

Herman Gorter : een bijdrage tot de kennis van zijn leven en werk

<https://hdl.handle.net/1874/318538>

1934

HERMAN GORTER

een bijdrage tot de kennis
van zijn leven en werk

J. C. BRANDT CORSTIUS

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

A. qu.
192

HERMAN GORTER

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT.

1175 1504

HERMAN GORTER

EEN BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN ZIJN LEVEN EN WERK

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJ-
GING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN
DEN RECTOR MAGNIFICUS MR. DR. C. W. STAR
BUSMANN, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT
DER RECHTSGELEERDHEID, TEGEN DE BE-
DENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LET-
TEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN
OP DONDERDAG 12 JULI 1934 DES NAMIDDAGS
TE 2 UUR

DOOR

JOHANNES CHRISTIAAN BRANDT CORSTIUS
GEBOREN TE ROTTERDAM

UITGEVERS MIJ. CONTACT - AMSTERDAM

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

*Aan wie eens het leven
van Gorter zal beschrijven*

Aan het einde van mijn universitaire studie gekomen, is het mij een behoefte een woord van dank te wijden aan allen, die tot mijn akademiese vorming hebben bijgedragen.

Dat gij, hooggeleerde DE VOOYS, hooggeachte Promotor, gedurende de jaren waarin ik op Uw kolleges en onder Uw leiding de Nederlandse taal en literatuur heb leren kennen, steeds klaar stond met Uw krachtige steun, Uw vele raadgevingen en Uw kritiek, maakt, dat ik U zeer bijzondere dank verschuldigd ben. Ook dank ik U voor de vrijheid, welke gij mij bij de keuze van mijn onderwerp hebt gelaten, en voor de grote zorg en de tijd, door U aan de voltooiing van mijn werk besteed.

U, hooggeleerde VAN HAMEL, blijf ik zeer dankbaar, dat gij mij tot de schoonheid van de Oudnoorse taal en literatuur hebt gevoerd, gedurende de vele uren, waarin gij, bezielde door een zo grote liefde voor het land en het volk, dat die literatuur heeft voortgebracht, Uw lessen gaaft.

Hooggeleerde KERNKAMP, U dank ik voor de boeiende kolleges, die mij een dieper inzicht hebben gegeven in de politieke- en economiese geschiedenis, en voor Uw hulp en raad bij de studie van die onderwerpen, welke mijn speciale belangstelling hadden.

Ook U, Hooggeleerde OPPELMANN, betuig ik mijn dank, dat ik van Uw grote kennis der middeleeuwse geschiedenis dezer landen heb mogen leren, hetgeen mij ook steeds weer van waarde blijkt voor mijn dagelijkse werk.

Een studie te maken van het leven en werk van Herman Gorter betekent, dat men in aanraking komt met een dichter, die door zijn vitaal poëties vermogen steeds opnieuw boeit en schoonheid geeft, en die een enkele maal liederen heeft geschreven, zo zuiver en groot, dat men tot Bredero terug moet gaan om hun gelijke te vinden. En het betekent tevens in aanraking te komen met problemen van kunst en samenleving, die nog heden ten dage (juist heden ten dage?) in

de belangstelling staan. Daardoor was deze studie voor mij een voortdurende vreugde.

Dit werk is in de eerste plaats een poging aan te tonen, dat men de dichter Gorter zeer te kort doet door nauwelijks tien jaren van zijn veertigjarige poëtische werkzaamheid in het volle licht te plaatsen en hem na die tijd als dichter min of meer dood te verklaren. Het staat voor mij vast, dat de normen, door de critici hierbij aangelegd, in de eerste plaats voortvloeien uit de wereld- en levensbeschouwing dezer critici, ten opzichte van Herman Gorter té eerder mogelijk, omdat hij niet alleen een dichter was met een zeer bepaalde wereldbeschouwing, maar bovenal van die wereldbeschouwing. Toch moet een poging worden gewaagd, uitgaande van een grotere waardering voor Gorter's opvattingen, zijn literaire werk omvattender te beoordelen, en daarbij zal men zoveel waarachtige poëzie vinden, dat dit streven dubbel en dwars wordt beloond.

Het bleek daarbij noodzakelijk om het theoretische werk van Gorter in de beschouwing te betrekken, omdat bij deze dichter leven en werk onverbrekkelijk één zijn, en zijn poëzie na 1897 niet te begrijpen valt en te beoordelen, wanneer men 's dichters opvattingen omtrent kunst en maatschappij niet kent.

Met deze studie is het onderwerp geenszins uitgeput. Zij wil slechts een „bijdrage” zijn over het leven en werk van Herman Gorter. Veel zijden daarvan bleven onuitgewerkt en biografies bleef ik zeer onvolledig. Immers, de tijd voor een biografie van Herman Gorter is nog niet aangebroken. Maar wanneer dit boekje daartoe eens iets mag bijdragen en enkele nieuwe inzichten in het werk van Herman Gorter wekt, heeft het zijn plicht gedaan.

Het staat voor mij vast, dat ik nooit gekomen zou zijn tot wat ik, naar mijn gevoelen, heb bereikt, zonder de onschatbare hulp en toewijding van Mej. J. I. Clinge Doorenbos, die mij inzage verstrekke van vele manuscripten, uittreksels van brieven en aantekeningen, maar bovenal door haar gesprekken over Herman Gorter zijn beeld zo duidelijk voor mij opriep. Ook Mevrouw Henriette Roland Holst—v. d. Schalk ben ik zeer erkentelijk voor de inzage van een aantal brieven.

INHOUD

EERSTE HOOFDSTUK: JEUGD	3
1. Tijd en Jeugd	3
2. „Mei”: herinnering en afscheid	14
TWEDE HOOFDSTUK: HET KONFLIKT TUSSEN WAARHEID EN GELUK	25
1. De nood van de werkelijkheid	25
2. De vlucht in de abstraksie	37
3. De vormende kracht der ethiek	47
4. De nieuwe schoonheid van zijn poëzie	56
DERDE HOOFDSTUK: MENS EN MAATSCHAPPIJ	65
1. De ontdekking van mens en maatschappij	65
2. Eerste socialistiese verzen	75
3. Politicus en dichter: een eenheid	90
4. „Een Klein Heldendicht”	101
VIERDE HOOFDSTUK: HET EPOS VAN DE SOCIALISTIESE STRIJD	109
1. De grondslagen van „Pan”	109
2. De eerste vorm van „Pan”	122
3. De groei van „Pan”	143
4. De schoonheid van het gedicht „Pan”	174
VIJFDE HOOFDSTUK: HET LEVEN BLIJFT VERLANGEN	187
1. Revolutie-tijd	187
2. De Nederlaag	204
Aanteekeningen	222
Werken van en over Herman Gorter	233

BALDER

EERSTE HOOFDSTUK: JEUGD

1. TIJD EN JEUGD

Laat komt in Holland die maatschappelijke en geestelijke beweging, welke aan de 19e eeuw haar karakter geeft in de geschiedenis van Europa. Hiervan zijn de oorzaken natuurlijke en historische.

De industriële omwenteling, veroorzaakt door de toepassing van de machinale drijfkracht, kon voor een sterk agrarisch en handelsland nooit belangrijke konsekwenties hebben. De vernieuwende kracht op maatschappelijk gebied werkte in Holland maar zwak. En hier waren geen binnenlandse scheidsmuren af te breken, hier was het niet meer nodig te streven naar de vorming van één natie. De Hollandse natie was al hecht gevormd. De vernieuwende kracht van de 19e- eeuwse nationale politiek ontbrak dus in Nederland. Daarom vond de liberale omwenteling van 1848 hier zo weinig grond, zo weinig perspectief en was dan ook een van haar beste geesten, Potgieter ¹⁾, gedwongen het verleden te idealiseren bij gebrek aan een bloeiend heden, dat een groter toekomst beloofde.

Na 1860 begint dit langzaam te veranderen. De opkomst van Duitsland als industriële macht doet de bedrijvigheid in het doorvoergebied Holland toenemen. De groeiende Europese industrie vraagt steeds meer grondstoffen en de koloniale ontginningsmethoden voldoen niet meer. Het zijn dus allereerst de grote steden, gelegen aan de havens, die in bloei toenemen. De grote groei valt in de jaren na 1870. Nadat in

¹⁾ Henr. Roland Holst-v. d. Schalk „Kapitaal en Arbeid in Nederland” 2e dr. blz. 165 vlg.

1876 het Noordzeekanaal geopend is, neemt de handel in Amsterdam sterk toe ¹⁾. De aanleg van vele nieuwe havens blijkt noodzakelijk. Later komt een verbinding met de Rijn tot stand, zodat nog in de tachtiger jaren begonnen wordt met het graven van 't Merwedekanaal. Amsterdam breidt zich geweldig uit. De uitleg van de „nieuwe” stad dateert van na 1870. De grote buitenwijken worden gebouwd. Het aantal inwoners heeft in die tijd de sterkste stijging. Er wordt gebouwd, gegraven, af- en aangevaren, handel gedreven. Nieuwe industrieën worden gevestigd. Het is een tijd van grote vooruitgang. Holland leeft weer. De hoofden van de mensen worden helder en fris. De dichters krijgen nieuwe, sterke gedachten. De schilders zien de wereld met nieuwe ogen, in nieuwe kleuren. Overal wordt het leven in Holland nieuw.

In deze tijd liggen de kiemen van de nieuwe wetenschap, kunst en filosofie. De bedrijvigheid van de steden, het nieuwe kleurige beeld van de maatschappij boeit de kunstenaars, de schilders bovenal. De steden trekken hen ²⁾. Ze schilderen de uitleg de bouw van de nieuwe huizen (Breitner), de pracht van de oude (Witsen). Ze zijn vol nieuwe indrukken en zetten ze haastig op 't doek. Een enkele bekijkt de nieuwe wereld niet alleen aestheties, ook sociaal. Zo van Gogh en Tolstoj. Het moderne humanisme neemt in die tijden zijn oorsprong; jongeren worden beïnvloed door de werken van Thoreau, Ruskin, Tolstoï. De feministiese beweging komt op, de strijd tegen het alkoholkwaad begint, de arbeidersbeweging ontwikkelt zich. Aan alle zijden schiet het nieuwe leven op, vol innerlike tegenstellingen, toenemend in kracht, toenemend door botsing van zijn krachten onderling, die toch wortelen in dezelfde grond: een sterk, nieuw maatschappelijk leven.

In hetzelfde jaar dat het Noordzeekanaal geopend wordt, krijgt het Amsterdamse Atheneum alle rechten van een universiteit. Het aantal studenten neemt toe. Het zijn de zonen

¹⁾ Deze en volgende gegevens zijn ontleend aan Prof. Dr. H. Brugmans: „Het nieuwe Amsterdam”.

²⁾ Gerard Brom: „Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw”. Zie over Gorter en de stad: noot 4 van blz. 10/11.

van de gegoede middenstand, die er samenkomen. Hun jonge leven groeit in deze tijd van opbouw en maatschappelijke bloei. De nieuwe krachten, die in de samenleving werken, zijn hun bovenal gunstig. Op de kentering van de tijd kiezen zij daarom onbewust té geestdriftiger voor het nieuwe. Hun jeugd voedt zich ermee. Hun geest wordt krachtig, zij beginnen te leven uit een nieuw levensgevoel. Om hen neemt de welvaart toe, Amsterdam groeit mèt hen. De nadelen van een zo snelle economiese bloei ondergaan zij niet. De toekomst is vol belofte en ligt helder open. Ze voelen zich in staat op te ruimen wat nog de oude geest in zich heeft en hun geen geestelijke en artistieke bevrediging meer kan schenken. Oud en afgedaan is voor hen een kunst die het nieuwe leven niet nieuw kan voelen en zien en beelden, een politiek die zich niet kan aanpassen bij de eisen van de tijd, een wetenschap die niet toegankelijk is voor de nieuwe gedachten en methoden.

Langzaam voltrekt zich deze geestelijke ontwikkeling. Het zijn de meest gevoelige, de meest intens-geestelijk levenden onder deze jongeren, die elkander vinden op en buiten de universiteit. Bewust van hun kracht, de wind van de tijd in de rug, vallen ze aan. Op hun kolleges vervelen ze zich. „Wie gehoopt had, zoals wij literatoren, eenige vrucht van de colleges te zullen genieten, kwam bekocht uit; alles was even saai en dor en dood en vervelend. Van het bestaan eener schoonheid in de Grieksch-Romeinsche letterkunde had geen onzer professoren enig vermoeden of hield dat althans zorgvuldig geheim. Behalve natuurlijk Bellaar Spruyt en ook wel Allard Pierson een weinig” ¹⁾. En schrijvende over zijn herinneringen aan Jacques Perk vertelt de oude Dr. Aeg. W. Timmerman levendig ¹⁾: „Ik zie hem nog tegenover mij zitten aan de lange vervelooze tafel in het gewitte lijkkleurige lokaal. De beide ramen links van mij zagen uit op de oude olmen en de prachtige gevels van den Achterburgwal, de tafel stond in de lengte-as van de kamer en rechts tegen het hoofdeind was de kathedraal geplaatst, schavotkleurig, in den vorm van een kinderpakhuis met een nagenoeg plat dak. Het ding was zóó

¹⁾ In de N.R.Ct. van 31 Okt. 1931, Avondblad E.

hoog, dat prof. N. met zijn vinnige oogjes en zijn klein kop-
petje er juist overheen kon kijken. Als hij zijn kleine armpjes
er ook nog oplegde, deed het iemand met een sterke ver-
beelding aan de Dresdener Madonna denken, over welke
opmerking Jacques een verbazend plezier had. Op die kamer
zaten soms de beste kunstenaars van 80' bijeen, Herman
Gorter, Alfons Diepenbrock, Hein Boeken en zeer zelden
Willem Kloos. Die wist het al heel gauw en bleef meestal op
zijn eigen kamer college zitten loopen". En verder gaande
verhaalt hij: „Maar ik heb zelden iemand zóó uitbundig hoo-
ren lachen als Perk, toen wij eenige maanden later op een
prachtigen dag in Juni, bij een betoog van dien zelfden prof.
aanwezig waren, dat scheen te handelen over de vraag of er
op een zekere plaats een alfa of een èta moest staan en waar
professor Zoetmeel en de zeergeleerde Reuzel en de scherp-
zinnige Bergekekuk de alfa eischten enz., tot in het onein-
dige.... Jacques lag, zijn linker elleboog over de tafel heen
dweilend, met zijn blauwe ogen naar de lucht te kijken, de
rest van de „luisterrijke Strijdmakkers" — zóó heetten wij
toen in het latijn — zaten bij het Latijn-gesjifel heerlijk te
denken en te suffen, eindeloos, eindeloos.... Tot op eens een
der onzen, een later bekend geworden Kamerlid, die evenals
Betje Wolff, niet van vijgenbladen hield en ze ook niet voor
den mond nam en die vlak onder den kathedr zat, zijn
dikke ellebogen met een harden bonk op de tafel liet smakken
met een luid G.V.D. Dat was een argument op den man af en
ons allen uit het hart gegrepen. We lachten, lachten dat de
ramen rinkelden. Jacques was in het geheel niet tot bedaren
te brengen, vooral omdat de prof. meteen in zijn woede de
colleges sloot" ¹⁾).

¹⁾ In dezelfde geest schrijft Gorter aan zijn moeder in 1887:
„ik moet een vervelende latijnsche verhandeling maken, voor de
literatorenclub, die nu erg vervelend dient te worden opdat de
proffen nog wat meer over mij tevreden mogen worden. Verleden
jaar maakte ik er een vol zinspelingen op de Nieuwe Gids en vele
Theorieën van Kloos, maar van de drie hooggeleerde heeren merkte
alleen Karsten dat er iets niet pluis was. Het zal me benieuwen
of ik zulke dingen er nu uit kan houden".

Maar thuis ontdekken ze de schoonheid van de klassieken en van alle kunstenaars, die leefden als zij in een tijdperk van toenemende bloei. Ze spotten met de oude literatoren en schilders en critici. Hun gezag erkennen zij niet, zélf voeren ze gezag. Want ze zijn er zich van bewust te kunnen. Deze artistieke jonge beweging vertoont alle kenmerken van een aktieve, reagerende omwenteling. En evenals in het begin van de 17e eeuw, óók bloeitijdperk voor de burgerij van Amsterdam — óók voor de kleine burgerij (Breero) ¹⁾ — uit zich de nieuwe geest van toekomstvertrouwen en levensblijheid sterk in de poëzie.

Voor allen staat het ideaal van een nieuwe Hollandse kultuur, voor het gehele volk. Niet duidelijk omlijnd, niet doorzacht, grotendeels zelfs onbewust. Maar het is buiten twijfel dat de jongeren van '80 gemeend hebben — korte tijd — een kunst te zullen maken die Holland weer groot zou doen worden ²⁾. Zij hoefden niet terug te zien naar een groot verleden, zij gingen zelf een grote toekomst maken. Evenals in alle dichters van een bloeitijdperk der burgerij was in hen aanwezig, half-bewust, de gedachte dat allen deze welvaart, deze vernieuwing deelachtig zouden worden, die *zij* in de kunst gingen maken. Maar dit laatste besef was zóveel sterker in hen aanwezig dan het eerste. Dit kon ook niet anders. Want deze maatschappelijke bloei was geen gemeenschappelijke, was geen algemene volkswelvaart, kwam voort uit het beginsel van de vrije konkurrentie in een maatschappij, die rustte op de grondslag van de individuele eigendom en waarin de mensen voornamelijk in heer-knecht verhouding tot elkaar stonden. En de nieuwe maatschappelijke ontwikkeling versterkte dit beginsel eerder dan dat ze het zwakker maakte. Zo is dit kulturele toekomstbeeld van de tachtigers altijd vaag geweest, en overheerst steeds de gedachte dat zij, voor de kunst, de makers ervan waren. Uit zichzelf zouden zij haar

¹⁾ Zie J. A. N. Knuttel, inleiding op „De werken van G. A. Bredero, Liederén”.

²⁾ L. v. Deyssel „Nieuw Holland”. „Mei” blz. 62:
„Zoo zal dit lied liggen, dwars door het land,
Een dorstig volk zal drinken aan zijn kant”.

scheppen, uit eigen ziel en zinnen. Die alleen waren de waarheid, die alleen waren sterk in hen. Dát wisten zij goed. Daarom wilden zij individueel zijn, afbeelden hun gevoelens en zintuigelijke waarnemingen. Wat zij dachten, waardoor zij werden aangedaan, *was*. Daarop grondvestten zij hun kunst. En in hen was sterk de fantasie en het afbeeldende vermogen, de nauwkeurig zintuigelijke waarneming; hun zieleven was diep en groot in die stijgende tijd en zo maakten zij grote kunst, reeds toen hun jongensjaren nauweliks waren voorbijgegaan.

*

Tot hen behoorde Herman Gorter.

Onbelangrijk zijn de kinderjaren van een kunstenaar voor wie zijn leven bestudeert. Die hem gekend hebben, die hem hebben liefgehad, zij bewaren de kleine, bekende gebeurtenissen en trekjes uit zijn kinderleven als een lieve herinnering. Maar wanneer men hem niet heeft gekend en lief heeft om zijn kunst en daarom zijn leven wil weten, dan kan men zich van hem geen beeld vormen uit de jaren, waarin nog niet merkbaar een persoonlijkheid aan 't groeien is. Eerst zijn jongens-tijd en studentenjaren bieden daartoe de gelegenheid.

Herman Gorter leefde als jongen in Amsterdam, in die jaren dat deze stad zo uitgroeide en tot groter leven kwam. Hij was een jongen als alle anderen: gezond, sterk, soms wild en roekeloos. Hij was later een goed student, die de wijn niet versmaadde maar 'n afkeer had van 't ongezonde; zeer sportief en vrolijk in gezelschap, „één uit duizend” ¹⁾. Zo is hij. En toch al vroeg ook anders. In de jongen is al in aanleg aanwezig wat hij zijn gehele leven zou zijn: een gezond mens, die de wereld geniet en zich niet door levensgewoonten en uiterlik, door houding of pose, van anderen te onderscheiden zoekt. En daarbij de ernstige, stille, denkende, de gevoelige, tedere, die op zichzelf wil zijn en in stilte.

Zo moet hij als jongen zijn geweest, onbewust. Daarvan vertelt „Mei”. Deze vrolijke, gewone Amsterdamse jongen

¹⁾ Zo vindt hij zichzelf, in een brief van 1887.

leefde zo in lichte ontroeringen, die hem het licht aandeed, en de mensen die hij liefhad, en de natuur en vooral de zee. Alleen zó is de uitbundige, opgestapelde beeldenrijkdom van „Mei” te begrijpen, wanneer men aan een jongen denkt, ál ondergaand in sprakeloze jonge ontroering de schoonheid van de mensen en van de dingen, die zijn ziel voor altijd in zich opneemt. Hij houdt van deze schoonheid met zijn hele wezen. Hij wil het water zien en de zee en de Friese meren. Onvergetelik zijn voor hem de jeugdindrukken van het kleine dorp waar hij z'n jongens-vakansie doorbrengt. De eerste, bekende verzen van „Mei”, dit herinnering-aan-jeugd gedicht, beginnen ermee.

Zwarte jaren zijn voor hem de puberteitsjaren. Zijn geest wordt wakker. Hij kent zichzelf niet en niet de poëzie. Dor en pijnlijk van veel verlangen, waarvan hij het doel niet kent, zijn hem deze jaren. Maatschappelijk stond het gezin er soms slecht voor. In latere jaren kon Gorter nog met iets van bitterheid in zijn stem verhalen, hoe hij voor zijn Moeder, die van „Het Nieuws van den Dag” een heel klein pensioentje had, eens voorschot daarop moest gaan vragen. Zijn vader, Simon Gorter, was nl. enige tijd redakteur geweest van „Het Nieuws van den Dag”. Hij overleed reeds de 5e Junie 1871, toen de jonge Herman zes jaar oud was. Invloed van zijn vader heeft hij, literair en geestelijk, dus niet ondergaan. Het gemis van een vader, die hem leiding kon geven bij zijn jonge geestelijke ontwikkeling, heeft hij wel gevoeld. Later zegt hij het eens:

„Maar zoowel het vroeg sterven van mijn vader,
als 't ontbreken van wijzen in deez' tijden,
deden mij veel van wat er moest ontbreken.”¹⁾

Er klinkt ook geen stem in die jaren, die hem van de schoonheid en van het leven spreekt, zoals hij ze voelde. De eenzaamheid van de wordende man is nóg eenzamer, omdat er geen is die zijn gevoel van leven deelt. Hij zoekt en weet zelf niet wat. Totdat hij bevrediging vindt bij de klassieken en bij Multatuli, in de poëzie. Bij de dood van Multatuli getuigt hij:

¹⁾ „De School der Poëzie” 1897, blz. 184.

„Multatuli is dood. Er zijn veel jaren geweest, veel te veel, waarin ik, lang en lang, honger had. Toen werd mijn ziel dor, als grond in den zomer, ik liep rond dof en moe, als een hongerig wild dier, zoekend of er nergens wat was dat ik kon eten. Toen was mijn ziel bijna gestorven. Zoo verdorde ze en hongerde ze. Het is niet van veel belang, ik ben maar een uit duizend.

Maar toen is hij gekomen om mij voedsel te geven en heeft mijn ziel behouden. En lang heb ik toen achter zijn voeten geloopt, waar hij ging, en heb ik hem liefgehad als een hond den man die hem zijn eten geeft”¹⁾.

Hij ontdekt dat het de poëzie is, die hij zoekt, omdat ze in hem leeft, onbewust, maar zo nieuw en sterk en gevoed door ontroeringen, diep opwellend uit onbekende bronnen. Het verlangen zich in poëzie te uiten wordt wakker. De dag breekt aan. Zijn tot nu toe onbekend gevoel vindt klank en ritme. En poëzie is hem muziek. „Ik geloof dat het binnenste hart van poëzie niets is dan muziek. Klank en maat. Want goede verzen, neen niet goeie, maar de beste, leest een goed man alleen met zijn ooren eerst en gevoelt dan bijna al door de maat en de klank, wat de woorden zijn, en hun zin. Ik geloof, of liever ik weet dat ik daarin een goed man ben, en ik heb het met Grieksche koren, die ik niet begreep, alleen door het hooren lezen, gevoeld wat ongeveer de stemming was, niet de zin natuurlijk, maar het gevoel dat in de woorden lag”²⁾.

Hij is dan student en heeft een druk leven, waarin hij weinig tot rust komt. Hij loopt kollege, doet veel aan sport, moet lessen geven, woont in een huis vol mensen³⁾, heeft geen eigen kamer. In die jaren komt hij in aanraking met Kloos, van Eeden, Diepenbrock, van Looy, Breitner, Witsen. Diepenbrock is zijn vriend⁴⁾, Kloos zijn leermeester. Wat

¹⁾ Uit een brief van 1887.

²⁾ Uit een brief van 1887.

³⁾ Zijn Moeder heeft jarenlang een pension gehouden om aan haar drie kinderen, Herman, Douwe en Nina hun opleiding te kunnen geven.

⁴⁾ Diepenbrock is de eerste van zijn vrienden geweest aan wie hij „Mei” heeft voorgelezen. Gorter's Moeder schreef telkens de nieuwe stukken over en dan gingen ze naar Diepenbrock. Eerst

Kloos wil, wat deze jonge mannen verbindt, in hun streven, daarin vindt hij veel van zichzelf en eigen streven terug. Zij zien het leven als hij het doet. En al bond hem niet met al deze mede-jongeren de band van de vriendschap, hij voelde zich één met hun werk en hun theorie. Hij kan niet nalaten daarvan te getuigen. Maar het is tevens opmerkelijk, dat hij zich ook nooit zó nauw bij hen heeft aangesloten, dat hij tot medewerker wordt, een van de „Nieuwe Gidsmannen”. Er lagen ook grote verschillen. De grotere eenvoud en natuurlikheid en vooral de opvatting dat hun nieuwe, jonge kunst eigenlijk iets gewoons en natuurliks is, omdat zij *de poëzie* toch immers zoeken en niet iets apart en wat zeer zeldzaam is — dat scheidt hen reeds dan. Voor hem is hun kunst: hetzelfde doen met de taal als alle grote dichters vóór hen deden. „Ik moet lachen om de menschen die die dingen in Grieksche en Engelsche en sommige Duitsche verzen zoo mooi vinden, en ook in Vondel en Hooft, en die nu, nu een paar mannen datzelfde willen doen met onze taal, op hun achterste pooten gaan staan, en stooten alsof er iets ongehoords en niet iets ouds en gewoons en natuurlijks verkondigd werd” ¹⁾. Deze verbondenheid en vanzelfsprekendheid behoedt hem al direkt voor het gevaar, zich persoonlijk te verheffen en af te zonderen, omdat men individualistische kunst maakt. Deze houding heeft Gorter altijd ver gelegen. Hij ging eenvoudig en vrolijk met de mensen om, al was hij, vooral in die jaren, graag alleen. „Ik houd van stilte en zacht, helder denken” ²⁾. Hij gaf veel van z'n tijd aan de sport, die toen door jonge mannen als hij van Engeland uit hier bekend werd gemaakt: wielrennen, cricket, voetballen, tennissen. Men merkt: hij geniet al vroeg van de harmonie, die er in hem is tussen z'n gezonde lijf en z'n sterke geest. Zijn portret uit die jaren, en face, geeft hem dan ook met een heldere, strevende blik achter een lorgnet,

toen het gedicht klaar was, heeft hij Kloos om zijn oordeel gevraagd. Ook later heeft Gorter aan Diepenbrock gedichten gestuurd o.a. een groot gedicht op Amsterdam, dat geheel onbekend bleef en door de dichter waarschijnlijk vernietigd is.

¹⁾ Uit een brief van 1887.

²⁾ Uit een brief van 1887.

brede lippen, breed voorhoofd, kop recht op de schouders, 't geheel fors en jong-stevig.

In het midden van zijn studie-tijd, als hij 23 jaar is, begint hij aan zijn verzen van „Mei”. Uit alle uitingen van hem in die tijd blijkt dat de moeilijke spanningen van zijn jongensjaren geheel overwonnen zijn. Hij is ouder geworden en toch zo jong gebleven, maar nu vrolik en gelukkig en blij. „Alleen u met z'n drietjes weet precies wat een jongen ik nog ben, een kinderlijke, vroolijke, gelukkige jongen”. „Het is gek, ik houd van alle menschen bijna, als ik over ze denk, dat komt dan zijn ze mijn eigendom, mijn denkbeeldige menschen, maar in werkelijkheid vervelen ze mij vaak. Ach, alle liefde is liefde voor denkbeelden, dat kan niet anders. Het is zoo mooi op de wereld, in elk hoofd een wereld, een beeld van andere dingen. He, wat hoop ik dat ik het nog lang zoo helder en gelukkig en duidelijk zal zien als nu, nu ik zoo jong en gelukkig en vroolijk ben” ¹⁾.

Hij weet zich niet meer alleen, hij kent nu meer zichzelf, de poëzie in hem. De duistere nevel, die de jaren daarvoor over z'n jonge leven hing, is weggetrokken. Hij ziet het leven om zich heen, buiten, de stad, al groeiend en nieuw en goed. Overall begint in de kunst dit nieuwe door te dringen, op te schieten. De volheid van die jaren, waarin Holland en hij tegelijkertijd hun krachtige jeugd en opbloei ontdekten, maakt zijn leven sterk. Hij voelt zich veel ouder geworden, gegroeid in „z'n werk”, vooral in dat jaar ²⁾. En hij schrijft vele verzen.

Die zomer is hij goed aan 't werk. Hij heeft het voor hem onbekende geluk, voor zichzelf, heel alleen, buiten, tussen akkers, bomenwegen en hakhout een kleine woning te hebben in de buurt van veel bos. Zijn brieven spreken van het geluk van die zes vakansie-weeken, omstreeks Julie 1887. „Als ik mij niet bedrieg, dan zal deze tijd voor mij een gelukkige worden. Ik ben nu een nacht in de stilte geweest, en het doet mij al goed. Wijd en zijd om mij, terwijl ik wakker lag, was

¹⁾ Uit een brief aan zijn Moeder van 1887.

²⁾ „U weet hoeveel ouder ik geworden ben en hoeveel verder ik in mijn werk, dat mijn wijsheid is, in dit jaar ben gekomen”. Uit een brief van 1887.

er niets, maar midden in de eenzaamheid ik alleen, met de stilte. En mijn gedachten liepen uit mijn huis naar alle kanten, Noord en Zuid en Oost en West, en ze stootten op geen mensch in den nacht. Hier heersch ik dus over mijn gedachten, zouden ze niet goed en mooi worden in deze eenzaamheid?

Voor mijn huis ligt de straatweg, en over den straatweg de spoor van Amersfoort naar Kesteren. De weg is beplant met eiken en tusschen de eene rij in staat eikenhakhout, waartusschendoor ik de hooi- en boerekarren zie voorbijkomen. Het is nu wel jammer dat ik mijn achterkamer niet gebruik, het uitzicht is daar heel mooi, over rogge en koren naar eiken en dennebosschen.

Ik vind het zoo heerlijk hier zes weken te kunnen blijven, geheel alleen. Wat een menigte dingen zal ik denken en zien en hooren, waaraan ik vroeger nooit gedacht heb. Het is of de bladen der boomen al nieuw en anders ruischen. Er loopen lange rillingen van den wind door 't hout" ¹⁾. En als die goede dagen vrijwel geteld zijn schrijft hij: „Mijn vacantie is bijna uit. Wat was het heerlijk. Nu ik terugzie lijkt het één heerlijke berg geluk. Ik geloof dat zes weken zóó, meer genot geven dan op reis. Ik geloof niet dat ik dat goed zou verdragen, zoo telkens nieuwe mooie dingen te zien. Hoewel, ik zie hier ook iederen dag nieuwe mooie dingen. Vannacht zag ik de boomen staan als een rij grenadieren in gelid, ze fluisterden tegen elkaar en eergisteren was ik heel vroeg op, toen de dauw er nog was. Toen was alles nieuw en lichtte in water en zonnestralen. He, toen heb ik achterover in het gras gelegen en in de zonneschijn en toen heb ik ook nog verzen gemaakt" ²⁾.

Hij „werkt". Toch nog niet zo heel veel aan „Mei" ³⁾. Maar hoe groeit hij in die tijd! Hij voelt zich groeien. Soms is hij onzeker en komt er twijfel. Is z'n werk goed? Betekent het wat? Deugt 't? „Kan ik of kan ik niet. Ik meen, mijn diepste gedachte is, ik kan. Ik heb aandrang om wat te zeggen, om buiten me zelf te gaan naar niet bestaande, verbeelde dingen.

¹⁾ Brief van Julie 1887.

²⁾ Brief van 26 Julie 1887.

³⁾ 30 September 1887 heeft hij van „Mei" 422 verzen geschreven. Aantekening in Hs.

Daarom geloof ik, ik kan. En toch komt telkens weer de twijfel. Werkelijk, het wordt tijd dat een mensch die het weet, wat van mijn werk ziet, en mij gerust maakt. En als zoo'n mensch zegt: het deugt niet, het is onzin, slecht werk, onbegrijpelijk, niet duidelijk, wat ik vrees dat hij zeggen zal, dan zal ik het een tijd moeilijk kunnen verdragen, maar eindelijk toch gelooven dat hij zich vergist, en hem niet gelooven" ¹⁾. Het vertrouwen in zichzelf overwint, hij gelooft in zijn werk, onomstotelijk. En hij werkt verder. Zo ontstaat „Mei”.

2. MEI: HERINNERING EN AFSCHIED

Men kan het vermoeden uitspreken dat Herman Gorter vooral door het werk van Kloos en de jonge Verwey het plan heeft opgevat een groot gedicht te maken. Hij werkt veel en stil voor zichzelf en laat zich niet door de vroege roem van de anderen tot een spoedige produktie en publikatie brengen ²⁾. Zijn leermeesters zijn hun aller leermeesters: Keats en Shelley vooral. Van hen leert hij de bouw van een groot gedicht, de behandeling van het vers, veel van het ritme, het enjambement ³⁾. In Kloos en Verwey ziet hij hoe er een nieuwe Hollandse taal te maken is, die beantwoordt aan hun nieuwe, jonge gevoel. Hun gedichten moeten hem vooral openbaringen zijn geweest, maar méér nog de sonnetten van Perk, waarvan hij er vele tot zijn dood toe heeft liefgehad en steeds weer gelezen ⁴⁾. Perk en de Nieuwe Gids openbaarden hem de mogelijkheid die hij zo lang reeds zocht. En zijn moed groeit en

¹⁾ Brief van Julie 1887.

²⁾ Schrijvende in een brief over een van zijn schilder-vrienden vertelt Gorter dat deze meent „dat ik ook wel wat mismoedig ben omdat Verwey b.v. al zoo beroemd is. Nu, ik denk er het mijne van, maar zeg niets. Praten helpt niets, aan niets”. (Brief van 1887)

³⁾ Zie voor de invloed van Keats en Shelley op Gorter: Dr. G. Dekker „Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeu (diss. Amsterdam) 1926.

⁴⁾ Vooral „Aan de Sonnetten”, „Sanctissima Virgo”, „Kupris in 't Woud”, „Het lied des storms”, „Sluimer”, „Δεινη Θεος”, welke sonnetten voorkomen in Gorter's verzameling van gedichten, die hij graag las.

zijn zelfvertrouwen. Immers, diep in hem scholen de krachten die zijn poëzie zouden maken, in een nog nieuwer, rijker Hollandse taal, van een nog heerliker helle kleur, die niet verbleken zou, zoals van eeuwenoude schilderijen de kleurengloed ons nog tegenslaat. Want het oorspronkelijke, het grote en heerlijke van „Mei”: dat is Gorter zelf. De literaire stroming van zijn tijd bepaalde veel van zijn maat en zijn symboliek en soms ook zijn beeldspraak en woordenkeus, maar het gedicht zelf is de jonge Gorter in Holland. Die de poëzie gevonden heeft en nu verzen maakt, waarin hij alle lichte en donkere ontroeringen, zijn ziel in jeugd aangedaan, in muziek van woorden uit, nieuw voor Holland, nieuw voor hemzelf. Want „Mei” is de afsluiting van een tijd die voorbij is, een terugblik erop en een grootse, onbewust geniale samenvatting ervan. „Mei” is het gedicht van de verloren eenheid-des-levens, in jeugd onbewust, vanzelf bezeten. En geschreven in een stemming en omstandigheden, die de dichter zelf jong doen zijn in het voorjaar, zodat dit verleden nog eens, in volle gloed, voor hem staat en hij in de rijkdom en kracht van het heden de poëzie kan maken, die dit verleden tot onmiddellijke realiteit maakt en het altijd jonge eraan geeft. Want dit is het boeiende wonder van „Mei”, dat hier, op de grens van jeugd en volwassenheid, een dichter het begenadigde moment heeft, het onbewuste, pure, blijde van het jeugd-zijn zó tot poëzie te maken dat dit onbewuste er onmiddellijk uit spreekt, dat al voorbij was in werkelijkheid. Helemaal? Toch niet. Want hoe liggen hier nog het onbewuste van jeugd en de herkenning — dus het verlies — ervan dicht bijeen, zó dicht, dat hun somtijds ineenvloeien dat onbestemde, vage, vervliedende, bevende geeft, dat „Mei” op vele plaatsen ontoegankelijk maakt voor redelijke verklaring.

In „Mei” komen eindelijk en volgroeid tot uiting in de taal alle ontroeringen en schoonheidsindrukken van zijn jeugd, zo lang stil opgezameld, zo dicht bijeen in zijn hart samengeperst, dat hij maar moest beginnen te schrijven en ze kwamen in de glans van zijn nieuwe taal, rijk gebeeld en genaamd eruit. Het lied van een Hollandse jongen in de natuur. Men voelt hoe deze jongen voor de zee heeft gestaan en haar vreemde

oneindigheid zonder weerstand in zich heeft opgenomen, voor altijd. De zee staat aan het begin van alle schoonheid voor hem, omdat zij ritme is en klank en eeuwig levend. Zo waren er méer jonge dichters in die tijd in Holland ¹⁾. Maar door Gorter is de zee het meest onmiddellik verklankt en uitgebeeld, in àl zijn werken. Zoals in al deze werken de kracht is en de zekerheid van de vroege morgen, zoals er doorheen de wind van de lente altijd bleef waaien. Hoe heeft hij de schoonheid gevoeld van het levende water, als jongen aan de Amstel, aan de meren, later aan de Eem, op de Loosdrechtse plassen. Dat lezen we reeds in de verzen waarin de stroomvrouw aan de kleine Mei haar leven vertelt ²⁾. Dat is het land tussen Eem en Zuiderzee, weiland vlak en boomloos en levend met vogels en bloemen en veldieren, open eindeloos onder de lichte lucht, het land waar van Looy zijn maaier vond, die hij schilderde en beschreef. En de kleine Hollandse stadjes van die tijd zijn er, die Gorter schildert in hun ommuring van de gaande en doende mensen, die veraf blijven en klein, in hun bedrijvigheid onder elkander. Zo had zijn jeugd ze gezien, en zo had zijn ziel hun schoonheid in zich opgenomen, die in „Mei” wordt tot een nieuwe Hollandse poëzie.

„Mei” is het lied van een jongen die, gekweld door z'n jeugdige, sterke hartstochten, zich uitleeft in de poëzie, en die zo zijn hart redt, waarvan de tederheid verscheurd dreigde te worden door de wildheid van de begeerten. Dit is het wonderlike: door alle poëzie van Gorter, in z'n beste verzen, zal deze beteugeling der hartstochten door de poëzie zelf merkbaar zijn en een omzetting brengen, die zijn verzen zo sterk levend, zo direkt met het leven verbonden doet zijn én zo licht en zacht. Hier liggen de oorsprongen van de grote muzikaliteit en het sterke ritme en de woordkracht, die Gorter's verzen bezitten, die „Mei” kenmerken en al zijn andere werk. Zijn muzikaliteit is licht en vloeiend en blij als de tederheid van zijn hart die in hem was. Het ritme is het rukken en trekken, het óp-

¹⁾ Henr. Roland Holst „De Vrouw in het Woud”, pag. 8.

²⁾ „Mei”, pag. 35/36, 1e druk.

springen en verglijden, het machtige van de sterke hartstochten in hem. In zijn poëzie vinden zij hun bevrediging en redt hij zijn verterende jeugd, onbewust en gelukkig voor hemzelf.

In „Mei” worstelen om de voorrang de herdenking van zijn jeugd en het besef: dit is voorbij, deze eenheid is verleden. Het gedicht is geschreven in de verleden tijd. De tekst geeft hierbij verdere aanwijzingen. Reeds op blz. 10 ¹⁾:

Welaan, ik *zoek* 't gezicht

Van Mei zoolang zij in het leven *was* ²⁾.

Voordat de stroomvrouw — de bewustheid van verloren jeugd en jeugdgelooft — gaat spreken, aarzelt de dichter. Het handschrift vertoont er veel doorhalingen. Verschillende gedachten blijken door hem heen te spelen. Alles wordt tenslotte doorgehaald, een hele bladzijde zelfs uitgesneden. Op de nieuwe bladzijde volgen dan, zonder doorhalingen en in duidelijk schrift, de woorden van de stroomvrouw, zoals het boek ze heeft.

Duidelijk spreekt dit besef ook uit de aanhef van het tweede boek. Hier vinden we de volle erkenning ervan (blz. 58—62, 1e dr.) en de vreemde vermenging van verleden en heden, van herinnering en werkelijkheid, droom en realiteit, bewustheid en onbewustheid. Want te grote bewustheid wordt vermeden, nog niet aanvaard, steeds weer teruggeduwd. Wanneer — Cynthia Mei in haar liefde-pijn ziet en zich bij haar zet, dan heeft het Hs. oorspronkelijk na:

„Anders haar moeder. Want een zacht gehuiver
Woei over hare leden. Als een plas
Die in de donk're venen rimpelt, was
Haar huid soms en trilde”

deze verzen:

„.... want ze wist
dat haar kind kwetsbaar was. En in de mist
zag ze haar beeld al liggen bleek en dood.
Alleen wat altijd blij is, alleen bloot

¹⁾ De paginering is steeds die van de 1e druk.

²⁾ kursivering van mij.

is voor zonstralen, wat altijd licht, dat deert
d'ontkenning van het leven niet, dat teert
op eigen inhoud tot in eeuwigheid.
Maar wie in onveranderlijken tijd
zichzelf verandert koopt voor dat genot
van wisseling den dood, wie dan één lot
alleen wil, geen ander, is als wiens tong
één vergift altijd door wil, hij sterft jong”.

Deze verzen zijn te vroegtijdig in het gedicht gekomen en daarom geschraapt. Eerst wil zijn jeugd zich nog vieren, nog eenmaal volop schoon zijn. Daarom is hij immers „Mei” gaan schrijven. Als hij het eerste boek klaar heeft, staan aan het slot in het Hs. nog deze verzen, die doen zien dat „Mei” voor de dichter allereerst een blij jeugdlid is:

„Dit lied wil zóó zijn als een jongenslied,
die uit zijn venster 's morgens rood licht ziet
en vogels hoort, en denkt: een blijde dag.
Zooals die jongen ben ik, als hij”

Hetzelfde jonge, beginnende is aan het handschrift merkbaar. „Mei” is geschreven in drie kleine zwarte zeildoeken schriftjes, op gelijnd papier. Bovenaan op de eerste bladzijde staat de begindatum: 18 April 1887. Het schrift is van een schoolse, regelmatige hand, keurig en recht. Zo zijn de eerste driehonderd verzen. Men krijgt de indruk dat de dichter ze vooraf goed in zijn hoofd heeft gehad; zo niet, dan komt de twijfel of dit gedeelte wel 't eerst opgeschrevene is. Want wanneer het gedicht wordt voortgezet aan de achterzijde van het schriftje, wordt het handschrift anders, minder duidelijk, kleiner, vlugger neergeschreven, slordiger. De verzen verdringen elkaar en er is duidelijk de worsteling om de juiste uitdrukking. Het gedicht neemt z'n volle vrije loop. Onder het schrijven wordt nu gedicht. De inzet van elke nieuwe schrijfperiode is in duidelijk, net schrift. Langzaam aan wordt dat dan haastiger, met meer doorhalingen. Hele brokken worden weer verworpen. Deze afgekeurde delen zijn de voorstudies en brengen ten-

slotte, met een steeds weer verrassende poëtische kracht, de juiste, volmaakte verzen. Zorgvuldig is zijn keuze tussen verschillende woorden. Soms kiest hij nog niet, maar laat hij ze alle twee of drie onder elkaar staan ¹⁾).

De versmaat van de tachtigers, in hun grotere gedichten, is de vijfvoet. Ook hierin waren zij volgelingen van de bewonderde Engelse dichters. Bovendien was deze vijfvoet het vers van het sonnet, de dichtvorm, waarin de tachtigers — nieuwe renaissance — het best hun nieuwe gevoel, vrij en gebonden, in poëzie konden uitdrukken. Reeds van Shelley, en vooral van Keats, leerden zij hoe doorheen deze strenge maat het ritme vrij kan gaan en de uitdrukking van de wisselende gevoelens hierin haar vorm kan vinden. Zij zagen in hun tijd de nieuwe pogingen daartoe zo succesvol door Perk ondernomen. En zo kwamen zij tot nieuw gebruik van dit oude vers als de beste verklanking van hun gevoel, gedachte en verbeelding ²⁾).

Het vers van „Mei” is dan ook de vrije vijfvoet, die de dichter geheel beheerst en vormt naar het ritme. Deinende beweging beschrijvende verzen hebben zo de sterke afwisseling

¹⁾ Enkele, voor zijn keuze kenmerkende, plaatsen zijn: blz. 12, v. 5 „het lichten van de ster” — „’t ontsteken van de ster”; blz. 36, v. 19. Daar staat: statig verzeild. Het Hs. laat de keuze tussen: „bol zeilt — verzeilt — blank zeilt”; blz. 48, v. 3, keuze tussen: „Maar het gekleurd gebloemt, ging langzaam dood — Maar kleuren gingen in ’t gebloemde dood — Maar in ’t gebloemde ging de kleur al dood”; blz. 60, v. 15/16 luidt:

„Dat ’s om te weenen, want de mijmering
Over een ding is teerder dan het ding”.

Keuze tussen: „leert beter — is waarder — is teerder”; blz. 86, v. 6, keuze tussen: „ververschen — verjongen — versneuwen”.

²⁾ „De richting onzer tegenwoordige rythmiek leidt ertoe, dat het vijfvoetige iambenvers ook bij ons een artistieke constructie zal worden, met volkomen vrijheid in de caesuur, uit iamben, trocheeën, spondeëen en pyrrhichiën opgebouwd. Dan zal er geen rimpeling zijn van het gevoel, geen impressie van de verbeelding, geen streaming der gedachte, die niet vrij als ze in de ziel gerezen is, kan gebeeld worden in klank”. Verwey: „Het sonnet en de sonnetten van Shakespeare”. „Nieuwe Gids” jrg. 1, blz. 1.

van jambe en trochee ¹⁾, waardoor het vers vaak vier heffingen krijgt. Sterk is de afwisseling van onderbetoonde heffingen en overbetoonde dalingen. Vooral de beweging die plaats vindt, wordt direkt in het geheel van ritme en maat uitgedrukt ²⁾. De meeste verzen hebben dus tien of elf syllaben, heel enkele twaalf of zelfs dertien, maar dat is ook voor hemzelf de uiterste grens ³⁾. Het komt vaak voor dat de eerste syllabe van een woord het rijmwoord is. Het rijm van „Mei” is het vloeiende element en de wekker van vele beelden, nieuwe gedachten, zijsprongen en omzwervingen ⁴⁾. Maar tevens bepaalt het rijm de keuze uit de opgestapelde hoeveelheid van beelden, fantasieën en gevoelens die zich aan hem opdringen. Het Hs. getuigt daarvan. Het rijmwoord is ook vaak het eerste woord van een nieuwe zin. „Valse” rijmparen komen heel veel voor, evenals assonerend rijm. De dichter maakt uit al deze elementen de grote bewegelijkheid, lichtheid en vloeiendheid van zijn verzen. In verband hiermee, en vooral met het lichte, blijde, zingende van zijn vers, is het opmerkelijk dat zijn vokaal-herhaling veel sterker is dan de alliteratie. Het vers is één klankenstroom.

*

De grotere gedichten, die Kloos en Verwey geschreven hadden, en die voor Gorter mede de openbaring geweest moeten zijn, welk een vernieuwing van de Hollandse taal mogelijk was, waren in hun schildering grotendeels klassiek en pastoraal. De klassieke vorming of de invloed der Engelsers hadden dit

¹⁾ o.a. blz. 4, v. 2; blz. 31, v. 25; blz. 38, v. 1; blz. 39, v. 11; blz. 48, v. 19; blz. 67, v. 22 (mooi voorbeeld van eenheid in klank, maat en beeld); vele andere plaatsen.

²⁾ Duidelijke voorbeelden daarvan zijn blz. 23, v. 17; blz. 33, v. 15, dat luidt: „En voor zijn hol toefde een bruin duinhaas” — waar hij eerst geschreven had „En voor zijn hol toefde de bruine haas”.

³⁾ blz. 93, v. 5. Hierbij zette de dichter in het Hs. zelf een vraagteken.

⁴⁾ Henr. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 97.

zo gemaakt. De kracht van hun tijd, die het grote poëtiese vermogen in hen zo begunstigde, is dus niet zó sterk, dat zij een eigen nieuwe voorstellingswereld konden scheppen. Hun nieuwe gevoelens en hun frisse fantasie heeft voldoende aan de traditionele voorstellingswereld. In dit opzicht blijkt ook een groot verschil tussen hen en Herman Gorter. In „Mei” zijn zeer zeker diezelfde elementen aanwezig. Maar nergens verdringen zij het Hollandse natuurgevoel van de dichter, de sterke aarde-verbondenheid in hem. Zijn jonge, nieuwe hartstocht schept een nieuwe figuur: Mei. En hoe vreemd de combinatie van beide ook is, dit reële Holland en deze mythologische wereld, ze verdragen elkaar, zonder afbreuk te doen aan het geheel. Gorter heeft er ook bewust naar gestreefd om de overheersing van het mythologische en Wagneriaanse element tegen te gaan, en maakt de figuren bijna alle tot natuursymbolen. Voordat hij de verzen vindt, waarin de ontmoeting van Mei en de wolkenspinster geschilderd wordt, noemt hij haar in doorgehaalde verzen de Norne, die zit aan het spinnewiel van het godenleven en maakt het net, gesponnen om Mispelheim. De definitieve tekst heeft dan toch weer het natuurlijke, lichte en fantasie-volle van de andere verzen. Ook het pastorale element beperkt hij. Oorspronkelijk bevatte de beschrijving van het eerste samenzijn van Mei en Balder een zuiver pastoraal gedeelte, van Balder in de natuur, dat later geschrapt wordt. Zo houdt „Mei” het haast vanzelf ontstane evenwicht tussen deze zo uiteenlopende elementen, en wordt het 't grote Hollandse natuurgedicht, waartoe de klassieke en mythologische elementen slechts bijdragen mogen zonder te overheersen, terwijl in de jonge gedichten van Verwey, de natuurbeschrijvingen fantasieën zijn en blijven in een vage, vreemde sfeer.

Langzaam gaat het impressionisme van het gedicht over in realisme. Een vergelijking van het tweede en het derde boek met het eerste doet zien, hoe zeer de dichter gegroeid is in het jaar dat hij „Mei” schrijft. Poëties ontstaan in deze beide boeken de overgangen naar het sensitivisme; vooral de woordvorming en het overbrengen van de gewaarwording van het ene zintuiglijke gebied op het andere valt daarbij

op ¹⁾). Bij de overgang naar de Wagnerwereld blijkt een nieuwe kracht van zijn fantasie en afbeeldend vermogen, die het impressionisme, waarin hij de Hollandse schoonheid tot poëzie maakt, niet heeft gekend. Nieuwe woordkombinaties ontstaan, samenvoegingen van twee, drie substantieven. Een realistisch element komt naar voren. Zijn sterke verbeelding en grote hartstocht en tere gevoelens vragen reeds in „Mei” om nieuwe uitdrukkingsmiddelen, en de dichter schept ze. Nu breekt zich het nieuwe levensgevoel, het sensible, fantasie-volle baan in nieuwe verzen, die zijn tijdgenoten zullen bevreemden of verrukken. De dichter verlaat een zo goed gekende, oude vertrouwde jeugdwereld, laat alle verbondenheid los en treedt in het heden. Waarin nog geen nieuwe verbondenheid bestaat, dat overgang is, en hoe moeilijk vaak, waarin hij alleen, op zichzelf, individualistisch leeft, als een gevoelig man met sterke zinnen en een grote verbeelding. De gedachtewereld wordt groter, Mei al meer herdenking en verleden, Balder het individualistische heden. Dat heeft Frans Coenen (Studiën over de Tachtiger Beweging) goed gezien. Gorter's eigen woorden komen zijn opvatting bevestigen. „Wil je in „Mei” een goed voorbeeld van het individualistische zien, een typisch voorbeeld van de richting van '80, lees dan

¹⁾ blz. 77, v. 13—15; blz. 81, v. 18/19; blz. 106, v. 12/13; woordvormingen als „de nacht, de zwartgehande”, „Heimweeënd”, „de lustrale nacht”, „bloedbloem”; blz. 118, v. 1—10 (goed voorbeeld van realistische verbeelding); blz. 136/137; blz. 159, v. 1—2; blz. 161, v. 2 „lelieëbleeke”. Het volgende (blz. 164, v. 3—7) is als uit „Verzen” 1890 overgenomen:

„De wolken zwierven henen van den hemel,
Boven de aarde was er heet gewemel,
De zon stond roerloos boven uit te schijnen,
De aarde was een warme zee aan 't deinen”.

Ook, blz. 168, v. 3—8:

„En zwarte menschen liepen met verlangen
Naar huis als moede beesten en de linden
Stonden aan grachten droomerig, gezwinde
Rillingen voeren soms door boomenkruinen,
Wanneer een lichte wind kwam tuimelen”.

Verder blz. 170, v. 12/13; vele andere plaatsen.

eens aandachtig van pag. 140—158" ¹⁾). Gorter is al niet meer de jongen, die blij leeft in de natuur, maar groeit reeds tot de man, die voor zijn grote geestelijke, artistieke verlangens geen bevrediging vindt in de lelike, klein-burgerlike Hollandse wereld en op zichzelf wordt teruggestoten en moet komen tot een trots individualisme: Balder. In Balder sterft Mei. Enkele jaren zal Gorter geestelik deze trotse, blinde Balder zijn, voordat een andere Balder in hem groeit.

Men kan hier ook andere tendenzen aanwijzen.

Het is bekend hoe, sinds het verschijnen van „Mei ²⁾”, de kritiek naar verklaring heeft gestreefd van de inhoud. En hoe het daarbij vooral gaat om de verhouding Mei-Balder. Hier volgen enkele opvattingen:

De eerste uitleg wordt gegeven door Mr. van Hall (de Gids 1889, II, blz. 189), toen hij schreef: „Het is waarschijnlijk, dat de dichter in deze ontmoeting van Mei en Balder een zinnebeeldige beteekenis heeft trachten te leggen. De bedoeling is bij benadering — maar ook slechts bij benadering! — te vatten, wanneer men weet dat Balder in de Noorsche mythologie geldt als het zinnebeeld van den stralende, lichte zomer”.

De klassieke formulering is van Verwey (Inleiding tot de nieuwe Nederl. dichtkunst). „Mei is het verhaal hoe de vergankelijke Mei-schoonheid zich vereeuwigen wilde door te huwen met den blinden God Balder, de wereldziel, die in de muziek het meest onmiddellijk zich uitstort, maar inderdaad door niets kan worden afgebeeld, en hoe zij wordt afgewezen”.

I. P. Vooy's („De Beweging” Nov. 1905) noemt Balder het „beeld van het vergoddelijkt dichterschap van dien tijd”.

Jac. Thomson (Stemmen des Tijds IV „Gorter's Mei”) ziet in Balder de geest der muziek, de muziek als het verklankte onuitsprekelike. In Mei het natuurlike, zinnelike. En in hun verhouding de onmogelijkheid om de natuur geheel te verklanken.

In haar boekje over Herman Gorter schrijft Henr. Roland Holst (blz. 94): „In werkelijkheid doorstroomt in het Balder-

¹⁾ Gorter in een brief van 30 Junie 1910.

²⁾ Het Hs. vermeldt 15 Nov. 1888 als de datum waarop Gorter het gedicht voltooide.

motief de grootschheid en geheimzinnigheid van het, onuitputtelijke en ondoorgroendelijke, leven der innerlijkheid het gedicht, zooals in het Mei-motief de oneindige liefelijkheid en rijkheid van het natuurleven dit doorstroomt”.

Er bestaat over „Mei” een boekje van R. A. Hugenholtz (Gorter's Mei, 1904), waarin deze de beschouwing geeft, dat Balder is de symbolisering van de pure kontemplatie, het a-zintuigelijke, de begeerteloze aanschouwing, die door de poëzie (= de begeerte naar expressie) vernietigd wordt, zodat ze nooit kunnen samengaan en de dichter „het eigen graf graaft voor den hoogen staat, die hij in een oogenblik bereikte”.

P. N. van Eyck („Leiding”, jrg. 1, afl. V, blz. 166 vlg.) meent dat de dichter in het Mei-Balder verhaal de tegenstelling heeft uitgedrukt, die er voor hem bestond tussen het „slechts zintuigelijke waarneembare”, „de lichamelijke ervaring van het bijzondere, het veranderlijke, het vergankelijke in de natuurlijke wereld” en de uitdrukking van de ziel, die in kunst niet kan worden verbeeld.

Maar dit staat vast, de herdenking van zijn jeugd is nog zo sterk dat zij het gedicht besluiten kan en zo de kompositie gaaf doen zijn, doordat de ontbindende kracht van de overgang naar het heden wel wordt gevoeld, maar nog ondergeschikt blijft aan de sterke herinnering van een diep doorleefd verleden. Zo ontstaat het derde boek, dat die als door een floers geziene, in zichzelf heldere kleuren heeft en de nog eenmaal opkomende schildering van 't kleurrijke zomerse Holland. Zodat „Mei” het grote gedicht werd, waarin de vernieuwing van de Hollandse geest, de jeugd-herdenking van de dichter, de opbloei van een nieuwe poëzie samenvallen en het maken tot de meest sterke uiting van die poëzie, een altijd jong werk, omdat de kern van het jeugd-gevoel en de Hollandse natuur in hun onbewuste diepe verbondenheid nog vóór het totale verbreken in Gorter's poëzie onmiddellik werden verklankt.

TWEDE HOOFDSTUK: HET KONFLIKT TUSSEN WAARHEID EN GELUK

1. DE NOOD VAN DE WERKELIJKHEID

Men heeft gezegd: in „Mei” leeft de ziel van de beweging van tachtig: zij is haarzelf. Als waarheid is dit een halve waarheid. Want in „Mei” liggen reeds in kiem bijeen de verschillen tussen Gorter en de andere tachtigers. „Mei” bevat zoveel nieuwe en eigen momenten, staat evenzeer zelfstandig naast de andere tachtiger poëzie als het ertoe behoort.

„Mei” verschilt ervan op zeer wezenlike punten. Voor de dichter van dit lied moesten eerst waarheid en geluk samenvallen voordat de poëzie in hem sterk werd. Daarvóór was zijn ziel hongerig en droog en dor. Maar als hij „Mei” schrijft is zijn leven gelukkig, is het licht in hem en om hem heen, is het leven goed en vol zon, en betekent de stilte waarin hij zich eenzaam begeeft, voor hem de mogelijkheid van goede, reine gedachten. Gorter kon alleen dichten, wanneer hij zo zuiver mogelijk voelde; alles wat hij in een andere toestand schreef was hem later niet goed genoeg. Zijn mate van zuiverheid van gedachten en gevoelens is de norm van zijn zelfkritiek.

Zo is het hem reeds als de dichter van „Mei”. Poëzie is waarheid en zuiverheid, die echter niet tot de eigen persoonlijkheid beperkt blijft. Wat in hem de poëzie wekt moet zelf schoon en waar zijn. Aan al deze voorwaarden voldeed zijn „Mei”-tijd. De jeugdherinnering en het eigen leven op dat moment was dat. Deze drang tot het zuivere en ware spreekt uit zijn gehele persoon en werk. In zijn jonge tijd stuwt deze hem naar de natuur, die hij doorproefd heeft met

zijn hele ziel en lichaam, krachtig, gezond van lijf en geest, metend zijn krachten in spel en sport, in storm en water en zon. Hij is een zo krachtige, gezonde natuur, met z'n sterke lijfelijke, zinnelijke aanleg, een jonge Helleen en heiden, die zijn kunst maakt uit de aandoeningen van zijn lijf en zinnen, uit de sensaties die hij ondergaat. Daarom kon hij nooit een leerling van Kloos blijven. Daarvoor speelden teveel het licht van natuur en wereld door zijn „ik”. Voor Herman Gorter kon het geluk nooit alleen bestaan uit de meest diepe emotie van de eigen ziel. Daarom is de Balderfiguur zo weinig gloedvol, zo vaag en star en veraf, zo abstrakt. Daarom is Gorter zo ánders individualist dan van Eeden, Kloos, van Deyssel, óók in zijn houding ten opzichte van de mensen. Uit „Mei” spreken deze tendenzen. Uit „Mei” neemt de poëzie van Gorter haar noodwendige loop. Voor Kloos betekent de eenzaamheid de stilte, waarin elke lichte ontroering van de ziel verstaanbaar wordt en tot woorden kan worden verklankt. Voor van Deyssel betekent de eenzaamheid een zó gespannen gericht zijn van alle zinnen op het ding, de werkelijkheid, dat hij zich als 't ware geheel vereenzelvigd met het objekt van zijn kunst. Voor Gorter betekende de eenzaamheid zó rein worden, dat hij de zuiverheid en het geluk van eigen ziel en van de wereld tot zich in kon laten gaan en tot poëzie maken. Voor Kloos is het genoeg het leven van de eigen ziel tot poëzie te maken. Gorter zoekt echter ook de werkelijkheid, de wereld om hem heen, de natuur. Voor van Deyssel is het genoeg zo nauwkeurig mogelijk de sensatie, door de dingen in hem gewekt, te registreren. Gorter zoekt echter ook de zuivere, gezonde, gelukkige werkelijkheid en kan daarom onmogelijk met de optekening alleen volstaan. Het probleem van „ik en de wereld” wordt voor Gorter niet opgelost door Kloos en ook niet door van Deyssel, al heeft hij het enige tijd gemeend.

Dat dit in „Mei” niet tot konflikt komt, vindt z'n oorzaak in de grote overheersing van de jeugdherinnering.

Maar als „Mei” af is, dan is dit voorbij, dan is zijn jeugd vergaan en de kracht van de herinnering aan haar.

De werkelijkheid, waarin hij zich, als plotseling, bevindt te

leven, kent een tegenstelling tussen waarheid en geluk, werkelijkheid en ideaal. Zo zeer als, toen hij „Mei” schreef, alle krachten van een stijgende tijd, een stijgende kunst, en eigen groeiend jonge leven hun brandpunt vonden in zijn poëzie — zó zeer wordt hij nu verscheurd door de divergerende krachten van de tijd, de kunst, en in hemzelf.

De dromen van een grote kunst en een groot volk werden uit de jongeren van tachtig door de werkelijkheid snel verjaagd. Een korte tijd had het geschenen of zij die grote kunst gingen maken: de nieuwe lyriek, het nieuwe proza, de nieuwe epiek. De boeken van Verwey, Kloos, van Eeden, van Deyssel, Gorter, ze verdrongen elkaar op hun boeketafels en de literaire kronieken van Kloos waren de klaroenstoten, die de komst van deze nieuwe, grote Hollandse kunst kwamen aankondigen.

Maar het grote, éne Nederlandse volk, dat ontbrak. De maatschappelijke opbloei, die voor de sociale groep, waartoe de tachtigers behoorden, grote welvaart meebracht, betekende voor het grootste deel van het Nederlandse volk op z'n best de eerste mogelijkheid om voor eigen lotsverbetering te gaan werken. Het moet de tachtigers uit de sociale en politieke artikelen, die in hun eigen blad verschenen, al spoedig duidelijk zijn geworden, dat hun tijd in vele andere opzichten geen bloeitijd was.

De levensomstandigheden van de arbeiders zijn verre van gunstig. Zij lijden onder de snelle industrialisatie en handelstoename, die intensiever werk en langer werkuren eisen. De enquête van 1886 bewijst dat de lonen laag zijn, de arbeidsduur lang, en velen leven op de grens van het pauperisme. De reactie daarop blijft niet uit. Na 1884 is het in Amsterdam „vrij woelig” ¹⁾. Een onnozele aanleiding heeft in 1886 een sterk oproer ten gevolge. De eerste arbeiderspartijen komen op, en daarmee komt de sociale ongelijkheid der Nederlanders in politieke vorm duidelijk aan den dag. En zelfs voor wie de snelle opbloei wèl grote welvaart betekent, is deze niet voor altijd gewaarborgd. De negentiger jaren zetten in met een

¹⁾ Prof. Dr. H. Brugmans: „Het nieuwe Amsterdam”.

heftige crisis, die de handelsprijzen sterk omlaag drukt. De kunstenaars ondervinden, dat de samenleving niet mooi en mooier wordend is. Ze werpen zich op kleur en klank maar geloven niet in hun tijd: ze vinden hem lelik, hij laat hen onverschillig ¹⁾. En al begrepen zij de maatschappij niet en leefden zij sterk op zichzelf en in eigen kring, opgesloten in hun kunst, die zij putten uit zichzelf, toch verdreef deze maatschappelijke ontwikkeling hun vage denkbeelden van een groot volk, dat hun kunst zou indrinken en begrijpen.

En zoals de tegenstellingen in de Nederlandse samenleving naar voren komen — zo ook de innerlike, grote verschillen tussen de dragers van de nieuwe kunst en het tekort van de instelling van die kunst ten opzichte van het leven. De persoonlijkheden met hun levensbeschouwingen gaan zich vormen en zij blijken niet te wortelen in dezelfde bodem ²⁾. En de beloften van hun eerste werk worden niet ingelost. Het blijft bij een aanloop naar de epiek, maar geen grote gedichten volgen op Okeanos, op Persephone, op Mei. Geen nieuw drama als één der uitingen van een grote kunst kwam op, het

¹⁾ „Al kenden we geen deterministische verklaringen van de schrijvers uit die dagen, Kloos zo goed als Couperus, we lazen het fatalisme en het pessimisme genoeg van iedere bladzij en van iedere schilderij”.

Gerard Brom „Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw” blz. 107.

²⁾ „De beweging van '80 had op dat oogenblik al een heele ontwikkeling achter zich. Eenerzijds idealistisch, anderzijds naturalistisch was ze, tot 1888 toe — niet vervallen in de excessen die haar later in gevaar brachten. Een jaar daarna veranderde dat: de gewaarwording, sensitivistisch verenigd, verloor het verband met den geest; de ideeële verheffing, tot ikheidsverheerlijking toegespitst, verloor het verband met de samenleving. Een ongebreidelde overgave, eensdeels aan de zintuigelijke gewaarwording, anderdeels aan de individueele emotie, wekte hoe langer hoe meer de tegenstand op van hen, die verlangden naar een geestelijke synthese, waarin emotie en gewaarwording onderworpen werden aan een idee, die bovenpersoonlijke waarde had. Een hartstochtelijk zoeken naar zulk een synthese, naar tal van zulke syntheses, — want de een zocht het hier, de ander elders, de een meer in het mystische, de ander meer in het dogmatische — vervulde tegen '92 de jongeren en ouderen (Verwey, Nieuwe Taalgids 1933, V).

blijft bij kleine lyriese, sensitivistiese, idealistiese, naturalistiese schetsen, notities, essays. Hun ziel krijgt niet zoveel voedsel meer van hun tijd ¹⁾. Kortom: de verdere ontwikkeling van de tachtigerbeweging voltrekt zich op de bekende wijze. En dan is het niet voldoende, te konstateren dat zich hier de ontwikkeling voltrekt van een jonge beweging, doorheen de moeilijke jaren van groei en verdere uitbouw en dieper fundering, tot een rijpe beweging. Maar moet óók worden vastgesteld, dat deze niet heeft gebracht en kunnen brengen wat oorspronkelijk de belofte was en het ideaal: geen grote sensitieve waarnemingskunst, geen epiese poëzie, hoezeer zij verder ook van betekenis is geweest voor ons hedendaags proza en onze lyriek.

En middenin deze ontwikkeling der tegenstellingen staat Gorter en lijdt erdoor. Immers, zijn fantasie, zijn tere gevoeligheid, zijn gedachten missen waarheid en geluk in de werkelijkheid waarop zijn poëzie zich richt. En zijn eigen ontwikkeling tot volwassenheid gaat voort. Het leven ligt uiteen, verdeeld, het bewustzijn vindt een veelheid, vol verwarring en tegenstellingen. Het leven valt voor hem uiteen in de natuur, de mensheid, hemzelf, de vrouw ²⁾. Hij zoekt de werkelijkheid en kent haar wezen niet, en weet alleen dat zij schoonheid mist en geen idealisties beeld van haar door de dichter te maken is. En pijn en angst ontstaan in hem. Wat is er over van de blijde jongen van vroeger, die floot in de zon? Een mens, die de waarheid en schoonheid, zonder welke zijn poëzie niet leven kan, niet in zichzelf kan vinden en niet in de wereld, en die — de hartstochtelike — gezweept wordt door zijn poëzie, voort moet als haar slaaf en daaronder pijnen lijdt, tot wezenloosheid toe. Er zijn maar weinige van de verzen uit die tijd in handschrift bewaard gebleven ³⁾, maar die weinige illustreren

¹⁾ Van de ziel is enkel wat zieligheid overgebleven, een troosteloos gevoel over de alle landschap overwoekerende „revolutiebouw” als monument van een kapitalisme, dat in de vorige eeuw rampzalig de schoonheid verdrong, toen Amsterdam zijn opkomst als wereldstad beleefde (Gerard Brom „Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw”, blz. 108).

²⁾ Zie „Verzen” 1890.

³⁾ Bewaard gebleven in handschrift zijn: „ik zat eens heel alleen te

de stemming: vlug, gespannen neergeschreven, en dan weer zit hij uren lang voor het papier. Zijn jeugd komt weer in hem op, maar niet de blijde, die hij in „Mei” bezingt, maar zijn jeugd, waarin ook het onbestemde, stuwende verlangen was, onbegrepen, omdat hij de poëzie niet kende, die in hem lag, zijn jeugd, die ook dreigde te verdorren en af te sterven ¹⁾. Ja, de natuur, het licht om de dingen, die kent hij en zijn wezenlijk zijn deel. Maar verder is het leven hem onzeker en leeg. Even onbewust als hij zich in zijn jeugd was van de drang naar de poëzie, zó onbewust is hij zich in die jaren van zijn verhouding tot de wereld. Zo ver zijn van deze werkelijkheidszoeker de mensen en hun samenleving. Ze blijven hem vreemd, en zijn eenzaamheid, ver van hen, wekt in hem een benauwendende angst ²⁾. Ze hebben geen schoonheid voor hem. Het rode, helle licht van „Mei” is bleek en grijs geworden en die levensblijheid schijnt hem een leugen. De natuur is nog slechts toevlucht na veel lijden, rustgevend en wat stil geluk. De ontwikkeling van zijn kunst en van zijn eigen groei naar volwassenheid voert tot een geweldige crisis. Maar brengt ook een nieuw geluk.

*

Men nadert tot de grootste zachtheid en zuiverheid van Gorter's poëzie, wanneer zij in hem is gewekt door een vrouw.

Herman Gorter heeft zijn Moeder liefgehad met een sterke, diepe liefde. In een brief tekent hij haar eventjes, maar hoe is om deze woorden een sfeer van zachtheid en genegenheid. „Ik wilde dat je mijn Moeder leerde kennen, ik houd

spelen”, gedateerd 1 Mei '89 en getiteld „Dansen”; „In de verte zag ik blanke wateren”, getiteld „Een samenzijn”; „'s Morgens op het witte laken”; „De avond aâmt nu haar goudgroene licht” (III staat erboven, onder het slotvers IV, alsof hij een nieuw deel wilde beginnen); „Twee lampen schijnen” en „Dat kouwe vleesch van een ander”, beide op één blad papier geschreven; „De lente komt van ver” en tenslotte het gedicht „'s Nachts dan is 't leven haar zoo hel en roode” dat in het bezit is van Dr. Aeg. Timmerman.

¹⁾ „Verzen” 1890, blz. 51.

²⁾ „Verzen” 1890, blz. 21, 50, 99.

zooveel van haar, telkens meer eigenlijk, het is zoo'n aardig gezicht om naar haar te kijken, ze heeft zoo weinig bedwang erover, en ik weet altijd wat ze zeggen zal. Tegenwoordig, nu het hier zoo stil is thuis, zit ze 's middags altijd bij mij, ik in den eenen, zij in den anderen hoek van de canape, terwijl ik Grieksche verzen loei, om de maat goed te hooren. Dan ergert ze zich dat ze het niet verstaan kan, want het is een weetgierig wezen, en een bolletje in wat ze heeft geleerd. Vroeger, toen ik in de eerste klas van het gym zat, heeft ze het Grieksche alfabet geleerd om mij altijd te kunnen overheoren, en ze deed dit trouw, en kende sommige woorden, toen ik haar te knap begon te worden. Nu ergert ze zich dat ze er niets van begrijpt. Het is een aardig moedertje met haar groote, heldere oogen, waarmee ze doet of ze alles zien kan, hoewel ze erg bijziende is. Ze wordt wanhopig, altijd, als ik iets dwaas of overdrevens of vreeselijks zeg, en altijd weer denkt ze dat ik het ernstig meen" ¹⁾).

Door haar moet mede in hem zijn gekomen die eerbied en reinheid en hoge achting, die hij de vrouwen in zijn leven heeft toegedragen, waarvan zijn poëzie spreekt. In haar woorden was hem de poëzie ²⁾, zoals hij later de poëzie zou zoeken in de vrouw. Zo teer en vol van ontroering om haar, de vrouw, waarvan hij het schone wezen zo diep kent, en dat hem toch vreemd blijft omdat hij een man is. De vrouw staat aan het begin en aan het einde van zijn poëzie en geeft eraan een zuivre, innige glans en reinheid. In al zijn poëtiese werken is de idee vrouw geworden: Mei, de mensheid, het Gouden Meisje, de nieuwe gemeenschap der mensen. En zo lijfelijk en direkt, zoals zijn poëzie altijd is, te meer omdat hij onder het werken steeds levenden, door hem beminden, voor ogen had en afbeeldde. Gorter heeft geen vers geschreven waarin een vrouw lelik is of slecht, en nergens missen zijn verzen over haar het witte, zuivere licht. Het is soms alsof hij haar wil vergoeden, dat hij haar nooit met zijn gehele wezen zal kunnen toebehoren, omdat hij immers nog meer liefheeft de poëzie. In zijn

¹⁾ Uit een brief van 1887.

²⁾ „Pan” 1916, blz. 381, v. 8.

grote achting voor de vrouw vraagt hij daarvoor vergeving; alsof hij anders kon. En het konflikt, dat hier in beginsel gegeven is, wordt door zijn grote natuurlikheid en gezonde zinnelijke kracht opgeheven, waardoor hij zijn liefde voor de poëzie en voor de vrouw tot een wonderlike synthese brengt, die duidelijk is in al zijn verzen.

In „Mei” gebeurt dit reeds onbewust. En hier is nog veel van de jonge schuchterheid, die het meisje niet naderen durft dan met schroom en hartstochtloze reinheid. Hier is nog: de jongen en het meisje, niet de man en de vrouw. Om Mei is het licht zacht wit en lichtblauw en haar kleedje is luchtig en haar lichaam een bloem in knop. Zij is zijn „zoete zuster” en jong en ontluikende als zijn eerste liefde. Er zijn slechts zachte, lieve woorden en gedachten, en waar later in het derde boek een heftiger gevoel wil doorbreken houdt hij dit nog terug, zoals hij al het heden terugdringt in die verzen. Maar nooit wordt zijn poëzie daardoor levenloos en zonder kracht, want Mei is gezond en sterk en in haar zijn haar zinnen vol verlangen. Hij kent haar als het kleine meisje aan moeders borst, maar ook als de „bacchantische Maenade”, die vergaan wil in een man. Zo is de vrouw in zijn eerste werk; nog geheel de vrouw van zijn jeugd, het meisje.

Maar hij groeit tot man, en het geluk komt de vrouw lief te hebben zozeer met lijf en ziel, dat zijn poëzie daaruit haar grote krachten ontvangt. Zo ontstaan de erotiese verzen van die jaren, de enige waarin de vrouw en de idee niet samenvallen, maar de vrouw alleen, als vrouw liefgehad en begeerd, zijn poëzie maakt. Dat is het geluk van deze grijze jaren vol spanning.

Het witte licht om de vrouw is helder rood geworden en donkerrood. Het laait fel door de verzen: zijn passie is ontwaakt en groot en vraagt haar bevrediging. Daarom hield hij van Dehmel's „Aus banger Brust”. Maar ook van Goethe's „Nähe des Geliebten” en Leopold's „Zij tilt zich overeind. . . .” want zo is het hem ook: begeerte en tevens de ontroerde zachtheid, die hem naar haar doet kijken, peinzend om het eeuwig zich willen verliezen en toch zichzelf moeten blijven, het onaanraakbare, van een afstand plotseling beschouwd. Dat alle

hartstocht tot schoonheid maakt en altijd het zuivere, zinnelijk-reine licht doet zijn om hen beiden, waardoor de schoonheid van haar lichaam tot geluid wordt in de stilte achter de woorden, waarin hij haar en het licht dat om haar is en door haar gaat, verklankt. Dat is het geluk van die jaren waarin hij deze verzen schrijft, waarin de schoonheid van zijn poëzie volop bloeit, waarin alle poëzie zozeer ritme en klank is geworden, dat ze tot de schoonste zullen blijven behoren onder de Nederlandse gedichten. Maar soms is de hartstocht zo groot, dat het ritme alle andere verselementen bepaalt. Dan ontstaan die verzen waarin de dichter zich breed-uit laat gaan, alles zo vaag wordt en losgeweekt, dat hij zich tenslotte plotseling herstellen moet en een nieuwe inzet begint. Verzen waarin hij zich, na een sterk begin, willoos voort laat drijven op woorden, aaneengedicht, klanken die verdwijnen, slap hangen, vervagen; verzen, waarvan de sensatie niet meer te volgen is, de stemming onbegrijpelijk wordt ¹⁾. Hier dreigen de gevaren van te vervallen tot louter klank. Het is opmerkelijk voor deze verzen, dat het rijke, beeldende element vrijwel ontbreekt. De dichter staat ook in veel groter eenzaamheid, veel verder van mensen en dingen en van de onmiddellike, diepe verbondenheid met de natuur als tijdens z'n eerste en latere werk. In deze overgangsjaren, in zo menig opzicht duister en moeilijk, staat hij geheel op zichzelf met zijn poëzie, die daarom meer en meer de verklanking wordt van zijn impressies, die zo hevig zijn in deze altijd krachtige, gezond levende mens met zijn sterke gevoelens en zinnen, dat zijn kunst een sensitivistiese wordt, waarin alles dienstbaar moet zijn: woord en maat en ritme, en zich voegen moet naar de sterk dwingende kracht van Gorter's wezen het wil.

De konsekwentie hiervan is een poëzie van sensitivistiese waarneming. Daarnaast streeft hij tot de uiterste spanning. Die wil hij bereiken, daar gaat hij geheel in op. Hij zal de grote sensitivistiese waarnemingskunst gaan brengen, met van Deyssel. Aan hem is hij zeer verwant en hij bezoekt hem veel. Een paar keer per week soms wandelt hij door de bos-

¹⁾ Zie aantekening I.

sen naar Baarn en leest van Deyssel zijn werk voor. Hij hechte zeer veel aan zijn oordeel, evenals hij de kritiek van Kloos hoogschatte. Zijn oorspronkelijke leermeesters is hij blijven achten, zijn leven lang ¹⁾. In van Deyssel waardeerde hij de intensiteit waarmee hij het aangehoorde in zich opnam en door liet werken, terwijl hij naar Gorter's woorden luisterde, z'n machtige konsentratie op het hem voorgelegde werk, die immers ook aan van Deyssel's kritieken hun kracht en eigen aard geeft. Uit dit kontakt en uit de richting van Gorter's kunst ontstaat bij de dichter het plan een groot sensitivisties werk te maken. En hij begint met de eerste gedichten ervan: „De Dagen”.

Er is gezegd: hier probeert hij het uiterste met de taal als uitdrukkingsmiddel. Hier nadert hij de waanzin, hier liggen de grenzen van het woord en begint de stameling, het klank-uitstoten zonder meer. En Gorter zelf heeft geweten dat deze verzen geschreven waren als in een ziekte, dat hier *de* grens lag. Daarom zijn die verzen als één laatste worsteling. Zou hier zijn kunst breken? Zou dit het einde zijn van al zijn krachten, al z'n gespannen zoeken en werken? Was dit de waarheid of ging hij op een doodlopende weg? Zou hiermee alles, wat hij gewild had en gehoopt en blij beleefd en uitgezongen, en waarvoor hij in angst was geweest als een moeder over haar doodzieke kind, zou dit alles hiermee ten einde zijn óf zou doorzetten de overwinning brengen voor de nieuwe, sterke Hollandse poëzie, die zij allen hoopten dat komen zou? Dát is de spanning, waarin hij werkt, die koortsige, zieke dagen van zó gespannen zijn in de „merkbare” dingen der wereld, dat hij tot zo juist mogelijke optekening kan komen in woorden. Hoe diep verschil in stemming is hier met het sensitivistiese werk van van Deyssel, dat deze onrust en spanning niet kent, waarin geen man in angst worstelt om zijn kunst, waarin geen krampachtigheid is om niet te verliezen en terug te glijden in de erkenning van onmacht en onmogelijkheid. En daarbij: voor Gorter bleef steeds meer voelbaar het konflikt schrijven dat nergens in deze slechts op zichzelf betrokken werkelijkheid,

¹⁾ „De Arbeidersraad”, pag. 9.

die geen oneindigheid kent, geen zin en geen doel, die geen verbondenheid betekent en overgave, — dat nergens in het onbegrepen leven van mensen en dingen, die los van elkaar staan, op zichzelf elk, in eigen vorm, geluk te vinden is. Dat geeft het pijnlike, uitzichtloze, machteloze aan de verzen van „De Dagen”.

Men verbaast zich erover hoe krachtig Gorter's poëties vermogen tóch nog telkens naar boven komt, zich kan uiten, woorden en verzen vindt die schoon zijn en vol poëzie ¹⁾. In deze ogenblikken is het hem niet mogelijk bij z'n oorspronkelijke opzet te blijven dan; ontstaan die verzen waarin persoonlijke gevoelens spreken, impressies opkomen, fantasie en verbeelding zich naar voren wagen ²⁾. Maar ze zijn zeldzaam. En opnieuw blijkt de grote kracht van Gorter's kunst, de doorzetting, de geweldige energie, waarmee hij alles — eens begonnen — doet. Want al is heel veel van zijn taal verklaarbaar uit de direkte invloed van van Deyssel, merkbaar zodra we b.v. „Menschen en Bergen” of „Koning der eeuwen” naast „De Dagen” leggen ³⁾, toch is er in deze verzen de eigen, re-

¹⁾ Zo enkele verzen uit „De Dagen” IV, die samen een klein, klankrijk gedicht zijn:

„En aldoor stap stap stap in het verblijf
van stillichtwegen en het kalm geblijf
der boomen en grof gras dat ook blijft staan
omgeve' door de bladerige boomen om,
die donkerig, ook somberig, met flauw geglom
alom staan onder 't hooge boomgegloor
der hoogre boomen, bladproppig voor 't blikverloor.
En 't weierig koud zijn van het uitgestrekte wei zijn,
en daarlangs gaande weidendoogend blij zijn
in de lucht die flauwglimmert, en worden stil,
en het zoo zelf zijn in de wereld die is stil”.

²⁾ Zie aantekening II.

³⁾ In deze gedichten vinden we, evenals bij van Deyssel, het ruim gebruik van participia — ook als adjectief —; de vele woorden op -ig, waardoor de aandoening van het ding het begrip ervan verdringt; de herhaling van hetzelfde woord, vlak achter elkaar, die hetzelfde ten doel heeft; de samengeperste, samengestelde substantieven en adjectieven, waardoor een kompleks van aandoeningen opeens gegeven wordt.

volutionaire, baanbrekende, alle tradities verachtende woordvormende kracht van Gorter, die alleen in deze doodlopende kunst niet tot haar waarde komen kan.

Want tenslotte: na deze pogingen, in uiterste inspanning verricht, loopt die weg voor hem dood. Het boek van de sensitivistiese dichtkunst wordt door Gorter niet geschreven. Het blijft bij acht fragmenten. Dan is het uit. Dan is het hem duidelijk geworden dat hij niet verder kan. Dan komt de terugval, het breken van de kracht na zo grote inspanning van alle zinnen. Men kan slechts vermoeden wat dit voor de dichter moet zijn geweest. Géén gedicht getuigt ervan; eerst als alles voorbij is horen we de naklank.

Dan is het uit. Dan is alles kapot. Alle wegen lagen zonder horizon. Wat was er over van de gedachte aan een grote, nieuwe Hollandse kunst, van de nieuwe poëzie die hij zou maken, van de blijheid en de verrukking van lijf en ogen middenin een volle, bloeiende natuur, alles jong en wordende en vol beloften? Wat bleef hem over na dit gespannen werken, dit zoeken naar werkelijkheid én naar geluk? Geen van beide had hij meer kunnen vinden, na ze in jeugd, zo verbonden, diepbezeten te hebben. Dit is voor Gorter het einde van de tachtiger poëzie, het tachtiger streven. In haar beide uiterste richtingen, haar idealistiese en haar naturalistiese-sensitivistiese had hij met haar geleefd naar zijn krachten, die haar schoonste poëzie gemaakt hadden.

Maar zijn poëzie zocht andere mogelijkheden, had aan beide niet meer genoeg, omdat zij gebrek leed door hun eenzijdigheid. Eerst de opheffing daarvan, de ontdekking van de werkelijkheid en het geluk in haar zullen zijn poëzie tot nieuwe bloei brengen. In Herman Gorter heeft zich de bloei en de tragiek van de tachtiger kunst het sterkst voltrokken. Dat was zijn jeugd. Dat vormde zijn jeugdpoëzie.

Maar in de jongen groeit de man, in de man de levens- en wereldbeschouwing waarin geest en zinnen hun harmonie, en zijn poëzie haar vernieuwing zullen vinden. Zij immers behield onder al die spanningen en strijd haar volle groeiende kracht, die door geen innerlik konflikt blijvend te onder-

drukken was. Zij drijft hem voort, nieuwe wegen op ¹⁾). Voor haar is zijn leven, is al zijn kracht. Dàt is zijn zekerheid.

2. DE VLUCHT IN DE ABSTRAKSIE

In het najaar van 1889 promoveert Herman Gorter te Amsterdam op het proefschrift „De Interpretatione Aeschyli Metaphorarum” ²⁾.

Het is geen gemakkelijk jaar voor hem geweest. In de maand Februarie had hij de eerste zang van „Mei” gepubliceerd in „de Nieuwe Gids” ³⁾, en zijn medewerking aan dit blad van „nieuwlichters en revolutionairen” had tot in zijn persoonlijk leven moeilijkheden voor hem gebracht. In diezelfde tijd werkte hij aan zijn proefschrift over de Griekse poëzie. Hij verdiept zich in zijn werk, ook om er een toevlucht te vinden voor de onrust die in hem was, het zoeken van zijn geest naar vastheid en steun temidden van de sterke hartstochten, en het verlangen naar geluk en naar waarheid. Zo werkt hij in die dagen, en de teleurstelling is groot wanneer hij zijn werk af heeft en het niet wordt aangenomen door de hoogleraren Pierson en Naber.

Het zal wel voor altijd verborgen blijven wat dat boek over de Griekse poëzie heeft bevat. Het zou misschien zelfs geheel onbekend zijn gebleven, dat hij dit geschreven had, wanneer enkele regels, voorafgaande aan zijn „tweede” dissertatie het niet vermeldden. Op een van de schutbladen staat daar n.l. „Argumentum, sermonem ne quis miretur. Scripseram librum de Poesi Graeca quem non probaverunt viri clarissimi Pierson et Naber”. En hoewel dit — waarschijnlijk op bevel van de fakulteit — uit alle exemplaren, die men in handen kon krijgen, is weggesneden ⁴⁾, is het nog te vinden in het exemplaar dat Gorter zelf bezat.

¹⁾ „.....omdat het mij dikwijls voorkwam, of het de Poëzie was, die mij leerde, hoe ik misschien tot beter inzicht en geluk komen kon” (Uit de voorrede tot „De School der Poezie” 1897).

²⁾ „De Interpretatione Aeschyli Metaphorarum” Lugduni Batavorum, apud. E. J. Brill, MDCCCLXXXIX.

³⁾ Nieuwe Gids jrg 1888—1889 blz. 345—383.

⁴⁾ Zie b.v. het exemplaar in de Univ. Bibl. te Amsterdam.

Deze „twede” dissertatie is dan ook een klein werkje. Men merkt: dit werk móest geschreven worden, maar zijn hart gaat uit naar wat anders.

De tweede
Enige tijd later wordt hij leraar aan het gymnasium te Amersfoort. Het is bekend dat hij zich daar niet op zijn plaats heeft gevoeld. „Onze leraar in latijn was Gorter, acht uren in de week, van zestig minuten elk. Het was de tijd, dat een uur nog een uur was en een speelkwartier nog onbekend. Doodstil zaten we dan met ons twintigen, wanneer „Hij” komen moest. Daar kwam hij al: geen groet, geen vriendelijke blik voor een van ons. Zo ging hij voor het raam staan, veegde zijn lorgnet af en dan: „X, zeg je les op”. Voornamen waren toen op school nog onbekend. Geen vragen stelde hij, neen: „Zeg je lesop!” En dan, als ’t haperde, dan kwam hij soms langzaam naar je toe en met zijn hand geknepen om je oor was het: „Waarom heb jij je les niet geleerd?” Soms klonk dit niet onvriendelijk, wanneer hij beter van je dacht. Zo ging dat steeds, want vragen stellen *uit* een les, dat deed hij niet. En kende je het niet, dan was het „Driemaal, zes maal, twaalf maal”, al naar het viel. Dat betekende overschrijven voor de volgende keer! Gehuild heb ik wel over mijn boek, gehuild, als ik de acht of tien of twaalf stamtijden uit Mendes da Costa er niet in krijgen kon! En geschreven heb ik ook; nog zie ik mij zitten pennen: amo, amas, amat, actief en passief, alles ten voete uit, twaalf maal. Gelukkig gingen toen juist mijn ouders naar een concert!

Wanneer wij schriftelijk werk hadden, dan zat hij voor zijn tafeltje, vlak voor de eerste bank. Hij las en las, altijd in boeken met een helgeel omslag, het dubbel vouwend in zijn handen. Zo nu en dan een blik, die stak.

Zo geviel het eens, dat op die eerste bank een jongen zat, groot en pedant en dom, en veel te oud voor zijn omgeving. Plotseling schoot Gorter uit: een klap, die kletste, om zijn hoofd. Dat kwam wel meer voor bij die jongen, als hij afkeek of iets anders deed, dat er niet bij behoorde. Wij kikten niet en zagen slechts. Maar toen opeens bracht Gorter zijn vingers naar zijn neus met vies gebaar: pomade had er gezeten aan dit illustere hoofd!

Eén ogenblik slechts: daar zwaaide de grammatica, stijf gekartonneerd, al door de lucht en pats, pats, pats, zo ging het om datzelfde hoofd, tot links en rechts de bladen fladderden uit dat stijf gekartonneerde boek.

Wij lachten niet, wij kikten niet, maar zagen slechts en schreven toen weer door.

Op 't eind van 't jaar — met zuchten, huilen, overhoren laten en gepen had ik een zwakke vijf gescoord — nam Gorter zijn ontslag: 't was geen werk voor zulk een dichtergeest. Voor ons leek het een opluchting. Slechts kort, want later heb ik zijn heengaan diep betreurd" ¹⁾.

Bij al deze moeilijkheden en teleurstellingen komt zijn zware geestelijke strijd. Met al zijn krachten, met een haast pijnlijke starheid, waarin zijn poëzie eerst haar muzikaliteit ging verliezen en toen haar ritme, heeft hij ernaar gestreefd de aandoeningen op hem af te laten komen en ze in woorden te vangen. Hoe minder hij hierbij iets van geluk, iets van waarheid vond, hoe heftiger hij het sensitivistiese streven vervolgde. Hij wéét: 't is klankenspel eerst, dan nog woordkracht, dan nog woordwoede, dan nog maar stameling als van een zieke, uiting van een ziek gevoel. Hij zál vinden. Maar moet 't opgeven als er *niets* meer is van muziek en ritme. Maar dán weet hij ook: hij kent zichzelf niet, hij kent de werkelijkheid niet, hij weet niets en leefde slechts van harts-tocht en begeerten. Zo was zijn jeugd. En hij wil man zijn en wijs en waar, en dáárdoor dichter.

Dat is de winst van deze pijn en strijd: het bewustzijn van een groot tekort. En met de direktheid en de kracht van omzetting die in Gorter altijd aanwezig waren, weet hij: er móet een andere weg zijn. Dan gaat hij hem zoeken.

't Is of het na „De Dagen” plotseling stil wordt, als na een storm, die veel kapot sloeg én reinigde. Wat deze tijd voor Gorter betekend heeft, wat hij hem aan strijd en angst en pijn heeft gebracht, niemand zal het weten. Een omzetting vindt in hem plaats, waarbij zoveel wat hij heeft liefgehad,

¹⁾ Dr. Herman Gorter (een persoonlijke herinnering) door van Esveld in „De Lyceumkrant” van 16 Des. 1927, orgaan van het Kennemer Lyceum.

met al zijn kracht, moet worden verlaten, waarbij al de onvastheid van zijn leven hem duidelijk blijkt, en hij als opnieuw moet beginnen. De eerste verzen na „De Dagen” hebben nog slechts een verre naklank van deze tijd en reeds veel van het nieuw gewonnen inzicht, dat groeiende is.

Wie die verzen leest ontdekt met stijgende verbazing dat deze dichter, die zozeer slechts de direkt de zinnen aandoende werkelijkheid lief had en de verbeelding, die slechts waarnam met z'n sterke jonge zinnen en wiens poëzie leefde van de intense reaksie der zintuigen op de aandoeningen — dat hij deze wereld al meer gaat loslaten en dáárdoor opnieuw en anders herwint. Hij gaat ontdekken dat de realiteit niet enkel is het zinnelijk waarneembare en de vreugde en smart die daaruit ontstaan. Hij gaat beseffen, dat hij maar één aspekt van de werkelijkheid heeft gekend en tuchteloos heeft geleefd van zijn hartstochten, de kracht van zijn zinnen heeft gevierd, en poëzie heeft gemaakt die kort en hevig en schoon was en eeuwig in haar onbewustheid en jonge kracht, maar die honger had naar de volle werkelijkheid en geen genoeg meer nam met wat hij daarvoor hield. Hij begint te ontdekken waarnaar gehongerd werd en verlangd, waarom geleden werd door hem, waardoor deze pijn zo lang in hem was. Al is zij niet genezen, al leeft hij nog als in een ziekte, hij wèèt z'n ziekte, kent haar oorzaken, dús haar genezing.

Hoe armoedig, hoe kaal en armelik is het wat eens zijn leven kleur en kracht gaf. Hoe voos is hem de wereld, hoe klein en krachteloos zijn de dingen in hun enkelheid, die hij had bewonderd, had genoten, tot alleen de lege hulzen voor hem over waren, waardeloos, dood. Hoe bedriegelijk is dit gehele bestaan van de „merkbare” dingen. Zijn rijpende geest herkent hun begrensde waarde, hun werkelijke maat en gewicht, en weet dat hij ze vroeger mateloos heeft overschat. Waardeloos zijn ze voor hem, elk op zichzelf genomen, en vergankelijk zijn zij alle ¹⁾.

Maar ánders herwint hij de wereld. Zó, dat voor hem de zinnelijk waarneembare werkelijkheid wel armoedig is, maar als bestaansvorm van een groter leven zin en waarde krijgt.

¹⁾ „De School der Poëzie” 1897, blz. 106 en 112.

Een metafysisch gevoel ontwaakt in hem ¹⁾). Achter de dingen van deze werkelijkheid komt licht; ze staan alle tegen één achtergrond, en perspectieven lopen verder dan hij nog kan zien. De dingen lossen aan hun grenzen op in een oneindigheid en zijn daarin verbonden tot een harmonie. Zij zijn niet alleen meer de aandoeners en verrukkers of pijnigers van de zinnen, maar hebben een eigen leven, zijn zelf bezielde en vol zin en samengebonden in één eeuwig hoger leven. Zijn geest vermoedt al meer en sterker een verbinding tussen de dingen, hun eenheid, waarin het zintuigelijk leven vergankelijk is.

En men denkt: is dát de dichter van „Mei” en „Verzen”? Duidelijk waarneembaar zijn nog de sensitivistische kenmerken in zijn poëzie, die zich echter verenigen met de nieuwe kenmerken van een poëzie die uit de gedachte ontspringt en, anders, zó anders aangedaan door de werkelijkheid, de fantasie weer kent en de rede. Immers, het leven der dingen, nieuw en vers vermoed, schuchter en aarzelend herkend, vraagt voor de verbeelding ervan die nieuwe kenmerken. De dingen, de natuurdingen, dromen en wachten, en zijn samen eendrachtig, in hun bezielde leven staan zij samen voor een oneindigheid, in hun kleine vergankelijkheid, broos, begrensd, armoedig en merkbaar voor de zinnen. En zij verlangen zich op te lossen in de oneindigheid waaruit zij komen. Wolken, luchten en bomen vergaan in hun uiterste grenzen, en hongeren, rekken naar het oneindige. Zo zijn hem de dingen der wereld. Kenmerkend voor deze aanschouwingswijze is het bomenbeeld, dat in de verzen van die tijd steeds weer voorkomt. Het is zijn verbeelding van dit levensgevoel. Het beeld van de boom, niet in zijn verworteling, maar in z'n oplossing in de lucht. De bomen vergaan in de horizon, ze „dromen de zilveren luchten in”, en worden deze zelf. Samen en eendrachtig staan ze, en zacht aan hun bovenste randen, uitlopende in de lucht ²⁾). De bomen zijn voor hem de vermoede verbinding tussen de dingen en hun eenheid. Alle dingen spreken hem

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 113, 117.

²⁾ d.S.d.P. 1897, 106, 107, 109, 110.

van het oneindige, het alomvattende, de eenheid die *de* werkelijkheid is. De zon sirkelt uit in onmetelijkheid ¹⁾. Alle dingen hebben rustig hun eigen leven daarin. Het gras „begint den nacht”, de mistregen verhaalt, de sparren hebben groene gezangen, de bossen zijn droef of onverschillig in regenachtige herfst ²⁾. Ze laten hem met rust. Hij heeft niets met hen te maken, ze verteren hem niet meer met hun kleuren, hun gloeden, hun vormen, klanken, geuren, en al hun doen. Hij behoeft niet langer van hen bezeten te zijn.

En er komt rust. Een rust, waarin hij zichzelf hervindt en rijper bewust wordt. Weldadig is het hem met alles „niets van doen te hebben” en te voelen de oneindigheid in alle luchten. Die is heerlijk boven de stad. Die vindt hij in de muziek, welke zijn hart beweegt tot een verlangen naar wat het nooit deed, en meer is dan het kende ³⁾. Een rust, waarin hij zich begint te wagen als een kind, in verdere verten, verder dan het klare en zo goed begrepen leven der aarde. Maar onder de oneindige lucht zijn de dingen doorzichtiger, ijler, zinvoller, en zijn ogen gaan er zover in, dat ze moe worden van dit „verdwalen”. Hij herademt; ’t is hem of hij weer een kind is, zo zorgeloos soms gaande tussen alles door. Een dankbaarheid ontwaakt in hem en een liefde voor wat alle dingen der natuur en wat ’t mensenleven doet leven voor de oneindigheid, waaruit zij zijn gekristalliseerd als hij zelf. Een groeiend godsverlangen wordt in hem wakker. En een verlangen om van dit leven verlost te worden, dat zó vergankelijk is en armoedig, dat zelfs de zee al het wijde en oneindige voor hem verloren heeft ⁴⁾.

Maar zo aarzelend, zo nieuw en beginnend is dit gevoel van leven in Herman Gorter, dat zijn verzen geen sterke verandering ondergaan. Uit deze tijd dateren de korte gedichten tussen „De Dagen” en de „Sonnetten”, geschreven in het begin van 1891, enkele misschien nog iets eerder, en die door het tastende, aarzelende van zijn gevoel bijna nergens worden

¹⁾ d.S.d.P. 1897, 109.

²⁾ d.S.d.P. 1897, 121, 122.

³⁾ d.S.d.P. 1897, 113, 114.

⁴⁾ d.S.d.P. 1897, 126, 127, 112.

tot een zekerheid en daardoor tot een sterk ritme, een grote muziek. Zozeer waren in Gorter poëzie en leven één, dat in overgangstijden als deze, vele gedichten pogingen bleven, vooral voor hem zelf, gedichten die hij liet lezen aan vrienden, als teken van wat hij in zijn ontwikkeling, in zijn denken bereikt had, waarvan hij er in 1891 („De Nieuwe Gids”) en in 1897 („De School der Poëzie”) verschillende publiceerde, maar waarvan hij in de definitieve uitgave van 1916 er slechts heel enkele heeft opgenomen ¹⁾.

Het eerste gedicht na „De Dagen” in de bundel van 1897 is reeds kenmerkend voor zijn nieuwe inzicht, zijn nieuwe houding tegenover het leven. Reeds daar een *denkend* man, die weet van eindeloosheid en vergankelijkheid én van eenheid. Er is een vreemde vermenging van sensitivistiese en gedachtepoëzie. Meer en meer krijgt de natuur haar eigen leven, geheimzinnig, onmerkbaar doorspeeld van een weten-achterde-dingen, een wijd gevoel, dat uitgaat horizonnen voorbij en daar ziet wat de dingen hun leven geeft, hun eigenheid en hun grenzeloosheid in het begrensde. Het sensitivisme neemt af en het stille schouwen wordt sterker. Kleine, fijne gedichtjes ontstaan zo, wezenlijk verschillend van zijn vroegere werk. Daarin had hij eens de avond zó verbeeld:

„Avond. De heuvels vallen vaal, —
klimt de hemel in praal
hoog naar de sterren,
somber zon laat en rood, verre.

¹⁾ Niet opgenomen in enige uitgave van zijn verzen zijn de gedichten „Luchten, blauwwooge wimpere” en „In de tintelige lente” die te vinden zijn in „de Nieuwe Gids” jrg 1890/91, II, in de groep gedichten op blz. 466—470 en die behoren tot de gedichten, geschreven na „De Dagen”. Evenmin heeft Gorter later opgenomen in z’n werken de gedichten „Het is om ’t al stil verachtend van me te gooien”, „Schrikkend in den nacht met een stille schrik”, „Als een bosch waar de groote stammen...”, „Een vrouw als de wereld, als een wezenlooze”, „Ik kan niet begrijpen dat er niet veel meer zijn die zoo spreken”, welke gedichten te vinden zijn in „de Nieuwe Gids” jrg 1890/91, II, in de groep van gedichten op blz. 422—457.

De grijze stofweg
vast in de somber stronkrommelde hei,
boomen voor 't zonrood vèr weg,
waar ik adem en rij.

Geuren, vocht- en kouzoete —
voort gaan de rijende wielen
om de trappende voeten —
oogzwerfen en zweetrillen ¹⁾."

die hem nu zoveel inniger, dieper is:

„Het gras heeft den nacht al begonnen,
de tuin is stil bezonnen.
De hemel is onbezonnen,
licht nog zo ongeschonden.

Boomen wit als boekweit
hangen neer stil in schoonheid,
maar de losse kastanjebladen
zijn schichtig en overladen
van wind ²⁾."

Vol overgangen zijn deze verzen, overgangen vooral van 't voelen naar 't denken ³⁾. Zowel het sterke gedachte-element als de fantasie geven de verzen hun stemming. De bezielde natuur, het toedichten van eigenschappen aan de natuurverschijnselen en de dingen geeft er een beweging aan, die nog schuchter is en in een eerste begin, maar onmiskenbaar toegaat naar een vrijer, zacht-ritmies vers, dat alle kortademigheid, alle korte stugheid van de sensitivistische verzen verliezen gaat. Het wijder begrip van het leven, het zien van de dingen als verschijningsvormen van een werkelijkheid, die niet meer enkel zintuigelijk wordt begrepen maar ook met de rede, die dieper schouwt, geeft hun een zachtheid, een dee-

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 74.

²⁾ d.S.d.P. 1897 blz. 121.

³⁾ Duidelijk is dit in het gedicht op blz. 117, d.S.d.P. 1897.

moedigheid als is in wie weet veel vergankeliks te hebben nagestreefd, en daar nu wat weemoedig — bij 't terugdenken aan zoveel kracht en inspanning — om glimlacht, in zich voelend een nieuwe, groeiende zekerheid. Nog zijn in die verzen al deze elementen onverbonden en onvast. Menigmaal overheerst nog de sensatie, zoals vroeger. Men voelt: hier is nog grote onzekerheid, die zich soms wil opheffen in de zekerheid van het geloof in God.

Vaster wordt in hem, na veel strijd en geestelijke inspanning, sterk zoeken en steeds zich opnieuw instellen, het begrip van de werkelijkheid, haar abstraksie. Naar de vorm openbaart zich dit in het sonnet, waarvan hij er vele achtereen schrijft, en dat de kenmerkende vorm is voor Gorter, wanneer een gedachte, een geestelijke verworvenheid vaster in hem is gekomen. Zo de sonnetten, die volgen op de hierboven besproken verzen, zo de spinozistische sonnetten later, zo de socialistiese in de bundel van 1903.

In deze sonnetten, die staan in „de school der Poëzie” 1897, blz. 128—158 ¹⁾, is, wat in de voorafgaande verzen nog verward uiteen ligt en sterk wisselt van stemming en vorm, saamgebonden, hoewel soms met geweld, tot een vers van een eigenaardige, vreemde stemming en glans, soms plotseling rijp en vol van een nieuwe schoonheid. Dooreengeweven is er zijn eigen leven en dat van de natuur; overeenkomst ontdekt hij er in, zoekende naar de eenheid van alle verschijnselen. Klaar steken de dingen af tegen het oneindige, verbonden staan ze erin, en erin opgelost toch ook. Stil geniet hij in de zomer van de natuur, van het indrinken der lucht, die niet meer laait en brandt, maar overdadig stroomt „als witte wijn” ²⁾. Sterker wordt de bezieling der natuur, haar eigen „innerlik” leven. Symboliek is erin en beeldspraak, tegelijk ook de optekening van de gewekte aandoeningen, een over-

¹⁾ Eerder afgedrukt in „de Nieuwe Gids”, jrg. 1890/91, II, in de groep van gedichten op blz. 422—457. Hier vinden we één sonnet meer dan in de uitgave van '97, nl. „Zit ik niet in diamantene stilte”, geplaatst tussen „De hemel is zo vast....” en „Vlakten van landen....”.

²⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 130.

en omschakeling van het ene gebied in het andere, verbeelding en sensatie, gedachte en gevoel. De getijden zijn zonder sterke zinsindrukken. Afgezworen is de wereld en de schoonheid, enkel met de zintuigen waargenomen. De zomer is nog slechts vol geuren. Zijn eens zo fel levende lijf is onwennig en „linksch” temidden van de bomen en de grassen en het kruid ¹⁾. Alleen het leven van het hart heeft waarde; daarheen wendt hij zich in stille beschouwing, naar het eens zo onrustig levende hart, dat hem helemaal wilde innemen en nu rustig wordt „als oog in stille vlakheden” ²⁾. Want de werkelijkheid van stad en land en mensen is maar broos en „geeft hem niet” ³⁾. Het eeuwige is zijn nieuwe liefde, God, en door zijn stilte gaat hij, tegen zijn grond ligt hij aan en rust er als tegen zijn schouder ⁴⁾. De „wisselende” dingen wekken een zachte vreugde in hem, want bevrijd is hij van die pijnigende, strakke realiteit, die niets van hem vroeg, waaraan hij zich nooit helemaal geven kon, waarin niets hem bond tot in de fijnste vezels van zijn wezen. Want dat was toch wel de grootste pijn geweest, in die voorbije tijd, dat de ogen van de dingen en mensen waren „zonder één bede” ⁵⁾. Hier spreekt hij zo eenvoudig en zo direkt, dat ons plotseling wordt geopenbaard, hoe diep hij daaronder geleden heeft. „Zonder één bede”, dat is: zonder dat waaraan hij zich helemaal zou willen geven, waarvoor hij zou willen ondergaan, omdat hij alleen zó dichter kon zijn. Dat gemis raakt weg. Alleen is hij nu en tevreden. Achter de wereld is hij gegaan in eenzaamheid, en „voedt” daar zijn hart. Hij is één klein deeltje in de stroom, die het leven is, waarin alles zichzelf is en opgelost in de grote eenheid.

Het karakter van zijn vers verandert daarmee. Bracht het sonnet óók de noodzakelijke band, omdat anders dit stromende vervagende, grenzen-overschrijdende gevoel het vers slap gemaakt zou hebben — de taal van de sonnetten is voor dit gevoel zeer kenmerkend.

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 136.

²⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 131.

³⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 138.

⁴⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 139.

⁵⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 145.

Alle aangeduide gebieden, alle natuurdingen, worden in onbepaalde zin gebruikt, waardoor hun grenzen vervagen. In de keuze van de woorden drukt zich het abstracte, zijn metafysies, anti-zintuigelijk werkelijkheidsgevoel uit ¹⁾. Soms ontbreken er woorden, vaak het lidwoord ²⁾. Veel werkwoorden en andere woorden worden gesubstantiveerd, waardoor beweging en begrensde vastheid door elkaar heen lopen ³⁾. Het steunt het streven naar anti-konkretisering en nadruk op de werking. In dit verband moet gewezen worden op het zeer zelfstandig gebruik van „doen” en „zien” ⁴⁾ b.v. Het gebruik van de participia — ook als adjektief — is groot, vooral bij de rijmwoorden ⁵⁾. Het adjektief komt vaak voor achter het substantief. Al deze verselementen dienen hetzelfde doel. In deze eenheid van vorm en inhoud bereikt de dichter reeds een enkele maal een schoonheid die — daar de krachten in hem en buiten hem nog zo onvast zijn en zwak — getuigenis aflegt tot welk een hoogte zijn poëzie kan stijgen, wanneer grote krachten haar voeden ⁶⁾.

3. DE VORMENDE KRACHT DER ETHIEK

In de sonnetten wordt voor de eerste maal duidelijk de zedelijke verandering, die zich in Gorter gaat voltrekken. Naast het begin van een wereldbeschouwing komt een vaste levenshouding op, en de aankondiging daarvan klinkt door de verzen der sonnetten. De aanschouwing van de natuur en

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 128, v. 2; blz. 129, v. 1, 7 en 14; blz. 130, v. 4, 9 en 14; blz. 131, v. 1 en 4; blz. 132, v. 6 en 7; blz. 133, v. 5, 6, 8 en 11; blz. 134, v. 7 en 9; blz. 135, v. 4, enz.

²⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 140, v. 1 en 12; blz. 144, v. 1; blz. 145, v. 11; blz. 151, v. 12.

³⁾ het vertoonen — het laven — het slaven — het welvestaan —, het nopen — het opgaan — het komen — het gebeuken — het uitelkander keeren, enz.

⁴⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 140, v. 5; blz. 146, v. 8.

⁵⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 131, v. 2, 3, 6 en 7; blz. 133, v. 1, 4, 5 en 8; blz. 134, v. 3, 7 en 13; blz. 141, v. 1, 4 en 9; blz. 146, v. 11 en 12; blz. 148, v. 12, 13 en 14; blz. 153, v. 2 en 3; blz. 156, v. 2 en 3, enz.

⁶⁾ Zie over de bouw en het ritme van deze sonnetten: G. Stuijveling „Versbouw en ritme in de tijd van '80” (diss. Gron. 1934) blz. 197—200.

van de dingen is dieper geworden, en de rust die daaruit hem toevloeit, maakt zijn hart anders en nieuw. Temidden van de stille, zichzelf levende en in de eeuwigheid zich weer oplossende dingen bemerkt hij plotseling zichzelf, nu niets meer op hem indringt, hem bezeten maakt en verteert. Hij hoort zich ademen, zijn hart kloppen, zijn gedachten spreken. En vanuit een nieuwe rust, die is als lang geleden de zekerheid van de jeugd, wordt hij zelf rustig en ondergaat hij daarvan de reinigende invloed. Alles is hem zó. De zuivere zee, breed en fors van slag op slag, regelmatig en sterk zichzelf, de stille rechtstaande bomen, de vaste hemel, zij zijn hem alle beelden van de eigen, nieuwe, wordende rust en zekerheid. Zijn zinnen komen tot rust. Het bewustzijn dringt zich naar voren, dat zijn leven tot nu toe zonder stuur is geweest, zonder zedelijke zelftucht, dat zijn hartstochten en begeerten konden gaan waar zij wilden, en alleen de zachtheid van zijn hart hem voor het kwaad bewaarde. De behoefte zich te zuiveren en een nieuw leven te beginnen komt in hem op, en in zijn poëzie zegt hij al deze gevoelens en gedachten uit in natuurbeelden, terwijl het toch alles hemzelf is en zijn eigen, nieuwe wording. In de avond, verloren in zijn stille eindeloosheid, beseft hij wat zijn liefde voor alle dingen der wereld, zijn begerende zintuigelijke liefde, in „Mei” en „Verzen” zo hevig beleden en gevierd, ontbrak, hoe hij zichzelf bedrogen heeft met haar ¹⁾. Maar de wanhoop daarover gaat voorbij, de pijn wordt reeds minder, een nieuwe verworvenheid groeit, en uit deze stemming ontstaat een van de beste sonnetten van de groep:

„De omvattende liefde heeft mij nog,
ik adem, in den avond mij doet schrikken
mijn spraak en 't bevende geluid weer slikken
een vogel's drok gevluht, ik adem nog.

Ik min zoo — ik ben in des avonds zog
laat en gezonken, om mij henen schikken
de teere luchten en ik voel verwikken
mijn liefde met haar innigste bedrog.

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 148.

De stille plant, het rechte mensch'lijk dier,
staat in den weggetrokk'nen avond hier
en heeft geen langzaam rukk'nden adem schier.

Maar donker zijn de boome' omniigende,
de verre stemmen, vogels, stijgende,
de stilte is om alles zwijgende ¹⁾."

Hij keert zich naar zijn hart en tot nieuwe, zedelijke normen. Eenzaam wil hij zijn; de mensenwereld, de steden, dringen zelden tot hem door. Dáár is zijn nieuw geluk, zijn nieuwe waarheid niet te vinden. Eenzaam, maar niet meer de vroeger zo verlangde eenzaamheid van de trotse heerser, de grote individualist. Langzaam gaat deze in hem kapot. Een nieuwe Gorter is aan 't groeien, de dichter, die zich later zal voelen tussen de geestelik-hongerige arbeiders als een big tussen de biggen, dringende rond de trog. Hij heeft een groter macht boven zich erkend, hij heeft in zichzelf normen gevonden waarnaar te leven valt, niet meer los, als enkeling en machtig staat hij in de wereld, maar als één uit velen, komende uit het eeuwige oneindige en daarin weer vergaande. Nog eenzaam, met liefde in zich voor een abstraksie. En opeens ziet hij duidelijk het beeld van zijn leven, hoe hij ging tot nu toe en nu gaat, en wat de toekomst zal zijn:

„Zooals de maaiers 's avonds huiswaarts gaan,
verzadigd krachtig, in het hoog gezag
des avonds met in 't oog vierkant de dag
van licht, waardoor zij zwaaiend zijn gegaan.

Zoo ga ik ook, terwijl de groote maan
kogelend voortgaat langs den stroeven dag
der nacht die ik even koperhel òpzag,
mijn armen en mijn hoofd zijn welberaan.

Dit heb ik zóo en dit ook zóo gedaan,
mijn beenen gaan nog rustig door het werk,
mijn borst dringt voor, mijn oogen zien naar 't rusten.

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 148.

De slaap heeft breed zijn dommelende kusten,
daar zal ik als op steenenblauwe zerk
slapen, de schouders moe van 't hangend gaan ¹⁾”.

Dit „rusten” vindt hij al meer en meer in de wijsbegeerte, die hem voor alles levensbeschouwing was, en vooral in die van Spinoza. In zijn werk is hij geheel verdiept. De Ethica was hem bekend, immers, één van de stellingen zijner dissertatie handelde over Sp. Eth. II, XXVII. Men eet echter eerst dán goed, wanneer men honger heeft Zo ging het Gorter met het werk van Spinoza.

In het jaar 1892 publiceerde hij niets. Geen gedicht van Gorter is dan te vinden in „de Nieuwe Gids”, en ophet laatste sonnet van '91 volgt in „de School der Poëzie” het gedicht „Spinoza's leer”, geschreven in Desember 1892.

Men kan begrijpen waarom het juist de filosofie van Spinoza was, die hem boeide en voor hem de waarheid betekende. In Spinoza's ethiek immers vindt zijn hart, dat zoekt naar beteugeling van de hartstochten en begeerten, bevrediging. De reactie op z'n vroeger leven is sterk. Als een onwaardige voelt hij zich in de goddelijke natuur, en alleen het zich geheel afkeren van de wereld en inkeren tot zichzelf zal de waarheid brengen. Bovendien, in Spinoza's wijsbegeerte vindt hij voor langere tijd de ware verhouding tussen materie en geest, welk probleem voor hem ontstond, zodra hij de werkelijkheid in diepere zin begreep dan enkel met de zintuigen.

Immers, bij Spinoza ontbreekt de gedachte van het bovennatuurlike en mysties-goddelike, overheerst de rede, het klare, eenvoudige bewijs, dat nooit afdwaalt naar een gebied waar de rede niet volgen kan. Hoezeer Gorter in deze jaren — óók als reactie — geneigd was zich van de werkelijkheid, tot de abstraksie te keren het bovennatuurlike, mystieke, bleef hem vreemd; té zeer was hij daarvoor de impressionistische kunstenaar.

In Spinoza's leer vindt hij het klare siesteem van de eenheid van leven en wereld, die hij reeds onbewust voelde, waarvan zijn verzen na „De Dagen” zo vol zijn, hoezeer ook aan-

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 141.

vankelijk hem onbewust. Duidelijk vindt hij bij Spinoza deze eenheid verklaard en bewezen.

Zijn verzen uit deze tijd zijn vrijwel uitsluitend geschreven in de sonnetvorm of in terzinen. Hij onderneemt eerst een poging om een aantal stellingen uit het tweede deel van de Ethica ook metries te vertalen. Deze sonnetten vinden we in de „School der Poëzie”, volgende op het gedicht „Spinoza’s leer”. Zij bevatten de stellingen over de eenheid van geest en lichaam en de wijze waarop de mens tot de ware kennis kan komen ¹⁾. Op sommige plaatsen stemmen ze woordelijk overeen met de proza-vertaling, waaraan hij in die tijd werkte, en die in 1895 verschijnt ²⁾. Deze vertaling is helder, en duidelijk in haar beknoptheid van uitdrukking, en benadert het origineel zeer dicht ³⁾. Meer als een poging tot een metriese Ethica-vertaling moet men in deze sonnetten niet zien. Het is ook bij een dertiental gebleven.

Tot de verzen uit deze tijd behoren ook die der Balderfragmenten. Midden in het jaar 1893 verschijnen ze in „de Nieuwe Gids” ⁴⁾.

Deze fragmenten geven gedachten en stemmingen in de verschillende tijden der dagen en zijn eenvoudig daarnaar genoemd: morgen-middag-avond of nacht. Daarin leeft Balder. En het verschil tussen de Balderfiguur uit „Mei” en de tweede Balder verbeeldt Gorter’s ontwikkeling, zijn groei zeer beslist.

¹⁾ zie aantekening III.

²⁾ Zo het sonnet op blz. 167, v. 6, 7, 10 en 11: vergelijk Sp. Eth. II, st. XIII, blz. 58 in Gorter’s vertaling. Terzinen op blz. 169: vergl. Sp. Eth. II, blz. 67. Sonnet op blz. 175, v. 1—4: vergl. Sp. Eth. II, gevolgtrekking blz. 76. Sonnet op blz. 179, v. 11: vergl. Sp. Eth. II, blz. 88.

Gesiteerd wordt hier steeds uit de Ethica-vertaling van Gorter, uitgave Loman & Funke, ’s-Gravenhage 1895.

³⁾ Zie o.a. A. Verwey „Spinoza’s Ethica” in „Stille Toernooien”.

⁴⁾ „de Nieuwe Gids” jrg. 1892/’93, II, blz. 304—312.

Op blz. 241—244 van dat deel staan een aantal sonnetten, die in geen van Gorter’s werken zijn opgenomen. „In het grof duister zit mij eene vrouw”, „Ik was nog jong toen ik op eenen dag” (zie over dit sonnet Henr. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 105), „De morgenfrische komt vanuit de zee” en „God kleedt de lente aan in witte kleeren”.

Immers, deze Balder heeft niets meer van het trotse, eenzame van de Balder, die Mei ontmoet, en die zij begeert. Niets meer van het alleen en bevredigd in zichzelf rustende, absoluut afgeslotene, koude en hoogstarre, waarmee hij in „Mei” geschilderd wordt als de uitdrukking van het tachtiger individualisme. Het is duidelijk dat met dit tweede Baldergedicht Gorter een groter werk heeft willen maken, waarin zijn gedachten en levensgevoel dier dagen worden verbeeld. Hier vinden we immers datzelfde zich voelen in „gebonden vrijheid”, hetzelfde verbonden-zijn in de omvattende natuur als spreekt uit de sonnetten en de gedichten daarna. Die vreemde verstrengeling is er weer van beeld en gedachte en gevoel, die parallel loopt met de verstrengeling van alle natuurdingen. Bomen en luchten zijn verbonden, dampen trekken tussen hen op en maken hen één in hun zwevingen. Het licht valt door de bomen, die staan tegen de horizonnen en voor de hemel; bladeren, lucht, nevel, water en lucht zijn één en dooreen. En Balder met hen, want hij zwerft niet van 't een naar 't ander, maar in zijn aanschouwing is alles enkel en tezamen, gelijktijd, in eigen leven en hun samenleven. Balder is ook in alle dingen gelijkelik, hij gaat tussen hen, lost in hen op, zendt zich uit naar de sterren, is hun leven zelf. De beschrijving vloeit over van 't ene naar 't andere: van wei naar zee, van land naar kreek en bos.

Deze fragmenten zijn in elk opzicht overgangswerk. De verzen zijn onzeker, ook in de vorm. De beeldspraak is nog zo vers en ongerijpt verbonden aan de pas doorleefde geestelijke strijd en daaraan ontleend. Hij tast naar de juiste beelden en woorden, en zijn grote fantasie, geprikkeld door zovele indrukken en gedachten, zijn gedachte-fantasie, wordt grillig en vreemd en schept de trillende, bizarre, onbezonkene, onrustige beelden, die dit werk kenmerken. Het gehele gevoel is nog te nieuw om reeds te worden verbeeld in een groot gedicht. Het is nog niet zo rijp in hem gegroeid, dat het aan alle zijden kan worden gevormd en gemodelleerd in de taal. Het vers lijdt eronder; het blijft een poging, vertegenwoordigt een stadium in zijn ontwikkeling, dat naar mijn mening, toen deze fragmenten verschenen, voor hem al weer voorbij was.

*

Van de literaire beweging dezer jaren blijft Herman Gorter zich verre houden. Hoewel in steeds mindere mate, gaat hij voort zijn werk te publiceren in „de Nieuwe Gids”, het laatste jaar van zijn medewerking, 1893, nog slechts op zeer dringend verzoek van Kloos, die kopiegebrek had en vóór de aanstaande redaksie-verandering nog graag enkele goede afleveringen wilde samenstellen ¹⁾. Bij deze redaksie-wijziging is Gorter min of meer betrokken geweest, hoewel het lange tijd geschenen heeft, dat hij daar meer dan zijdelings mee te maken zou hebben gehad. In een redaksievergadering, eind '92 gehouden, wordt erover gesproken om Gorter als redakteur te vragen voor de literatuurrubriek ²⁾. Kloos verzet zich kort daarop ertegen, en er komt niets van; daarentegen leidt de steeds grotere verwijdering in velerlei opzicht tussen de redakteuren tot de uitbarsting van het najaar 1893. Door Frank van der Goes is het oorspronkelijk voorgesteld, alsof Gorter het redakteurschap wel ambieerde. Later heeft van der Goes, na Gorter's verklaring, dit in de juiste verhouding gezet, nl. „dat er bij hem (G.) volstrekt geen verlangen bestond om onder de toenmalige omstandigheden een plaats te krijgen in de leiding van den Nieuwen Gids” ³⁾. Kloos heeft, door een misverstand, jarenlang gemeend dat Gorter wel geneigd was om, nadat Kloos zou zijn op zij geschoven, zijn redaksiewerk op zich te nemen. Uit zijn ontstemming daarover zijn vele van de scheldsonnetten op Gorter voortgekomen, waarvoor Kloos zich echter onlangs excuseerde ⁴⁾. Na 1893 heeft Gorter niet

¹⁾ „Ik ben juist in correspondentie met Kloos over een bijdrage van mij in de nieuwe Gids. Waarschijnlijk zal ik er een stuk of 4 sonnetten inzetten; liever had ik er voorloopig niet in geschreven, maar hij vraagt mij zoo dringend (omdat hij vóór de aanstaande redactie-verandering, die zeer waarschijnlijk is, nog goeie afleveringen wil hebben, en ook omdat er weinig is) dat ik het niet weigeren wil”. Uit een brief van Gorter aan Henr. Roland Holst, 3 Junie 1893.

²⁾ Zie hierover Frank van der Goes „Litteraire Herinneringen uit den Nieuwen Gidstijd”, blz. 50/51.

³⁾ Zie „Naschrift” in het boekje van F. van der Goes.

⁴⁾ In de okt. afl. 1933 van de N.G. schrijft Kloos n.l., naar aanleiding van Henr. Rol. Holst's boekje over Gorter: „Mijn vriend Witsen had mij gemeld, dat een zijner zwagers, nu ik als de eenige

meer in „de Nieuwe Gids” geschreven. Hij is in die tijd nog leraar te Amersfoort, maar verhuist naar Bussum en betreft daar de derde Junie 1893 zijn nieuwe woning, waar hij zijn leven lang verder zal wonen. Zijn literaire vrienden zijn van Deyssel en Henriette van der Schalk. Zijn belangstelling in haar eerste werk, leidt tot kennismaking ¹⁾; daarna blijven zij in geregeld contact door korrespondentie en bezoeken. Haar wijsgerige poëzie, haar scherpe waarneming en emotie trof hem. Hij schrijft haar: „Ik hoop dat ik je goed zal leeren kennen, want geen persoon, die schrijft, heeft zoo'n duidelijken band met mij in zijn schrijven en in zijn persoonlijkheid als ik in jou verzen en in jou wezen heb waargenomen. Dezelfde eerlijkheid van zeggen, kracht van emotie en eenvoud, die ik mij stel als idealen heb ik in jou gezien” ²⁾. Het is zijn vurige wens, dat ook zij het geluk deelachtig zal worden, dat de studie van de filosofie geeft, al weet hij dat het nooit ervaren kan worden dan door eigen vinden. Zijn brieven zijn daardoor een mengsel van indringend getuigen en kiese terughouding. Hij wil haar, zo zij dit wenst, leiden bij de studie van wijsgerige werken; hij wijst haar met welke boeken zij 't best beginnen kan, welke passages allereerst genomen kunnen worden om zo het best tot een duidelijk begrip te komen omtrent het grote in 't werk, waarmee zij moeite heeft. Later volgt dan de uitwisseling van verzen. Gorter heeft haar jeugdwerk zeer gewaardeerd; haar eerste bundel bleef hem zijn leven lang lief. Hij hoopt dat ook Henr. van der Schalk in de wijsbegeerte de levenswaarden zal vinden, die hij daarin heeft aange-

van de vroegere redactie was overgebleven, den N.G. weer herstellen wou in zijn ouden staat, maar zonder mij. Want in mijn plaats zou dan Gorter komen, dien men daartoe had aangezocht, en dien toen zijne beslissing nog wat in beraad gehouden hebben zou. En ik als hierdoor opnieuw getergde, schreef spontaan de verzen uit mijn eersten bundel, waarin zijn naam te lezen valt. De oogenblikkelijke drift spijt mij zeer, en ik maak aan zijn nagedachtenis mijn excuses want hij heeft als behoorlijk, immers volkomen zuiver en eerlijk mensch op dat aanbod afwijzend beschikt, zooals ik veel later toevallig vernam”. (blz. 438/439)

¹⁾ Zie hierover de eerste blz. van haar boekje „Herman Gorter”.

²⁾ Uit een brief van 12 Februarie 1893.

troffen. Want voor zijn verdere leven is het doordringen in de spinozistische wijsbegeerte van groot belang geweest. Ruim vijf jaar van de vijftien, waarin zich voor hem de bouw van zijn levensbeschouwing schoon voltrekt, zijn gewijd aan de verdieping in Spinoza. Want al heeft hij later veel van het Spinozisme principieel losgelaten, het heeft hem de overgang tot zijn uiteindelijke, vaste wereldbeschouwing mogelijk gemaakt en — wat meer is — het Spinozisme heeft zijn levenshouding sterk beïnvloed en zijn innerlik gevormd met krachten, die gedurende zijn leven blijven werken. Spinoza's Ethiek was voor hem als het helpende geneesmiddel voor een zieke, en bij een zieke heeft Gorter zich in die jaren ook wel vergeleken ¹⁾. Hij spreekt er steeds over, dat hij zich voelt als na een zware crisis ener ziekte, die nu de keer ten goede neemt. De behoefte aan reiniging, het besef tot nu toe redeloos, slechts met de zinnen geleefd te hebben, „slecht” geweest te zijn, al was 't dan schuldeloos schuldig, is steeds aanwezig ²⁾. Hij rijpt in innerlike tucht, die gegrondvest is op een ethiek, die de oorzaken bloot legt van alle hartstocht, die de wetmatigheid der verschijnselen kent, die verklaart, die de begeerte beheerst door de rede.

Deze jaren maken Herman Gorter tot een man die de training kent van lichaam én van geest, die niet kan zonder een gezonde geest en een gezond lichaam. Ordening en tucht zijn zijn nieuw gevolgde beginselen, die hij nooit meer verlaten heeft en waarvan het doel is: zuiverheid en waarheid in denken en voelen. Deze grote kracht heeft de wijsbegeerte van Spinoza hem gebracht, en hij was er té gevoeliger voor, omdat hij de waarde kende van een door sport en oefening gestaald lichaam, en alle slapheid en nalatigheid verachtte. Hij heeft nooit deel gehad aan die uitingen van het „kunstenarsleven”, waarin de persoonlijke vrijheid tot genotzucht wordt en ergste overheersing van verslappende levensgewoonten. Voor zijn latere leven, dat een strijd zou kennen, waarin van zijn geest en van zijn lichaam het uiterste gevergd zou worden, is de vorming, die zijn lichaam en zijn geest

¹⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 180 en 185.

²⁾ d.S.d.P. 1897, blz. 212.

hebben gekregen, in zijn jeugd door de sport en de jaren daarna door innerlike tucht en het ideaal der menselijke deugden, van grote waarde geweest. Té zeer heeft Gorter toch al betreurd zoveel geestelijke krachten als vermorst te hebben in een onbeheerst hartstochtelijk leven. Zijn leven is sinds deze jaren echter een voorbeeld van een zedelijk sterk leven, zó sterk, dat allen die hem gekend hebben, de kracht daarvan ondervonden. Hij vormde zich in deze moeilijke kenteringsjaren tot één van die mensen, waaraan men denkt, als men zelf zedelijk sterk moet zijn: wat zou hij doen in deze omstandigheden? Duidelijk spreekt die verworven kracht uit zijn werk van die jaren.

Helder ziet hij nu zijn leven en de wereld. Deze helderheid vinden we in een aantal gedichten in terzinen, en sonnetten, die, vooral wat de laatste sonnetten uit „de School der Poëzie” betreft, zich kenmerken door een eenvoud, waaruit de geestelijke rust en verworvenheid spreekt, die Gorter’s deel zijn geworden. In deze sonnetten klinkt reeds iets van de klank, die in z’n latere sonnetten zo sterk hoorbaar is. De eenvoud van woordenkeus en zeggingswijze, de rust van het kalm-vloeiende vers, waarin tot volle uitdrukking komt, tot uitstraling in elk woord, in het ritme en de rustpunten en de muziek, de gedachte, die hij uitspreken wil. Sonnetten waarin — zoals altijd — de natuur het beeld wordt waarin hij spreekt. Hij heeft van zich afgeworpen alle heftigheid, elk uitschreeuwen, alle schrilleheid van kleur, hardheid van woord, dissonantie van klank en bizarheid van woordenkeus. Eenvoud, directheid en diepe bewogenheid, die zich uiten in eengestadig voortschrijdend, statig ritme, zijn de nieuwe kenmerken van zijn verzen. Heel in beginsel nog maar, een enkele keer, maar onmiskenbaar, reeds in die laatste sonnetten. Zij zullen zich sterker doorzetten en zijn poëzie eens haar grote schoonheid geven.

4. DE NIEUWE SCHOONHEID VAN ZIJN POËZIE

„Het verdere leven van Gorter behoorde niet meer aan de poëzie”. Zo besluit Dirk Coster zijn „In Memoriam”-artikel

bij de dood van Herman Gorter in het najaar van 1927 ¹⁾. Zijn verdere leven d.i. zijn werken na 1890. En velen oordelen als deze criticus.

Voor Gorter betekende zijn leven alléén de poëzie. Men voelt: hier zijn twee absoluut gescheiden werelden. En wat is de waarheid?

Deze vraag moet worden gesteld, nu deze studie handelt en verder zal handelen over Gorter's werk na het jaar 1890. Een bevredigend antwoord zal de geschiedenis zelf eens geven. Het oordeel dat hier gegeven wordt, klinkt op midden in de strijd der meningen, moet noodwendig een sterk subjektieve inslag hebben, al poogt het te steunen op de feiten. Maar ik wil het geven, óók om bij te dragen tot het toekomstige oordeel over het levenswerk van Herman Gorter.

„Poëzie wordt geboren uit dat innige gevoel dat men zoo vol is dat men zich uiteten moet. Poëzie is als de bloem die barst, poëzie ontstaat wanneer het lichaam zoo ontroerd is, dat de ontroering zich oplost in, een uitweg zoekt door de spraak” ²⁾. Zo is zij voor de dichter, ook voor Gorter. In zijn jeugd ontroerden hem alle lichte en sterke aandoeningen van zijn zinnen en streefde hij ernaar met al zijn krachten zo zuiver mogelijk, zo intens mogelijk deze aandoening te voelen. Zo is hij de impressionistische en de sensitivistiese jonge dichter van de tachtiger beweging, waarvan hij de idealen in zich draagt.

En in Gorter is het tachtiger idealisme, strevend naar een grote, nieuwe Nederlandse poëzie nooit verloren gegaan. In hem zet zich dat het allersterkste door, al krijgen de woorden „een nieuwe Nederlandse poëzie” later een geheel andere inhoud voor hem, dan voor vele andere tachtigers. Immers, na het scheppen van zijn jeugdwerk zoekt hij deze nieuwe poëzie op andere wegen. Hem ontroert niet enkel meer zijn zinnenleven en niet alleen de zo zuivere en sterk mogelijke aanvoeling der aandoening zoekt hij, maar daarnaast én zó alleen de poëzie te kunnen dienen, *anders niet*. Hij wordt niet

¹⁾ „In Memoriam Herman Gorter” door Henr. Roland Holst-v. d. Schalk, A. Roland Holst, Dirk Coster, Anthonie Donker, 1928, blz. 55.

²⁾ Herman Gorter, in „de Nieuwe Tijd” Junie-afl. 1898, blz. 370.

allereerst het zo zuiver mogelijke denken en weten. Want hij heeft beseft: „we laten ons te veel verpletteren door onze emotie en hoewel dit op zich zelf mooi is en een vereischte voor kunst, wat geeft het als onze wijsheid niet het heldere land der waarheid ziet? Het groote redmiddel is het zien van algemeene dingen van de natuur en van de menschelijke natuur en eindelijk het denken aan wat men de Godheid noemt”¹⁾ Zo drukt hij het in 1893 uit. Zuiverheid van poëzie gaat voor Gorter betekenen: zuiverheid van leven in de eerste plaats. „Want goede verzen op zichzelf te zoeken en niet eerst je leven zoo goed mogelijk te maken, dat is even gek als dat een boer rijke gewassen zou zoeken op een alleen gelaten grond”²⁾. „Het komt er dus ten eerste weinig op aan of de kwaliteit van mijn verzen minder geworden is. Want duizendmaal liever *zoek* ik het betere en sterkere, al moet ik er mijn heele leven voor lijden, dan dat ik blijf in het, in algemeenen zin, zwakke, verkeerde en verouderde”³⁾. En schrijvende over hun werk, drukt hij het tegenover Henriette van der Schalk zó uit: „Welnu wat ik nu zeg is dit, zoek naar een gedachte die je voor waar houdt, houd het er voor dat het beste werk voortkomt uit een fundament van weten. Ieder werk steunt op gedachte en overtuiging, laten wij dan probeeren dat het onze niet steunt op een onbewuste en losse of aangewaaide, of half geloofde maar op een bewuste”. „Als je goed ziet dan is het beste werk uit de sterkste overtuiging geschreven, en alle werk wordt slapper — al is nog zoo aandoenlijk en nog zoo mooi van geluid of voorkomen, dat verder zich van het weten verwijdert”. „Ik voor mij beschouw van een tijd geleden af het weten en het zoeken naar waarheid als een doel en als ik dat bereik geloof ik dat ik nog eens iets goeds zal doen. En te bereiken is het, niet uit mijn eigen kleine krachten alleen, maar met de hulp van de groote mannen die het bereikt hebben”⁴⁾.

Hij beseft heel sterk dat dit een begin is in hem. Hij voelt

1) Uit een brief van 12 Febr. 1893 aan Henr. v. d. Schalk.

2) Uit een brief van 12 Maart 1893 aan Henr. v. d. Schalk.

3) Uit een brief van 30 Junie 1910.

4) Aanhalingen uit een brief van Gorter aan Henr. v. d. Schalk, van 5 Maart 1893.

zó alleen de poëzie te kunnen dienen, *anders niet*. Hij wordt niet alleen de dichter uit een overtuiging, uit een idee, maar vooral de dichter van de overtuiging, van de idee. En hieruit neemt het verschil in oordeel over zijn werk grotendeels zijn oorsprong.

Immers: er is geen oordeel over een bepaalde kunst mogelijk zonder dat daarin de kunstopvatting van de kritikus invloed heeft. Bovendien: verschil van overtuiging vormt mede de mogelijkheid van het al of niet aanvaarden van een werk als kunst en van het als zodanig ondergaan. Hoeveel sterker moeten dan deze factoren naar voren komen bij de beoordeling van een dichter, die enkel de idee, de overtuiging bezingt! En daarbij vaak met zo vreemde, ongekende, harde verselementen en in grillige versvormen!

Het is niet aan te nemen dat het middeleeuwse kerelslied mooi werd gevonden door de burgers van de steden. Evenmin zullen de Calvinisten der 17e eeuw iets schoons hebben kunnen ontdekken in Vondel's drama's of zullen zijn hekel-dichten door hen ook maar in één enkel opzicht gewaardeerd zijn. In de tachtiger jaren van de 18e eeuw zullen de oranjegezinden zich vol verachting hebben afgewend van de luidkeelse patriotiese gedichten van Bellamy. De poëzie van de tachtigers werd helemaal niet voor poëzie aangezien, maar als studentikoze nieuwlichterij beschouwd. In al deze gevallen was het uitgangspunt van beoordeling zózeer verschillend, door overtuiging zowel inzake kunst als leven, dat een kunstwerk door tijdgenoten als zodanig kon worden aanvaard en verworpen.

Zo is het met Gorter's werk gegaan voor de tweede maal, sinds hij in zich de nieuwe grondslagen legde voor zijn poëzie. Van die tijd af hebben velen zich van zijn werk afgekeerd, en gelochend dat dat poëzie zou zijn. Voor de meeste tachtigers en allen die over poëzie dachten en oordeelden als zij, was het eenvoudig uitgesloten dat dichten iets te maken kon hebben met wetenschap, met wijsbegeerte, en elk gedicht, daarmee gevoed, moesten zij verwerpen ¹⁾. De tachtiger

¹⁾ Deze minachting voor de wetenschap zit immers ook in het spotversje van Willem Kloos op Gorter:

„Herman gaat nu studeeren
in Dante en de chemie.
Hij deed beter te sturen
zijn tante een kolibri”

kunstopvatting heeft zich in vele opzichten tot in deze tijd — zij het hier en daar gewijzigd — doorgezet. En Gorter blijft een van de zeldzamen, die weer dichter willen zijn van een overtuiging, een idee, en die leven, maatschappij en kunst, in hun wisselwerking erkennen.

Maar deze beschouwing geeft nog geen antwoord op de vraag of hieruit goede poëzie in Gorter kon ontstaan. Voor Gorter stond het eenvoudig zó: hij moèst die weg op; daar alleen zou voor hem de poëzie zijn te vinden, en het zou zijn door eigen tekortschieten in weten en zuiverheid wanneer hij haar daar niet vond. Immers, alle andere wegen waren doodgelopen.

De jaren waarover ik nu schrijf, zijn de eerste overgangsjaren, jaren van harde studie, van zoeken en vorming ener overtuiging, van strijd tussen impressie en idee, theorie en poëzie, welke voor Gorter, de van aanleg impressionistische dichter, heel groot is. Maar hij is er zichzelf van bewust. En langzaam gaat hij voort op de nieuwe weg, hard werkend, zonder het doel ook maar één ogenblik uit 't oog te verliezen, terwijl hij meer en meer al zijn levenskracht in dienst ervan stelt. De meeste verzen, geschreven in de jaren 1891—±'94 zijn daarom te zeer voortgekomen uit deze worsteling om zijn wereld- en levensbeschouwing, zijn zozeer uitingen van een onvast en naar nieuwe zekerheden tastend gemoed, dat ze niet tot rijpe, grote gedichten konden worden. Gorter zelf heeft ze ook zo beoordeeld. Van de bijna tweehonderd gedichten, die hij gepubliceerd heeft tussen 1890¹⁾ en 1906, koos hij er nauweliks veertig uit voor de definitieve uitgave van zijn werken. En hoeveel meer zal hij er geschreven hebben! Van de ruim honderd gepubliceerde gedichten uit de jaren 1890¹⁾—'94 keurt hij er slechts zeer enkele waardig om te worden opgenomen in de uitgave van 1916.

Maar wie in de uitgave van 1897 aandachtig leest, van blz. 106 tot het einde toe — hij zal in alle deze pogingen en strevingen zoveel ongeweten schoon ontdekken. Deze gedachtepoëzie wordt bijna nergens tot wijsgerige poëzie, maar de

¹⁾ d.w.z. sinds de uitgave van „Verzen” 1890.

overtuiging, de idee zegt de dichter steeds weer doorheen de uitbeelding van zijn aanvoelen der natuur. En de enkele momenten, waarop hij de nieuwe zekerheid zuiver en gaaf in zich voelt, maakt hij verzen van een schoonheid, waarvoor men in ontroering stil blijft, verwonderd denkend hoe steeds weer een zó grote poëtiese kracht in deze man beweegt.

Hoe is in het reeds gesiteerde „Het gras heeft den nacht al begonnen” de stille eenvoud, de onderlinge verbondenheid en de verzonken bezieling der dingen onder de avondhemel, met de weinige korte, zachte, rustige verzen, van effen maat en bijna verstild ritme samengegroeid. Het evenwicht in de stemming, het volkomen harmonieuze en zielsrustige gevoel, hoe sterk spreekt het uit de „symmetrische” maat- en klankverdeling. Hoe zijn de klanken zo ijl als het avondlicht en fluisterend geworden als de in zich gekeerde donkere aarde daaronder, waar een enkele vogel nog ritselend verschikt in de takken. Hoe licht is het ritme van de vraag, waarmee het eerste van de dertig sonnetten begint; en breed, wijd-uitgedragen zijn de kwatrijnen, als de nieuwe zekerheid in de dichter, die geluk is. Ook hier de samensmelting van vorm en inhoud. De terzinen met hun statige, effen, stappende maat, waardoor het vloeiende ranke ritme zich strengelend beweegt — ze zijn als ’t rechte, omhoge, sterke van de stammen der bomen en als hun ineengevlochten, samenvloeiende kronen, hun „gearmde takken”. En breed liggen voor onze ogen de vlakten van de landen, waarop de zware bergen van de steden staan, in het zware, brede van het eerste kwatrijn in het sonnet „Vlakten van landen en bergen van steden”. Hoe mooi is de zwaarte van het derde vers met de zware heffingen en dalingen, de gerekte syllaben. De terzinen stappen als de zekere gang van de dichter, die gaat in „zijn vaste liefde”, het voorlaatste vers zo talmende, dat met al z’n dalingen achtereen maar niet tot de stap van de volgende heffing kan komen. En de zekerheid van de dichter maakt de forse, rustige, stromende verzen van de kwatrijnen in „Zooals de maaiers ’s avonds huiswaarts gaan”, en klinkt in de rijen van krachtige ā’s en ō’s en ä’s en ö’s, zware keelgeluiden, gesproken door de zekere stem, van wie zijn leven kent, en

helder ziet waarheen hij gaat. Weifelloos is de woordenkeus in het sonnet „De omvattende liefde heeft mij nog”, de volkomen uitdrukking van een zo alles omvattende stilte, waarin de dichter tot in de kern kan schouwen van het leven, dat hij zo hartstochtelijk lief heeft en waarvan hij nochtans weet dat het, zoals hij het lief had, zoet bedrog is geweest.

Hier ontstaat — reeds in de overgangsjaren — een nieuwe muziek in zijn verzen, waarvan de schoonheid vreemd gebleven is aan „Mei” en zijn erotische poëzie. Een dieper, rijper klank, een vaster, gedragener ritme, want hij schouwde de wereld dieper en zijn hartstochtelik leven gaat zichzelf kennen en zijn grenzen. De poëzie heeft hem op de nieuwe wegen niet verlaten en daardoor gesterkt gaat hij langzaam voort. Nog is een beginnende helderheid slechts in hemzelf en in zijn aanschouwing van de natuur. Maar zij breidt zich uit en wil zich uitstrekken over het leven van de mensen ¹⁾). Het is nog een flauw vermoeden, maar wordt allengs een zekerheid.

¹⁾ Zie b.v. het sonnet op blz. 143, d.S.d.P. 1897.

PAN

DERDE HOOFDSTUK: MENS EN MAATSCHAPPIJ

1. DE ONTDEKKING VAN MENS EN MAATSCHAPPIJ

De laatste gedichten van „de School der Poëzie” publiceerde Herman Gorter in de zomer van 1897 in „het sociaaldemokratische Maandschrift de Nieuwe Tijd” ¹⁾. In de voorrede tot de uitgave van zijn verzamelde gedichten, in datzelfde jaar, legt hij daarvan rekenschap af.

„Niet de aandoening alleen, noch ook het oppervlakkig gezicht der wereld, maar de wetten zelve waarnaar deze zich bewegen, als deze kennis door haar gevonden en gevoeld werd, dan geloof ik dat de poëzie eerst zou stijgen tot die hoogte, waarop wij allen hopen dat zij komen zal.

Een poging om dien weg te vinden is door mij in de overige dezer verzen gedaan; zwak ook hierom, omdat, terwijl ik de Natuur zocht, mij de Maatschappij verborgen bleef”.

Spinozist en maatschappij-zoeker.

Zo naderde in de laatste jaren van de eeuw de dichter Herman Gorter een jonge, zich sterk ontwikkelende maatschappelijke en geestelijke beweging.

Het was hem slechts bij het begin van zijn poëtiese werkzaamheid gegeven van zijn tijd een zó krachtige impuls te ontvangen, in zijn tijd, onbewust, een zó groot en krachtig

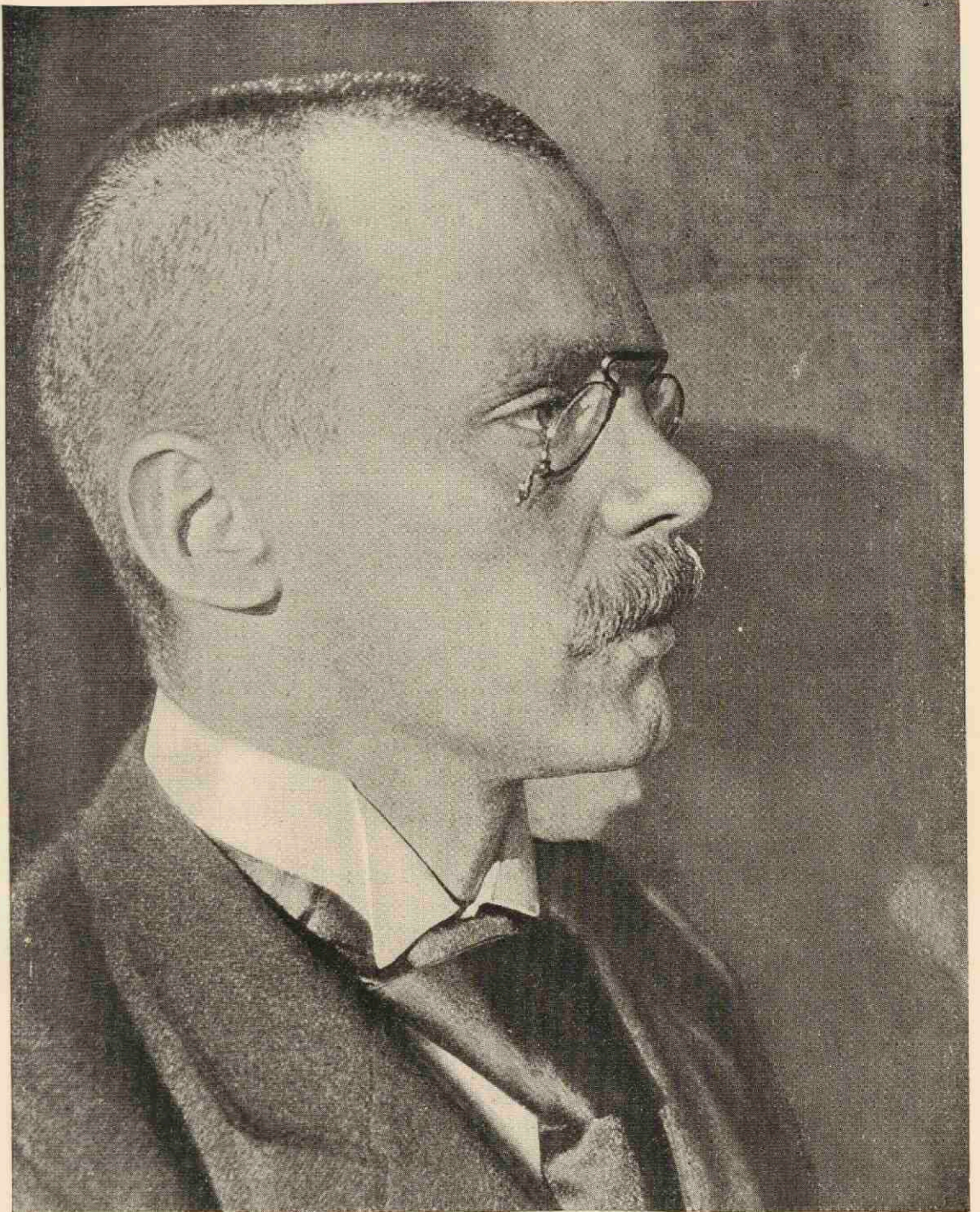
¹⁾ De eerste verzen, die Gorter publiceerde in „de Nieuwe Tijd” zijn te vinden in de Julie-afl. van 1897. Twee gedichten, die ook te vinden zijn op blz. 205—207 van „de School der Poëzie” 1897. In de Aug.-afl. van hetzelfde jaar volgen dan vier sonnetten, die in d.S.d.P. staan op blz. 216—219. Het sonnet op blz. 217 heet in deze afl. „Gezicht op Holland”. In de jaren 1900—1906 publiceerde Gorter regelmatig verzen in „de Nieuwe Tijd”, daarna heel zelden.

levensgevoel te vinden (zie eerste hoofdstuk), dat zijn poëties vermogen een werk schiep, waarin het goede, sterke gevoelsleven tot goede, sterke poëzie, tot grote schoonheid was geworden.

Zijn poëzie vroeg zuivere, sterke gevoelens tot voedsel, maar vond ze niet bij de mensen, niet in de samenleving. Onbewust maar nood-gedrongen keerde hij zich tot zichzelf en tot de natuur. Maar zó diep was in de dichter Herman Gorter dit verlangen, dat hij altijd de nood en de dwang van de verdere ontwikkeling heeft gevoeld, al kon hij hen niet verklaren, tot bewustzijn brengen in hem. Had dit ontbroken, Gorter zou zijn verdere leven een goed natuurdichter geweest zijn en zou zijn zielsbewegingen steeds weer hebben verklankt. Maar nu dreef de nood te zoeken, te vinden het sterke en machtige, waaraan men zich kon binden, kon overgeven, waaruit de grote poëzie kon ontstaan, die zij, de tachtigers, immers wilden, hem steeds verder.

Zijn zinnen nemen geheel bezit van hem. En hij wil zich verliezen in de natuur, in haar opgaan, zich verloren geven in haar. In die dagen brandt zijn leven, zijn lijf als een fakkel zo rood en licht, en even zo willoos op de wind: de drift van zijn begeerten. Sterke, krachtige gevoelens zoekt hij immers; zijn poëzie kan daarbij alleen leven. Maar zo vergankelijk, zo begrensd, zo alleen maar hemzelf zijn zij; hij vindt alleen zichzelf en walgt tenslotte ervan, keert zich weg. Waarheen? Naar het verleden, waarin dit leven geborgen kan worden, met al zijn angst en nood, in de koelheid en strakheid, de veiligheid van wijsgerige gedachten en goddelijke bescherming. Wat eigen tijd, eigen leven niet geven kunnen, zoekt hij daar, in de koele tempels van strakke, verheven, klaargeronde, goedgevoegde gedachten. Zij kunnen rust geven aan verbrande zinnen, rust na veel angst en pijn, en daarom is hij zo aanhankelijk en heeft hij de wijsbegeerte lief. Maar geeft zij poëzie? Is zij de machtige impuls, die door hem stuwt en de poëzie in hem tot groot leven wekt?

Als hij terug ziet op wat zijn werk is, vindt hij — „Mei” uitgezonderd — kreten, brokstukken, enkele stille verzen, gave natuur- en liefdeliederen, en vele pogingen, veel struikelingen en moeizame stappen op de weg die hij ging. Brokstukken,

Herman Gorter, naar een schilderij van Witsen,
omstreeks 1896.

cliché N.V. J. B. Wolters Uitg. Mij.

klein, angstig werk, waarin de klaarheid niet is en de gerondheid van een bewuste wil, waarin de zuiverheid en de waarheid niet groot zijn geworden. Pogingen, het werk van een bergbeklimmer, die veel struikelt, aan het touw blijft hangen, vaak terug moet, steun voor zijn voeten moet uithakken en nog zo ver is van de top, dat is: van de grote wind en de zuivere sneeuw en het wereldgezicht.

Maar tegelijkertijd openen zich nieuwe mogelijkheden. Hij gaat verder op de weg waarvan hij weet dat voor hem geen terug bestaat. Hij is gekomen tot de beheersing van zijn zinnen en tot het bewustzijn dat slechts de kennis van het wezen, van de kern der aandoening, van oorsprong en wetmatigheid der aandoeningen poëzie in hem kan doen ontstaan. Het verlangen naar zuiverheid en waarheid wordt zo tot een bewust streven.

In zijn monistische wereldbeschouwing was de samenleving der mensen niet betrokken. Hij was zich de eenheid van leven en wereld slechts bewust in de natuur en zichzelf. Daarom moest zij in grote mate abstrakt voor hem blijven; hij zag haar immers slechts uitgedrukt in de natuur en zijn verhouding daartoe. Naarmate hij zich dit meer bewust wordt, wordt deze beperking, die abstrahering hem duidelijker. Zijn nieuw geluk, zijn nieuwe waarheid had hij niet ontdekt in de mensenwereld waarin hij leefde, waaraan hij zozeer verbonden was. En hij maakt zich op om ze ook dáár te zoeken en te vinden. Eerst dán zullen zij volkomen zijn.

De drang om de samenleving te leren kennen bracht Gorter tot de maatschappijleer van het socialisme, welke leer naar zijn oorspronkelijk gevoelen niet in strijd was met zijn wijsgerig inzicht ¹⁾. En deze leer bracht hem tot het socialisme. Het was dus geen sterk ontwikkeld sociaal-idealistisch gevoel, geen sterke mensenliefde, die hem daarheen drong. Want deze waren de in zichzelf gekeerde Gorter vreemd. Het was ook niet een krachtige socialistiese partij en haar streven, dat hem tot het socialisme bracht. Want veel aantrekkeliks kon de toentertijd jonge S.D.A.P. niet hebben voor een intellek-

¹⁾ Henr. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 32.

tueel, voor een lid van de gegoede burgerij of van de middenstand.

Deze partij was immers eerst kort te voren uit veel heftige, verscheurende partijstrijd ontstaan. Het socialisme was toen nog zeer jong in Nederland, maar kende reeds de grote verschillen in politiek en taktiek, die tot op deze dag, hoezeer ook in andere vormen, zijn blijven bestaan. In de tachtiger jaren waagt deze beweging haar eerste daden. In die tijd stonden de jonge, in zo menig opzicht zelf revolutionaire literatoren niet afwijzend tegenover het socialisme, zoals de eerste jaargangen van hun blad bewijzen. Bij de meesten komt dit echter voort uit een radikalisme, dat goed is voor de jeugd-jaren en niet-maatschappelijk gericht wordt, alleen anti-burgerlijk is. „Wij gaan op de barrikaden, niet omdat wij na rijp beraad door redeneerende menschenliefde hebben ingezien, dat een zeker stelsel van staat-huis-houd-kunde beter is dan een ander, en wij willen helpen dat stelsel in praktijk te doen brengen door de eenige middelen, die er toe blijken te staan; maar wij gaan op de barrikaden, omdat wij ons niet kunnen weêrhouden de kans te loopen kruiselings een paar sabelhouwen te geven over die snoeten der bourgeois, die, van ons achttiende tot ons vijftigste jaar met hun aartsstupiditeit verbazing en spot-hoon ons wandelen en handelen hebben aangezien en besproken”. „En als wij sterven op de barrikaden, dan is dat een zelfmoord uit wanhoop over het leven. . . .” ¹⁾. Zo heeft de „eigenlike” Nieuwe Gidsbeweging met het socialisme weinig te maken, al kwamen beide voort uit de nieuwe geest van de tijd, al keerden beide zich oorspronkelijk tegen de Hollandse burgerij zoals ze toen was, al wilden beide een vernieuwing van het Nederlandse volk, al waren beide revolutionair in het gebruik van hun middelen. Maar we zagen reeds hoe vaag de tachtiger dromen over een nieuwe grootheid van het Nederlandse volk waren, en hoezeer ze de literatuur aftrokken van hun tijd en betrokken op zichzelf. Zo verbindt zich deze jonge literaire beweging niet met de jonge socialistiese beweging, waartoe in de aanvang misschien de moge-

¹⁾ L. v. Deyssel „Beschouwingen en kritieken” 3e druk, blz. 118/119.

likheid had bestaan, die echter snel verdween met het verdwijnen van de toekomstvisie van een groot volk en een grote kunst; de tachtigerbeweging gaat slechts in taalvernieuwing haar taak zien en wordt maatschappelijk vaak reactionair.

Maar al heeft deze literaire beweging zich niet verbonden met de vernieuwende kracht op maatschappelijk en politiek gebied, velen van haar bevorderaars en aanhangers hebben dit wel gedaan. En zeer verschillend is hun weg daartoe.

Sommigen van hen werden gedreven door een humanisme, gevoed door Tolstoi en Ruskin en Thoreau. Onder de literatoren is Frederik van Eeden daarvan de meest kenmerkende. In hem gaat een sterk individualisme samen met het streven naar algemene broederschap, zonder ooit de synthese te vinden. Juist daarom voelt hij zich zo zeer verwant aan Thoreau, in wie toentertijd August Vermeulen reeds het zichzelf op de voorgrond plaatsen, de lust zichzelf te laten gelden, had aangewezen ¹⁾. Deze trek had van Eeden zeker met hem gemeen. Anderen worden gedreven door hun zin voor wetenschap en politiek, zoals Frank van der Goes, een der eersten, die zich diepgaand met Marx' werken bezig houdt. Er waren er ook die tot het socialisme kwamen door hun bewondering voor de kunst van socialisten. William Morris was voor hen een lichtende figuur en hun bewondering ging uit naar de dichter en strijder ²⁾.

Deze intellectuelen vonden dus geen grote partij, die hen opnam. Het socialisme, dat was voor de meesten van hen: het marxisme, en aan de studie van Marx' werken wijdden zij hun tijd. Tot het socialisme kwamen zij niet uit directe maatschappelijke nood, die zij immers niet kenden, maar door een geestelijke nood, omdat de bestaande filosofiese en politieke systemen hun niet voldeden, omdat het lelike burgerlike leven in hen geen wanhoop wakker riep, maar verzet en streven naar vernieuwing, en omdat de kunst een doodlopende weg insloeg met haar individualisme, haar stemmingskunst, haar naturalisme. Zij zochten een nieuw doel, nieuwe overgave

¹⁾ In „Vlaanderen” jrg. 1903. Inderdaad is hier vaak waarachtige levenshervorming en ijdelheid soms heel moeilijk uit elkaar te houden.

²⁾ Henr. Roland Holst „William Morris als letterkundige” de Nieuwe Tijd, Januarije 1898.

voor hun weten, willen en kunnen. Zo werden zij socialist en geraakten in de grote, levenvernieuwende stroming hunner dagen en verbonden zij zich met hun volk, waarvan zij zo lang apart, in zichzelf gekeerd ver van hadden gestaan. Zij worden vooral de dragers van de socialistiese idee en de kunstenaars onder hen de verbeelders ervan. Het socialisme werkt in die dagen bevruchtend op bijna alle kunsten in Holland: bouwkunst, schilderkunst, decoratieve kunst, dichtkunst. Een rij van namen is daaraan verbonden, waaraan wij nu nog terugdenken, omdat deze kunstenaars in de opgang van die tijd, opgenomen in de grote beweging der geesten en harten, verbeeldingen geschapen hebben van een schoonheid als zelden daarna is geëvenaard.

Ook Herman Gorter wordt tenslotte in deze stroming opgenomen, wanneer zijn geestelijke ontwikkeling in het stadium gekomen is, dat hij ontdekt alleen zichzelf en de natuur te kennen, en niet de mensheid en haar samenleving. Dan ontstaat het moment, dat zijn leven en de groeiende socialistiese beweging elkaar raken, en de dichter een weg inslaat, die hij zijn verdere leven niet meer verlaten zal.

Het mag min of meer een toeval zijn dat Gorter, dorstende naar de kennis van de maatschappij, naar het marxisme greep¹⁾, het is geen toeval dat hij er blijvende bevrediging in vond.

Toen Herman Gorter begreep wat het marxisme inhield, was hij spinozist. Dat wil zeggen: hij bezat een wereldbeschouwing, waarin het geheel méer is dan de delen. Daarmee in overeenstemming kon nooit zijn een maatschappijleer, waarin té duidelijk de meeste waarde wordt toegekend aan de delen als samenstellers van het geheel en de opvatting heerst, dat het heil van de enkeling tenslotte het heil van allen zal brengen. Wél in overeenstemming daarmee was voor hem een leer van de samenleving, die het belang van de gemeenschap als hoofddoel koos. Het afgeronde, klare maatschappelijke systeem moet hem toen zeer sterk hebben aangetrokken in het marxisme en bevrediging hebben gegeven. Een bevrediging, die toeneemt wanneer hij door het marxisme

¹⁾ Hij was verwant aan en bevriend met de sosiaaldemokraat Frank van der Goes.

meer en meer het socialisme als levens- en wereldbeschouwing gaat opvatten, wanneer hij socialist wordt. Immers, dán ontwaaken zoveel nieuwe krachten in hem, dat hij moèt voelen: hier staik, opnieuw voor een begin. En dát hij begint.

Zoals bloemen in de zomer moeten toen nieuwe zekerheden in de dichter zijn opengegaan. Uit deze dagen van zoeken en studeren, van stapels boeken en zware, moeilike gedachten, van gesprekken en vele brieven, moet hem langzaam een geluk zijn genaderd, dat hij, naarmate het duideliker, goudener het in hem oprees, moet hebben herkend als het geluk dat hij steeds had gezocht, in zichzelf, in de wereld, in de wijsbegeerte, in de natuur, in de vrouw. Hoe moet uit het zwoegende werken en denken, het twijfelen en verwerpen, aanvaarden en verwerven een nieuwe zekerheid in hem zijn ontstaan, in die dagen van het einde der eeuw. Zou hier te vinden zijn waaraan hij zijn leven en zijn werk, zijn poëzie zou kunnen geven? Zou dit de wetenschap zijn en de zekerheid, het ideële en het zuivere, het werkelike en het bewuste en ware, zou dit de grote opdrachtgever worden, voor wie en in wiens naam hij zijn verdere werk zou verrichten, in wiens dienst hij zijn leven zou kunnen stellen?

Zouden nu de ogen der mensen hun bede tot hem hebben, zouden zijn handen weer hun werk vinden en zijn verzen hun zin en doel, en daardoor de schoonheid die hij nimmer opgegeven had te zoeken? Zou hier de nieuwe geliefde schuilen, die te werven en te minnen zou zijn met nieuwe, heerlike gloed en blijheid van zinnen en gedachten? Zou dit de bron zijn van een nieuwe, grote poëzie, van het nieuwe vers, de nieuwe lyriek, het nieuwe drama en epos, dat hij toch altijd had gezocht, óók sinds het zo zeker werd dat de oude wegen verliepen in onvruchtbaarheid?

Aarzeling, twijfeling. De schrik, dat hij de poëzie daar moet zoeken, waar hij vroeger achteloos aan voorbijging en dat hem vuilen bezweet toescheen ¹⁾, in de wereld der proletariërs. Ont-

¹⁾ „Verschriklijk was het toen ik daar u zag,
Hoe gij het allerschoonste daar, daar huist.
Dat uw nacht'lijk en daar diep zwart lijf
Schooner was dan ik u ooit had gekend”

(„Pan” 1916, blz. 382)

moediging iets van haar te vinden. Maar toch: doorzetten. Nog dieper dringt hij in het socialisme in, nog sterker, bewuster houdt hij afrekening met het oude. De wetenschap is zijn steun, maar hij erkent voor zijn poëzie het gevaar daarvan zeer duidelijk ¹⁾. En begrip wordt in hem tot gevoel. Vermoeden na vermoeden stijgt in hem op en wordt tot zekerheid, vast en sterk. De zekerheid dat het socialisme de waarheid is, die hij altijd heeft gezocht. Die in de samenleving niet te vinden was, omdat haar waarheid van die tijd lelik bleek en zonder schoonheid, want zonder zuiverheid. De socialistiese waarheid: dat is een maatschappij, waarin het zuivere licht van het ideële de grauwhed heeft verdreven, waarin naar vaste en rechte wetten het leven, gegrond in het materiële zijn, wordt geleefd, waarin de harmonie is hersteld, die hij zocht in oude kulturen, oude godsdiensten, oude wijsgerige systemen. De socialistiese waarheid, die schoon moest zijn, omdat zij tevens het ideële was, waarnaar hij had gezocht, bij Kloos, in zichzelf, in de natuur. Het ideële, het ware, zuivere, dat in hem steeds kapot geslagen was, omdat z'n klare ogen hadden gezien, dat het niet bestond, tussen de mensen niet, in hem niet en niet in de kunst. Hij weet het nu duidelijk: „het kritisch naturalisme is naakt en waar, maar het is koud, het mist geluk. Het geluk werd door de waarheid omgebracht, maar de waarheid door het geluk. Het geluk werd bewezen valsch te zijn, maar de waarheid niet gelukkig”.

„Het geluk van Kloos ging onder door honger naar waarheid, naar idealisme dat in de werkelijkheid haar beeld vindt. De waarheid van van Deyssel ging onder door honger naar geluk, naar realiteit waarvan een idealistisch beeld kan bestaan” ²⁾. Hier, in het socialisme was het te vinden. Hier was de eenheid van idee en realiteit.

¹⁾ „Maar het gevaar is, dat de theorie den kunstenaar te machtig wordt, dat zij zijn gedachten zóó beheerschen gaat, dat hij niet meer genoeg de bron kan gevoelen waaruit alle kunst vloeit: de omgevende wereld en het eigen zinnelijk lichamelijk gevoel”. En: „Te grooter gevaar dat de kunstenaar, die uit zijn aard aan het uiterlijk der dingen hangt, zich met geweld hangt aan zijn theorie, en uit haar een kunst maakt die het warme leven der wereld niet in zich heeft”. („De Nieuwe Tijd” Junie 1898, blz. 374).

²⁾ „De Nieuwe Tijd”, Mei-afl. 1899, blz. 615.

Het socialisme: dat was bewustheid, zekerheid, wetenschap. Kennis van het leven der mensen, van zichzelf, van eigen werk, eigen streven, van de mens in de natuur. Klaar bouwde op de grondslag van het „materiële zijn” de mensenwereld met al z'n schakeringen en veelkleurigheid zich voor hem op. Scherp zag hij zichzelf daarin en zijn werk. Hij ging begrijpen waarom het onmogelijk voor hem was geweest de poëzie te zoeken op de oude wegen, waarom de kracht en de schoonheid van „Mei” voor hem verloren moesten gaan, waarom hij zich tot eigen zinnenleven, eigen aandoeningen en tot de natuur had moeten wenden, tot een „armoedig realisme en de abstractie van het zijnde”. Hij ging begrijpen waarom hun grote, jonge literaire beweging niet gebracht had wat zij zich toen hadden gedroomd en waarom hij had moeten gaan door angst en spanning, zoals hij was gegaan tot nu toe; waarom Kloos het niet geweest was en van Deyssel niet en Spinoza niet, waarom na „Mei” geen krachtige en sterke gevoelens hem hadden beheerst en z'n poëzie haar grote ontplooiing hadden gegeven, waarom de machtige impuls ontbrak, die de grote werken schept. „Perk, Kloos, Verwey en ik, wij leefden in de kleine Hollandsche burgerij, en waarlijk, wij hebben nog eens de droomen der groote, der echte burgerij, van Milton, Vondel en Shelley gedroomd. Wij verbeelden ons, als zij, individueel te kunnen zijn, aan persoonlijk gevoel, zonder wetenschap, genoeg te kunnen hebben. Wij zagen niets van de ons omringende maatschappij, dat onze klasse onderging en een andere opkwam. Dat kon maar een paar jaar duren. Wij waren omgeven van het kapitalisme, het proletariaat. De strijd tussen deze machten sleepte ons onwetend mee. Onze pogingen individueel te zijn zonder kennis, braken in stukken op de nieuwe productie-wijze die individueel én geassocieerd wordt. Onze pogingen onbewust te zijn werden verpletterd op de opkomende klasse, die bewust wordt. Wij werden ontgoocheld, onze kunst stierf aan leegte en gebrek aan stof”¹⁾. Nu het maatschappelijk en geestelijk leven in hun onderlinge verbondenheid en afhankelijkheid, in hun wetmatigheid en structuur

¹⁾ „De Nieuwe Tijd”, Jan.-afl. 1898, blz. 215.

voor hem openlag als een boeiend, groot boek, begreep hij oorsprongen van schoonheid, kracht van grote gedichten, die hem als de schitteringen verschenen op de kammen van de hoge golven der mensengeschiedenis. Nu begreep hij hoe de tragici en Dante, Milton en Shelley hun grote, eeuwige kunst hadden kunnen maken, waarom de poëzie in hen tot zo machtige hoogte kon stijgen, en hij voorvoelde, hij wist, dat deze nieuwe, grote golf: het socialisme een nieuwe, grote kunst zou brengen. En een opgave ligt vóór hem.

Het leven schiet vol beweging. Reeds heeft hij de koele, hoge tempels van de filosofie verlaten, en loopt door de landen waarboven een nieuwe zon begint te schijnen. Nu is 't of hij voor 't eerst *de mens* ziet, de mens in de natuur en aan de arbeid. Zijn oog richt zich op de mensen, de mensen treden in zijn gedachten binnen, de mensen, die immers deze nieuwe tijd, die nieuwe maatschappij gaan maken, waarin de nieuwe poëzie zal klinken; de mensen, waaronder hij er één is. Als een bevrijding wordt het hem, weer als in jeugd „één uit duizend” te zijn, weer, als toen, zuiverheid en waarheid samen te voelen en nú — méér nog — eraan te arbeiden, mede met anderen, om de idee tot werkelijkheid te maken, en de werkelijkheid te vormen naar de idee. Een menselijke ontwikkeling bereikt hier haar volle vorm: de levenseenheid wordt bewust ervaren. Door deze krachtige, hartstochtelijke mens op zeer vitale wijze, vol strijd en beweging.

Levend loopt hij over de landen. Hij verlangt niet meer op te gaan in de natuur, zich te verliezen in haar. Meester van de natuur zal de mens zijn, beheersers van haar en daardoor vrij, niet meer slaaf van de natuur. Zo de mensen, zo de natuur.

En omdat het nog klein is, het socialisme, en enkel wording, nergens nog realiteit, omdat het pas begint te groeien in een gure, vijandige wereld, leert hij de doelbewuste strijd kennen. Opgave, overgave en strijd: dat zijn de nieuwe bindingen, waaraan hij zich gaarne geeft, omdat ze de nieuwe vrijheid zijn. De opgave als één onder velen mede te werken aan wat zich nu voltrekken gaat in de wereld. Te verbreiden, te propageren, en méér nog voor de dichter: de grondslagen te leggen van de nieuwe poëzie, die de socialistiese poëzie

zal zijn. Dit wordt de grote taak, die hij zichzelf stelt, omdat van deze tijd af het socialisme de bron is van zijn poëzie.

Het zedelijk leven krijgt een nieuwe inhoud. De deugd wordt óók en vooral sociale deugd ¹⁾. Want eindelijk heeft hij gevonden waaraan hij zich helemaal kan geven. Het socialisme slaat hem niet star en koud terug, maar heeft hem nodig, zoals hij het socialisme nodig heeft. Want deze marxist bleef altijd, moèst altijd blijven, in hoge mate dynamies, in eeuwige spanning van worden en zelf vormen, omdat hij weet de afhankelijkheid van de geest van het materiële zijn, maar tevens de inborende, vormende kracht van de geest. Zo kan hij zich geven, helemaal, die vroeger, gedwongen door zijn tijd en de kunst ervan, alleen moest staan en toch nooit in die eenzaamheid een trotse bevrediging vond, maar er zich altoos armoedig voelde en in nood. Nu nadert de bevrijding daaruit, nu kan hij zichzelf zijn en zichzelf verliezen, omdat het socialisme hem is „die essentie aller dingen om én liefde en daad en wete' eraan te geven”. Het leven krijgt nieuwe gloed, zijn poëzie krijgt nieuwe gloed. De spanning trilt er tussen persoonlijkheid en gemeenschap, de eeuwig levende spanning, die het leven sterk maakt en gelukkig, zoals de durende erotische spanning tussen man en vrouw het huwelijk glanzend en diep doet blijven. Hij, de dichter, de individualist, die zichzelf door „puur begrijpen en gevoelen, als een vuur” groot voelt én zich weet „slechts een klein uur in den duur van allen”. Die 't stille, eenzame natuurgeniën kent en de liefde én het samengaan in strijd met de genoten, het samengesmeed zijn in een strijd-gemeenschap.

Zo wordt in die jaren zijn leven. Zo wordt ook zijn poëzie. Want het is duidelijk dat deze levensvernieuwing van geweldige invloed op zijn poëties werk zal zijn.

2. EERSTE SOCIALISTIESE VERZEN

Het was een geheel nieuwe wereld waarin de dichter ging leven. Wie destijds als intellektueel toetrad tot de socialistiese beweging werd door haar volledig in beslag genomen, daar zij

¹⁾ Zie aantekening IV.

arm was aan intellectuele krachten ¹⁾. Het ontbrak haar nog aan veel scholing; veel wetenschappelijke ondergrond moest nog worden gelegd. In dit opzicht steunde zij zowat op de Duitse theoretici, maar bezat zelf nog geen of weinig eigen krachten. Haar positie bracht dit ook met zich mee in dit land met een klein industrie-proletariaat en een overwegend agrarische bevolking. En jong als de beweging was, zo pas ontgroeid aan de kinderstuipen, was iedere intellectuele kracht goud waard en werd dus niet ongebruikt gelaten. De theoretische grondslag van het socialisme bloot te leggen werd zijn taak. En zo wordt ook Herman Gorter al heel gauw opgenomen in dit werk.

In het begin van '98 treedt hij toe tot de redaksie van „de Nieuwe Tijd”, het sociaaldemokratiese maandschrift, het scholingsblad van de jonge S.D.A.P. Redakteur was toen Frank van der Goes, die nu Gorter en Henr. Roland Holst ²⁾ als jonge krachten naast zich krijgt. In 1898 vormt zich zo het, oorspronkelijk literaire, driemanschap, dat van zo grote in-

¹⁾ Zo schreef nog in 1907 Frank v. d. Goes in zijn In Memoriam-artikel bij de dood van P. L. Tak: „Veeleer moet onzerzijds worden erkend dat de overstelping met verantwoordelijke en moeilijke ambten teeken en gevolg is geweest eener betrekkelijke schaarschte van mannen die, als hij, tot velerlei arbeid bekwaam zijn en voor alle diensten beschikbaar. Een gebrek, overigens, in de partij van het kapitalistisch proletariaat maar al te begrijpelijk” („de Nieuwe Tijd” Sept-afl. 1907, blz. 577).

²⁾ „Het jaar na de oprichting traden op verzoek van Van der Goes H. Gorter en H. Roland Holst als nieuwe leden tot de redactie toe. Beiden beseften dien dag, dat op een voor hen gedenkwaardige samenkomst in Gorter's huis de band tusschen hen en het tijdschrift werd geknoopt — een band die in hun leven van zoo groote beteekenis zou worden — hoe niet eigen verdienste maar de eigenaardigheden van het Nederlandsche milieu hen stelden op een post, waarvoor zij geen enkelen titel konden doen gelden. Het feit, dat twee jonge letterkundigen plotseling geroepen werden tot de leiding van een tijdschrift welks voornaamste taak op economisch en politiek terrein lag, had zeker een bedenkelijken kant. Echter ook een goeden, door bij te dragen tot toepassing van het historisch materialisme op een gebied, waarop tot dusver zeer weinig gedaan was, het gebied van literatuur en poëzie” (Henr. Roland Holst, „de Nieuwe Tijd” 1 Januarije 1920, blz. 2).

vloed is geweest op de ontwikkeling van het socialisme in Nederland, en dat zijn verdere leven steeds in de dienst van het socialisme zal staan, zij het dan later ook elk van de drie op eigen wijze, naar eigen inzicht. Zij maken zich nu op, in Nederland de theorie van het socialisme te verbreiden en te verdiepen. Twintig jaren zal Herman Gorter redaksie-lid zijn van „de Nieuwe Tijd”, Henriette Roland Holst zelf vierentwintig jaar lang, tot 1921, wanneer de politieke ontwikkeling van de socialistiese partijen in Nederland het voortbestaan van het blad onmogelijk maakt.

Zo komen Herman Gorter en Henr. Roland Holst in samenwerking. Ook haar ontwikkeling heeft haar, doorheen de wijsbegeerte, gevoerd naar het socialisme. Het is niet, zoals bij Gorter, de intellektuele liefde die haar brengt tot het vinden van het mensenleven, maar veeleer de in haar oorspronkelijke menselijke liefde en vrouwlike wil tot dienen. Door deze gedreven komt zij tot de synthese na het dualisme: abstraksie-mens, en tot het zoeken van de waarheid *in* de wereld ¹⁾. Zo vinden beide dichters elkaar in de nieuwe maatschappelijke beweging hunner dagen, en doen er een gemeenschappelijk werk, dat hen de eerste jaren in die sterke strijd- en geestelijke gemeenschap zal verbinden, waarvan Henriette Roland Holst onlangs nog zo levendig getuigde.

En ook de partij vraagt Gorter's toewijding en tijd. Hij en zijn vrouw zijn aktieve leden van de afdeling Bussum der S.D.A.P., en al gauw worden Gorter's krachten ook elders opgeëist. Samen met Troelstra vervult hij spreekbeurten in Friesland ²⁾; sindsdien is hij de vaak optredende propagandist van de S.D.A.P. en geeft onvermoeid zijn krachten aan dit werk. Hij spaart zich nooit, en het moet hem een genot zijn geweest, zijn lijf en geest zo geheel te kunnen geven aan de beweging, die hem nodig had. Niets was hem ooit te veel. En hij wist daarbij toch tijd vrij te maken voor zijn eigen werk en z'n persoonlijk leven. In hem vinden we het schone, harmoniese samengaan van leven in gemeenschap en individueel.

¹⁾ Zie de sonnetten op blz. 48, 49 en 57 en de terzinen op blz. 62 in haar eerste bundel „Sonnetten en verzen in terzinen geschreven”.

²⁾ Zie Henr. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 32/33.

De strijder en socialist gaf zich geheel aan de strijd en het doel. Hij trok er op uit, naar Friesland, Twente, de grote steden in. Hij was in de massa der arbeiders op de vergaderingen, die door hem zo vaak met al hun licht en zwart, met alle menenkoppen en gedachten en woorden beschreven zijn. En hij was in de rust van de natuur. Als hij 's avonds had moeten spreken in Friesland, klom hij vaak daarna op zijn fiets, reed door de nacht, alleen met de wind, langs de eindeloze klinkerwegen naar Zwolle, pakte daar de eerste trein, en was in de morgen reeds zeilende op de Loosdrechtse plassen, hield roer en touw, zoals hij de vorige avond vaak de gedachten der hoorders gehouden had. Hij studeerde en schreef zijn theoretiese artikels. Hij vormde mee de richting van het partijleven, hij polemiseerde met haar leiders over marxistische problemen en de politieke en taktiese vraagstukken van den dag. Hij verdiepte zich in het dialekties-materialisme, hij vertaalde werken van Duitse theoretici en filosofen van het socialisme. Hij leidde kursusvergaderingen en voerde mee de verkiezingsstrijd. En daarnaast — en toch daarmee verbonden — eiste de dichter zijn rechten op en wist hij eenzaam te zijn en in zichzelf en de natuur, om in zijn geest de krachten en elementen te ordenen van zijn wereldbeschouwing; en boven alles, om de poëzie te verstaan die in hem was, en nuzo nieuw opleefde, omdat nieuwe krachten en gevoelens, nieuwe aandoeningen en gedachten haar voedden. Want tenslotte: in al dit werk, al die inspanning van lijf en geest zocht hij haar, de poëzie, de schoonheid, die hij wist dat voor hem slechts te vinden was in het socialisme.

Maar het wordt een lange weg, vol overgangen. Wanneer men denkt hoe diep deze dichter de poëzie-elementen van de tachtigers in zich droeg, welk een groot impressionist en sensitivist hij was, hoe zeer zijn gedachte-poëzie nog achter gebleven was bij z'n impressionistische en sensitivistiese werk, welk een individualist hij tot het uiterste was geweest, dan begrijpt men hoe machtig de aanraking geweest moet zijn van z'n diep-oorspronkelijke hartstocht voor waarheid en schoonheid met die maatschappelijke beweging, hoezeer de poëzie allereerst voor hem krachtig en zuiver gevoel moet hebben betekend, en

hoe diep in hem toch nog de „één uit duizend”-kracht leefde onder zijn individualisme, dat deze omzetting, een overgang als zich op de kentering der eeuw in hem voltrok, mogelijk werd. Daarom is hij de dichter kunnen worden van het socialisme.

De vraag moet worden gesteld of het voor een intellectueel en dichter, die van afkomst niet behoort tot het proletariaat, wel ooit mogelijk is een waarachtig socialisties dichter te worden. Er is dus allereerst de vraag: wat is socialistiese poëzie? Daarna: in welke mate leefde zij in Herman Gorter?

De veranderingen waren groot. „De oude verzonkenheid was gebroken, de oude schoonheid verstoord voor wie het nieuwe middelpunt voelde. Maar daarom niet gansch weg uit hem. De oude aandoeningen kunnen niet even zuiver en ongestoord opkomen in wie socialistisch denkt en begint te voelen. Daarachter loert altijd de onrust van den strijd en aan de diepste vreugde om de schoonheid knaagt de pijn van het eenzame, ongedeeld genieten. Want dit *is* een ongedeeld genieten — deze stemmingen, dit bewogen worden door zon en wolkenblauw, vallende blâren en najaarswind, zij komen niet uit de ziel van het ontwakend proletariaat, neen zij komen uit het verleden, het is van de oude schoonheid, niet van de nieuwe.

En toch worden alle dichters, ook die van socialistische overtuiging, nog op deze wijze aangedaan. Elke poëzie sluit zich aan bij hare voorgangers en de voorgangers die hen zonder uitzondering gevormd hebben, dreven geheel op de stemmingen, gewekt door impressie en sensatie der natuur. De opkomende dichters namen dit over, het kwam in hun bloed zonder dat zij het wisten: hun hoofd en zelfs hun hart zijn sociaaldemokratisch, maar hun zinnen — ach hun zinnen die het aanbrengen waarvan de dichter leeft — zijn het niet.

Vandaar de tweestrijd bij ons allen, die socialisten en kunstenaars zijn. De impressionistische aandoening is nog het instinktieve in ons en niet fundamenteel verschillend van die bij andere dichters, maar daartegenover verheft zich het socialistisch bewustzijn, als een golf tegen een golf. Het vers

volgt de ziele-bewegingen: het begint met de natuur-impressie of *individueele aandoening* en hecht daaraan een socialistische *gedachte* vast. De impressie wordt om haar zelfswil, om haar eigen schoonheid, opgeschreven; de socialistische gedachte daarentegen om der wille der schoonheid die zij door denk-beelden-associatie wekt. Men vindt in het werk van alle kunstenaars-socialisten voorbeelden hiervan" ¹⁾).

Ongetwijfeld kunnen wij een dergelijke overgang in het werk van Gorter ook aanwijzen; ook daar vinden we aanvankelijk de aandoening en de gedachte niet tot een eenheid in poëzie gebracht. Bij de beantwoording van de vraag, of tenslotte zijn poëzie socialistiese poëzie geworden is, moeten we een scherp onderscheid maken tussen proletariëse en socialistiese poëzie. Proletariëse poëzie is poëzie, voortgekomen uit de proletariëse psyche, die echter niet socialisties behoeft te zijn en in de praktijk veel meer de sociale poëzie zal naderen dan de socialistiese ²⁾. Sentimentaliteit, woede, huiselijkheid, zelfbewustzijn, wrok, haat zijn vaak de kenmerken van proletariëse poëzie, en zullen veelal de socialistiese poëzie vreemd zijn. Deze immers is poëzie, waarin de socialistiese wereld- en levensbeschouwing tot uitdrukking komt, de socialistiese maatschappij-opvatting en de socialistiese filosofie, kortom, waarin de socialistiese idee centraal is. Deze poëzie vinden wij later sterk in Herman Gorter. In zoverre de dichter niet leeft vanuit de proletariëse psyche, zal zij noodzakelijk een gemis hebben, en men kan zich de beste socialistiese poëzie denken, voortgekomen uit het proletariëse levensgevoel en doorleefd van de socialistiese idee. Zó is de socialistiese poëzie van deze dichter niet.

In het werk van Herman Gorter, ontstaan na 1897, zijn veel van deze overgangen, die Henr. Roland Holst aanwijst, op te merken.

¹⁾ Henr. Roland Holst: Sociale Lyriek („de Nieuwe Tijd" Okt-afl. 1901, blz. 580/581).

²⁾ Nu in de laatste jaren, zowel in het buitenland als in Nederland socialistiese proletariërs verzen schrijven, lopen in hun werk de proletariëse en socialistiese strekkingen vaak zeer merkwaardig dooreen.

Zoals in de zomermorgen de nevel optrekt, die 's nachts over de velden heeft gehangen, zo wijken reeds in de eerste verzen uit de tijd dat Gorter socialist wordt, de twijfel en de druk, die aan zijn gehele bundel „de School der Poëzie” van 1897 een grijze kleur geven. Met het toenemen in hem van een nieuwe zekerheid wordt de kleur van zijn verzen lichter, zijn toon krachtiger en meer helder. En naarmate zijn geluk groter wordt, naarmate de bewustheid in hem toeneemt en de overgave, helemaal, in de plaats komt van angstig zoeken en uitgeput rusten, in die mate neemt zijn vers toe aan glans en lichtheid van klank. En wanneer dan de nieuwe zekerheid zijn leven overstroomt, en hij zich voelt als de zwemmer in de branding van de Noordzee, die geslagen wordt door de altijd weer nieuwe stijgende golvenrijen, daarin duikt en z'n spieren spant en opduikt en zich drijven laat in de dalen tussen de golvenbergen — dan breekt de poëzie weer met nieuwe kracht uit hem los. Als een dichter die pas begint, een jonge, onervarene, die in de veelheid van aandoeningen en gedachten zich verliest, die dronken is van het licht en het geweld van zinnen en geest.

In Gorter herrijst de dichter van „Mei”, maar gerijpt en bewust en groter van geest. Was hij toen de jongen, die blij een lied zong in de natuur, nu heeft hij iets in zich van de Helleen. Er komt weer iets jongs en heel krachtigs in hem. Zijn sterke natuurverbondenheid wordt zinvol, nu natuur en mensheid niet meer voor hem gescheiden zijn maar bijeenhoren, en de grote visie in hem ontstaat op het eindeloze, ritmiese heelal, klaar in z'n structuur als een kristal, dat hij tot één van z'n geliefde beelden kiest. Als een moderne Helleen, want open met al zijn zinnen weer, na zoveel abstraksie, lijfsverlochening en gedachten, in de open natuur, maar nu niet meer als één die zich door haar laat bedwelmen of haar opzoekt om er rust te vinden voor uitgeputte zinnen, maar als de krachtige heerser, die de natuur aan zich onderwerpt en nochtans zich een klein, verloren deel weet in haar oneindigheid. Als een modern Helleen, want een krachtig mens, waarin de geest zijn duizende mogelijkheden openbaart, en die de aarde lief heeft om haar schoonheid en vruchtbaar-

heid. Als een Helleen in het worstelstrijdperk, want deze mens staat in de strijd tussen kapitaal en arbeid, een reuzenstrijd der mensen, die nu gestreden wordt. De woorden mens en mensheid krijgen nieuwe kracht in hem, die toch zo lang in eenzaamheid en afgekeerdheid van de wereld meende te moeten leven.

Maar het geweld van dit nieuwe, glanzend-diepe levensgevoel is nog zo groot en onbeheerst, dat zijn poëzie uit die tijd vaak een stamelen is, meer niet. In deze verzen, uit de tijd van 1898—1903 liggen alle elementen nog uiteen. De impressionistische dichter leeft zich uit in de beeldenrijkdom, welke in die verzen zich ophoopt en weer opnieuw de geweldige kracht van zijn natuurbeleven openbaart. De realistische dichter komt naar voren in de poging tot uitbeelding van de dagelijkse werkelijkheid van de strijd en het leven der proletariërs. Hier merkt men hoe zeer de literaire traditie zich nog hecht aan de wil tot nieuwe vorm en inhoud, en een verbrokkeldheid geeft, die moeilijk te overwinnen is. Maar daar doorheen en al meer wordend tot stuwende kracht, is de socialistiese idee. Maar in de eerste verzen is dit alles nog zwak. Men moet ze beschouwen als uitbarstingen van vreugde om het nieuwe leven dat hij gevonden heeft. Zo inhoud, zo vorm: uitbarstingen, stamelingen, opeenstapeling van gedachten, die elkaar verdringen om maar de eerste te zijn. De harts-tocht gunt de dichter bijna niet de tijd rustig te beelden en te verklanken. Hij schrijft maar en schrijft, achter elkaar. Hij wil alles zeggen over het nieuwe dat hij dagelijks ontdekt: opeenhoping van beelden en woorden, haastige maat en ritme. Het is alsof maat en ritme buigend breken onder de geweldige stuwung van de inhoud. De vrije vijfvoet van „Mei” is in de grote rijmloze verzen bijna kapot. Het ritme verspringt, de maat wisselt snel, er zijn vele brede verzen met overbetoonde heffingen, waardoor het getuigende, de bevestiging, de nadruk, de herhaling hun uitdrukking vinden. Kracht en vaart zitten er in deze tomeloze verzen. Elk vers neemt een nieuwe aanloop, een nieuwe vaart, elke strofe eindigt rustiger in een bevestiging.

Dit geldt alleen voor de verzen waarin hij de wording be-

schrijft van het socialisme¹⁾, die zo groots en geweldig is, dat hij haar niet omvatten kan en voegen in vaste maat en zekere woordenkeus, dat zij niet het ritme bepaalt. Stuurloos, tomeloos buitelt hij door de vele nieuwe gedachten en wordingen en heeft visies op zo'n groot toekomstbeeld, dat hij ervan duizelt. Tot wanstaltigheid toe slaat hij over in zijn hartstochtelijke begeestering²⁾. Maar tevens bevatten deze verzen enkele elementen, die zijn poëzie zullen vormen.

De grootsheid van zijn onderwerp vraagt een omgeving van grote, brede beeldspraak. Deze wereld van verbeelding, waarin hij het groeien van de arbeidersmacht tot poëzie maakt, vormen de bergen en de zee. Beide beelden van uiterste kracht en stoerheid, van grenzenloosheid en oneindigheid komen telkens weer in hem naar boven dringen wanneer hij voor zijn geest de wording, de groei van het socialisme ziet en die beschrijven wil. De zee en de bergen. De zee, die reeds was in zijn eerste verzen, die daar was in haar blankheid en blauwheid, haar zomerse rust en lichte kabbeling, haar warmte en zongeschitter, zacht en deinend en met zomernachtelijke zoete murmeling. De zee, die daarna zijn verzen nooit meer verliet, maar bleef ruisen in zijn poëzie, koud en

1) Te vinden in de eerste afdeling van de bundel „Verzen” 1903. Zie verder aantekening V.

2) Zo vallen moeilijk te waarderen enkele van de gedichten uit de eerste afdeling van de bundel uit 1903. B.v. de verbeelding van de groei van het socialisme, dat eerst een slakje is maar

„Het duurt niet lang of 't is een olifant
en gaat razende door de wereld, 't vult
met zijn gesnork en trompet heel de lucht,
en dringt in alle hoeken en droeve ooren.”

Evenmin kunnen wij mooi vinden het beeld van het kommuniste, dat als een reuzendiamant te stralen staat op de top van de berg, die de arbeiders beklimmen naar de macht en „De Vrijheid staat er naast met 't roode vaandel”. Deze allegorieën doen ons teveel aan de ouderwetse tableaux-vivants denken en spreken niet tot onze verbeelding. Zo zijn er nog meer zwakke verzen, zoals die, waarin het aanzwellen van 't socialisme wordt vergeleken bij 't aanstoken van 'n heidebrandje door jongens in de lente.

In de definitieve uitgave van zijn verzen (1916) heeft Herman Gorter slechts twee van de zeventien rijmloze gedichten uit de eerste afdeling van „Verzen” 1903 opgenomen.

grijs en kil water werd in zijn sensitivistiese gedichten, en weer reinigend en wijd en zuiver in de sonnetten van 1891. De zee wordt nu de vrijheid. Want de zee is het eeuwig bewegende, stromende, het grenzenloze. De zee kent alle harts-tochten, alle wreedheid en liefelijkheid, alle vleïing en gebeuk. Zo de zee de vrijheid. En de bergen: zij zijn de sterke, onbreekbare krachten die het socialisme zullen brengen, langs hen „klimmen de arbeiders omhoog naar de macht”. De bergen verschijnen hier het eerst in zijn poëzie. Hij zag ook in die jaren voor het eerst de Alpen en werd toen een hartstochtelik bergbeklimmer ¹⁾).

Uit die verzen blijkt reeds, hoe zeldzaam de momenten zijn geweest dat de dichter in de arbeider en in de arbeidersmassa het socialistiese bewustzijn heeft gevonden en hoe moeilijk het voor hem was iets van een nieuw en bewust leven te ontdekken in zoveel achterlijkheid en afgestomptheid en ellende. Hij heeft ernaar gezocht met grote inspanning en het slechts enkele momenten gevonden. Dán doorstroomde het geluk z'n hart, dán was hij uitbundig dankbaar in die tijd te mogen leven en reeds de eerste glimp van de vernieuwing der maatschappij te mogen zien, zeldzame ogenblikken, die de dichter mateloos met vreugde vervulden. Maar vaak in die eerste tijd was zijn weg door het proletariaat één bange tocht vol teleurstelling en wanhoop en gebroken kracht om zoveel ellende en zoveel onbewustheid. De eerste zangen van „Pan” delen ons daarvan iets mee: hoe moeilijk het in die begintijd voor Gorter geweest is in de arbeider het socialisme te vinden en hoe erg hij wanhoopte en leed ²⁾).

En bovendien: afkomst en milieu maken het de socialistiese intellektueel en kunstenaar moeilijk de psyche van het proletariaat te begrijpen. Hoe schematies zijn die enkele verzen waarin hij reël de arbeider of arbeidster met hun gedach-

¹⁾ Zie Henr. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 66 vlg.

²⁾ „Ik staarde naar ze. En mijn geest werd heet
Van twijfel en verlangen, en baadde mijn lijf in zweet.
En ik werd miss'lijk in de lente. 't Lauwe
Gevoel van 't warme avondgouden blauwe,
En 't zien van die daardoorgaand' flauwe lijken,

ten beschrijft. Daar vinden we idee noch realiteit voluit, maar een onbevredigend verblijven tussen beide in, dat meestal dwingt tot een realistische beschrijving, die soms bedenkelijk het „genre-stukje” nadert, en waaraan de gedachte, de idee los hangt ¹⁾).

Maar waar hij in zijn verzen de socialistiese idee bezingt, is zijn overgave aan haar en het zich verliezen erin zo groot en zo diep, dat het beeld van de geliefde voor het eerst in deze gedichten voluit te vinden is. Wat voor zijn latere werken zo kenmerkend is, dit geheel in beeld en gevoel samenvallen van zijn liefde voor de idee en voor de vrouw, ontstaat in die jaren. Zozeer zijn de krachten van zijn lijf en zijn geest gericht op de verwerkeliking van de idee, en zo heerlijk leeft zij in hem, dat zijn sterke zinnen en hartstocht zich dermate omzetten, dat de idee geliefde wordt, de mensheid zijn „nieuwe” liefde. Maar nooit wordt dit een „vergeesteliking” waaraan alle lijfelikheid vreemd is. Het wonderlike is juist in zijn verzen,

Die zoo weemoedig heensloffende leken,
Het wonderbare bloeiende om mij
Der Natuur en de weeë Maatschappij
Deed mijn lichaam, als in tweeën, bezwijken”.
(„Pan” 1916, blz. 105)

En:

„En plotsling wierp ik mij neder
Aan de straat, ik kon niet verdragen
Langer de smart.
En als een arme lijfeig’ne
Greep ik de keien met mijn wijd opene armen,
Beet ik het hoofd in de steenen, en drong mij aan
De ellende der arbeidersstad”.
(„Pan” 1916, blz. 136)

Eveneens:

„En ik zei dat de domheid en slavernij
Te groot waren en dat ik geen licht zag”.
(„Pan” 1916, blz. 383)

„En ik zei hem als gesmoord, dat ik óp was
En dat ’k de schoonheid niet meer vinden kon”.
(„Pan” 1916, blz. 385)

¹⁾ Zie enkele van deze verzen in de derde afdeling van „Verzen” 1903, in menig opzicht ook kleine voorlopers van „Een Klein Heldendicht”.

en reeds in de eerste, dat alle kracht en spanning van lijf en zinnen erin trillen, dat vrouw en idee geheel samenvallen, zodat men verzen zuiver erotische poëzie kan noemen, die zijn overgave aan de idee bezingen. En het *is* ook erotische poëzie. In zijn verbeelding van de idee en zijn dienst aan haar bezong hij de vrouw. Het Gouden Meisje in „Pan” is idee én vrouw voor hem, die immers bij alles wat hij schreef mensen, die zijn leven doorkruisten en die hij lief had, vóór zich zag en uitbeelde.

En de nieuwe gedachten, de nieuwe tendenz van zijn werk eisen nieuwe woorden. Met de hem eigen vrijheid in het woordgebruik, die in „Mei” de mensen vaak deed opschrikken ¹⁾, plaatst hij de voor hem noodzakelijk geworden nieuwe woorden in zijn verzen; individu, eenheid, socialisme, mensheid, spoorwegarbeider, natuurkracht, energie, arbeidersklasse, godsdienst, solidariteit e.d. komen van nu af aan steeds in zijn verzen voor, omdat ze de nieuwe begrippen aanduiden. Zo vormen nieuwe beeldspraak en nieuwe woordvoorraad een geheel ander vers en openbaart zich deze vernieuwing ook in zijn vorm, klank en ritme.

Dit manifesteert zich daar het duidelijkst waar de tomeloosheid en de overstelping met nieuwe gevoelens en aandoeningen wijkt voor bezonkenheid en innerlike ervaring, dus allereerst in die verzen, welke zijn eigen innerlike ontwikkeling en toestand verbeelden en niet alleen de maatschappelijke beweging zijner dagen en de socialistiese idee op zichzelf. Van deze verzen, waarin Gorter zijn „persoonlijke gewaarwording bij het leeren van het socialisme” beschrijft en waarin hij niet „buiten zichzelf getreden” ²⁾ is, zijn de beste geschreven in de sonnetvorm; ze vormen tezamen een rij van sonnetten, waarin wel het zuiverst de innerlike toestand van Herman Gorter in

¹⁾ Merkwaardig is hoe Kloos bezwaar maakt tegen woorden als b.v. „organisatie” in een vers. Dat doet denken aan de bestrijders van de tachtigers, die in „Mei” bezwaren hadden tegen woorden als: wielrijder, wachthuis e.d., welke bezwaren door van Eeden in die tijd meesterlijk zijn weerlegd. Kloos zelf brengt ze nu echter weer naar voren! („Nieuwere litt. gesch.” V, blz. 143 vlg).

²⁾ Voorwoord „de School der Poëzie”, uitgave 1905.

die jaren is verklankt. En hier bemerken we hoe groot de verandering is die zich in hem heeft voltrokken.

Leggen we deze socialistiese sonnetten naast de sonnetten uit het jaar 1891, dan wordt dit duidelijk. De stemming van rust en ingekeerdheid, de stille mijmering, de achterelkaar-gevoegde optekening van gedachten én aandoeningen, van eigen leven en natuurleven, de wisseling van verbeelding en sensatie, van fantasie en rede, maken dat in de sonnetten van 1891 de vaste, strenge elementen van het sonnet vaak verzwakt worden in hun werking door het kabbelende, deinende, vloeiende van het ritme, het weke van het participiale rijmwoord, het verbreken van het vers door de inzet van een nieuwe zin in het midden ervan. De zekerheid en de blijheid, de strijdvaardigheid en de kracht, de moed en de nieuwe, volle levensaanvaarding, het bezit van een levensdoel, de nieuwe hartstocht, het staan midden in het leven van de mensen én van de natuur, maken dat in de socialistiese sonnetten brede, sterke, gedragen strofen ontstaan, waarin de vaart, de stuwning van de hartstocht geen onderbreking duldt, en die klinken als klaroenstoten, vol en zeker.

Want diep en sterk zijn de klanken van deze verzen; de zware ā en ă, en ō en ǒ klanken, de vele lichte geluiden en de brede ē's, de veelvuldige alliteratie, zij maken die sonnetten tot zeer klankrijke klinkdichten, gaaf en van grote eenvoud. De eenheid van gedachte, de volheid van de klanken, de sterkte van het woord, de kracht van het nieuwe woord ook, maken dat maat en ritme hier samen klinken als trommel en fluit. Inzet, verloop en einde van de strofe, hoe anders zijn zij hier dan in de sonnetten van '91, hoeveel gaver en strenger zijn deze sonnetten, door het maaierssonnet van '91 alleen geëvenaard. In de socialistiese sonnetten klinkt de nieuwe kracht van Gorter's poëzie reeds zeer schoon en vol.

Uit de verzen van die tijd blijkt, hoe klassiek Gorter's visie was op de toekomstige, de socialistiese maatschappij en mens. Hier openbaart zich zeer sterk het Helleense, het klassieke van zijn wezen, en hoe hij zich de vormen en mensen van de nieuwe gemeenschap dacht onder grote invloed van zijn kennis en beleving van de kultuur der oudheid en vooral

van de Griekse kultuur. De classicus ontwikkelt z'n krachten en gevoelens, gesterkt door de gemeenschappelijke elementen, die elke cultuur als cultuur met een andere heeft en die ook in de socialistiese visie op de toekomst niet ontbreken. En gesterkt vooral door Gorter's eigen Helleense aard, de harmonie tussen lijf en geest, zinnen en hart en rede, zijn gezond sportieve aanleg, zijn hartstocht voor de schoonheid en zijn werkelijkheidszin. Dit is niet zo op te vatten, als zou Gorter niet zeer duidelijk de verschillen hebben gezien tussen de culturen der oudheid en de socialistiese cultuur, zoals die in zijn verbeelding, gevormd door de tendenzen van het socialisme, leefde. Hij was juist te goed classicus en onderzoeker der maatschappij, ook van de oudheid, dan dat hij de grote verschillen niet zou hebben opgemerkt ¹⁾, en de klassieke opvatting van de socialistiese maatschappij is in Gorter geenszins een andere vorm van heimwee naar oude culturen, omdat de eigen tijd lelik is en hard. Het gevaar daarvan voor de intellektuele, de geestelijk levende mens in deze tijden is door hem juist scherp gesignaleerd ²⁾. Maar zijn socialistiese visie op de toekomst moest vele klassieke elementen bevatten, door zijn aanleg, zijn ontwikkeling en door de toentertijd zwak gevormde voorstelling omtrent de maatschappelijke en culturele structuur van de socialistiese samenleving en de bijna apocalyptiese toekomstverwachting van vele socialisten, de

¹⁾ „Maar dit is het verschil tussche' u en mij,
Dat gij streeft voor een deel der Menschen, die
Heerschers wilden worde', overwinnend heerschers —
En dat ik strijd voor Menschen die niet heerschen
Willen, maar allen als vrije gelijken
Leven op aarde: ééne gouden Mensheid”.

(„Pan” 1916, blz. 243)

²⁾ Schrijvende over dit gevaar zegt Gorter: „... wanneer zulk een kunstenaar iets begint te gevoelen van de verandering die in de wereld bezig is, dan bedreigt hem het groote gevaar dat hij die verandering verkeerd zal verstaan. Dit gevaar is zoo groot en het komt toch zoo noodzakelijk en van zelf, dat ik voor dat ik verder ga erop wijzen moet. Zelf heb ik de verworping die ik hier bespreek ondergaan en ook mij heeft dit gevaar bedreigd”. (Hier doelt Gorter op de voorafgaande jaren). „de Nieuwe Tijd” Junie-afl. 1898, blz. 372.

overtuiging, dat de omzetting van de kapitalistische maatschappij in de socialistiese samenleving spoedig zou komen.

De weinige „toekomst”-verzen, waarmee de verzenbundel van 1903 sluit ¹⁾, bezitten reeds dit klassieke Gorterse element. Het zuiverst treedt dit naar voren in het bekende dubbelgedicht van de nieuwe mens der toekomst, man en vrouw, twee gedichtjes, simpel elk met hun drie vierregelige strofen, hun eenvoudige klare maat, hun sober, allereenvoudigst ritme. Verzen waarin alles klinkt zoals het moet, waarin de dichter de grootste volkomenheid van uitdrukking en verbeelding bereikt met de grootste eenvoud der middelen. Verzen waarin niets verwikt of verschikt, elk woord weifelloos is geplaatst waar het hoort, klank aan klank zich harmonies voegt, en zo oprijst, als gehouwen uit de krachtigste steen, het beeld van de nieuwe man, de nieuwe vrouw der nieuwe mensheid, in de verbeelding van de dichter gevormd als de grote griekse beelden met hun sterk geplooid klederen, hun volkomenheid van lijn en uitdrukking, hun hoogheid van houding, waaruit kracht en levenswil spreekt, natuur en mens en hun eenheid.

Zo zijn in Gorters eerste socialistiese verzen reeds vele elementen aanwezig die kenmerkend zijn voor zijn verdere werk. De grote natuurvisie, die het landschap vormt waarin zijn

¹⁾ Ze zijn te vinden in de vierde afdeling van „Verzen” 1903. Verschillende daarvan publiceerde Gorter in de zomer en de herfst van 1900 in „de Nieuwe Tijd”. Zo in de Junie-afl. „Een zwaar breed volk staat te wachten” onder de titel „Het Sociaal-Demokratische Volk”. In de Sept. afl. het dubbelgedicht. November 1900 verschijnen „Een man trad op mij aan”, „ik heb een zeer schoon man gezien” en „Er treedt een man mij aan”. De beide laatste zijn daarna niet meer gepubliceerd.

Omtrent het dubbelgedicht is op te merken, dat de dichter er soms de voorkeur aan geeft eerst het gedicht van de man, dan dat van de vrouw te plaatsen. In „de Nieuwe Tijd” van Sept. 1900 en in de „Verzen” 1916 eerst de vrouw, in de uitgave van 1903 en 1905 eerst de man.

In „de School der Poëzie” van 1905 bevat de vierde afdeling, dus de afdeling „toekomst”-verzen, acht nieuwe liederen. De meeste daarvan publiceerde hij tussen „April en Desember 1905 in „de Nieuwe Tijd” en met titels als „De Arbeid”, „de Moeder”, „Vrijheid”, „Het Proletariërs geslacht”.

verbeelde mensen en verhoudingen zijn geplaatst: het is de wereld van „Pan”. De grotere kracht van zijn poëzie in de verbeelding van de idee dan in die van de realiteit, het is de zwakheid in zijn streven, een enkele maal, naar afbeelding van het dagelijkse arbeidsleven. Het beeld van de bruid, de geliefde, als idee en vrouw staat opgericht in al zijn verdere werk: „Pan” de Verzen, de Liedjes, de Sonnetten. De nieuwe woorden, nieuwe klanken, het nieuwe ritme, hier in kiem aanwezig, zijn groter en kenmerkend voor zijn volgende werken. En het klassieke toekomstbeeld, we vinden het weer in het laatste boek van „Pan” en vele van zijn andere gedichten.

Nog is deze nieuwe schoonheid fragmentarisch, nog is de vormende kracht eerst in wording. Maar reeds is zijn poëzie bevrijd van knellingen en dwang, die de zoekende dichter haar moest opleggen, reeds stroomt ze vrijer uit, naar haar oorspronkelijke krachten, reeds klinkt zij voller, krachtiger. Hier stierf niet een dichter, toen hij socialist werd. Hier vond een dichter zichzelf weer en zijn poëtische kracht, die zwak in hem geworden was, sinds hij gedwongen werd haar enkel in zichzelf te zoeken en zij moest missen de krachtige, levenwekkende impuls van de tijd, die zij eens, kort, onbewust en zo pril had gevoeld en sindsdien smartelijk ontbeerde. Hier groeit een dichter, al naarmate zijn innerlijke overtuiging, zijn werelden levensbeschouwing in hem meer helder en diep wordt.

3. POLITICUS EN DICHTER: EEN EENHEID

Als ontdekker en onderzoeker van de maatschappij vond Herman Gorter het socialisme. Dat wil zeggen, allereerst de maatschappijleer ervan: het histories-materialisme.

In dit maatschappij-inzicht lag de samenleving der mensen voor hem open als keek hij ernaar door een helder glas. De lijnen van haar structuur kan hij volgen tot in de verste hoeken. Dit inzicht was reëel, berustte op een kenbare, te grijpen grondslag. En het leven van de mensen was duidelijk in zijn ontwikkeling.

Hij begreep hoe de maatschappij zich in zijn dagen ging

ontwikkelen van een kapitalistische maatschappij tot een socialistiese, d.w.z. hij begreep zijn samenleving als een maatschappij, waarin door de geweldige vlucht van het grootbedrijf en de konsentrasie van het kapitaal, de arbeid meer en meer één werd, samengetrokken, in gemeenschap en onderlinge grote afhankelijkheid verricht door de arbeiders, die „socialisties” werken moesten. Hij begreep hoe deze arbeiders, samengedreven door het kapitaal in gemeenschappelijke arbeid en een gemeenschappelijk lot, steeds toenemend in aantal door de proletarisering van de middenstand, welke in die dagen nog plaats vond, het socialisme zouden moeten willen en dat hun dus de historische taak was opgelegd, door hun strijd de maatschappelijke omwenteling uiteindelijk te voltrekken. Dat was het beeld van de maatschappij in zijn hoofd, helder en vast. Alle maatschappelijke verhoudingen der mensen werden door dit ontwikkelingsproces hem duidelijk, en waar de grondslagen zó reëel en materieel waren, vervulde die maatschappijbeschouwing hem met grote vreugde, die zolang in abstraksie en als in nevel en omsluiting had geleefd. En zijn poëzie ontving daaruit nieuwe krachten.

De omstandigheid dat Herman Gorter het socialisme aanvankelijk theoreties en als maatschappijleer leerde kennen, en dat hij er heenging, gedreven door de behoefte om een doodgelopen weg te verlaten en voor eigen geestelijke ontwikkeling een nieuwe baan te openen, drukt een krachtig stempel op zijn verdere socialist-zijn. Het verklaart allereerst zijn oorspronkelijk sterk mechanistische opvattingen.

Hij ziet in die eerste tijd de maatschappelijke ontwikkeling als iets op zichzelf, iets dat zich voltrekt ondanks de mensen, buiten de mensen om ¹⁾. Hij legt steeds de nadruk er op, dat de geest afhankelijk is van het materiële, en verwaarloost de betrekkelijke zelfstandigheid van de geest. Door alle socialistiese theoretici is juist aan de niet-socialistiese filosofen en ekono-

¹⁾ Dichtende over de groei van 't nog jonge socialisme, zegt hij:

.... Maar 't zal blijven
buiten de menschen de groeiende kracht,
het materieele zijn, 't wezen van 't zijn".
(„Verzen” 1903)

men de vraag gesteld waarom het toch zo iets vernederends voor de geest zou zijn afhankelijk te wezen, en of hij daardoor iets van zijn waarde verloor ¹⁾). Als een bevrijding is het door hem gevoeld dat het dualisme geest-materie opgeheven werd zó dat de geest niet langer ongrijpbaar en geheimzinnig boven alles bleef zweven en maar al te vaak de deus ex machina moest zijn voor velen, die terugschrikten voor de konsekwenties van hun oorspronkelijke gedachtegangen. Zo heeft ook Gorter op deze afhankelijkheid van de geest heel sterk de nadruk gelegd, te sterker naarmate dit een reactie was op zijn vroeger denkleven.

Hoe mechanies en louter ekonomies het sosialisme voor hem is, bewijst ook zijn formulering: de arbeiders *moeten* het sosialisme willen ²⁾). De ekonomiese ontwikkeling dwingt hun ertoe. Zodra zij zich van hun klasstoestand bewust zijn, moeten ze socialist worden. Heden ten dage doet deze gedachte zeer onreëel aan in die formulering, maar toen, beïnvloed door het sterk opkomende sosialisme, gepaard gaande met de verwachting van de spoedige eindstrijd ³⁾), die nu als een open-

¹⁾ „Maar bovendien, gij vindt het dom dat de geest lijdelijk zou zijn, wel zou werken maar alleen door van buiten ontvangen impuls. Wat is daar voor doms in? Kent gij één ding dat niet zijn impuls van andere dingen ontvangt? Kunt gij één *ding* bedenken dat, als het alleen was, al had het de grootste krachten (als men zich dat tenminste van een alleen zijnd ding kan voorstellen) iets zou kunnen doen, zondere andere dingen?” (H. Gorter: „Prof. Treub's boek over Marx”, „de Nieuwe Tijd” Julie-Aug. afl. 1903, blz. 481).

„Een der meest bekende, veelal verkeerd begrepen en meest bestreden opvattingen van het Historische Materialisme is de onderscheiding van den ekonomischen onderbouw en den geestelijken bovenbouw. Men pleegt dit op te vatten als een belediging voor den geest. Wij zullen zien, dat het dit tot op zekere hoogte is, maar dit is de schuld van den geest zelve en niet van de historisch-materialistisch denkenden” (Dr. Clara Meyer-Wichmann: Mensch en Maatschappij, blz. 77).

²⁾ Hoofdstuk V van zijn brosjure „De Grondslagen der Sociaal-demokratie”, is getiteld „De toestand der arbeiders is zoo, dat zij het sosialisme moeten willen”.

³⁾ Een verwachting, algemeen verbreid onder de toenmalige sosialisten. „De eindstrijd nadert. Hij is wellicht dichterbij dan

baringsgeloof aandoet, was zij heel gewoon, en niet alleen bij Gorter te vinden.

Het middel om de omwenteling te volbrengen was het grijpen naar de macht, de verovering van de staat, door middel van de grote, politieke algemene staking. Het zwaartepunt lag in de politieke aksie, parlementaire en buitenparlementaire. Daarnaast stond de economiese aksie van de vakverenigingen, die ging om de onmiddellijke belangen, en als zodanig ondergeschikt bleef aan het grotere doel.

De omstandigheid dat Gorter doorheen de theorie tot het socialisme kwam, en zijn aanleg en arbeid, maakte dat hij in de sociaaldemokratiese partij de bewaker en verdediger van de theorie zou worden en niet de praktische politicus. Ten opzichte van de verhouding tussen theorie en praktijk, theorie en dagelijkse politieke daden van de beweging, lag bij hem noodzakelijk de nadruk op de theorie. Dit wil niet zeggen dat hij steeds voor een starre toepassing van de theorie was, en niet begrepen zou hebben dat de veranderende omstandigheden grote invloed bezitten. Als histories-materialist was dit hem duidelijk en eveneens dat de theorie zelf geen eeuwige waarheid was, maar gedoemd ook eens onder te gaan. Maar dit wil wel zeggen dat de theorie hem ten eerste *niet* was een zuivere afgetrokkenheid van het leven, maar juist een gedachtenstelsel waarin dit leven in al zijn bewegingen weerspiegeld wordt. En bovendien: dat de meerderheid van de daden moest staan op de grondslag van de theorie, omdat, wanneer dit niet het geval was, de theorie immers verlaten was voor een andere. Tussen hem en de praktische politicus ging het dus uiteindelijk hierom: waar de grens was bereikt. En zoals blijken zal, gaf dit strijd genoeg.

Wanneer Gorter van het socialisme als maatschappijleer komt tot het socialisme als wereldbeschouwing, d.w.z. wanneer hij na het histories-materialisme het dialekties-materialisme van Dietzgen leert kennen, komen er nieuwe elementen in zijn denken, die zijn aanvankelijk meer mechanistiese

wij lang vermoedden" (Herman Gorter „de Grondslagen der Sociaaldemokratie", blz. 79). Verder passim in zijn artikels en literaire werk.

denkwijze veel vloeibaarder maken. Door het dialekties-materialisme wordt voor hem het determinisme in hoge mate beweeglijk en stromend. Het omslaan van de verhoudingen wordt hem duidelijk, de eeuwige keten: zijn — bewustzijn — zijn; maatschappij — menselijke wil — maatschappij; en produktie — produktieverhoudingen — menselijke geest, welke alle neerkomen op de dialektiese opvatting van de verhouding zijn — denken, waarin alle dualisme opgeheven is. Deze samenhangen zijn voor hem niet eenvoudig een kwestie van oorzaak en gevolg. Zij vormen één geheel, waarbinnen zij wederzijds op elkaar inwerken ¹⁾).

Door deze denkwijze wordt zijn oorspronkelijk inzicht in de ontwikkeling van het socialisme dieper en fijner vertakt, psychologischer. De nadruk op de dwingende economische factoren blijft overheersen, maar de verschuivingen die zich al spoedig voordoen in de socialistiese beweging, zelf noodzaken hem om ook naast dit „moèten-willen”-moment het psychiese wilsmoment te stellen. Herman Gorter heeft al zeer vroeg ingezien dat de politieke ontwikkeling ertoe zou leiden

¹⁾ „Oorzaak en gevolg zijn niet te scheiden, nergens blijkt het schitterender dan hier; zij zijn een geheel. Uit de productie komen productie- en eigendomsverhoudingen voort, en deze bepalen den mensch. Ja waarachtig, geen wonder. Arbeid is menselijk en arbeidsverhouding is menschenverhouding. Productieverhouding is reeds menselijke verhouding, de mensch zit er van te voren reeds in. Geen wonder dus dat die verhouding de menschen sterk bepaalt”.

„Maar nergens op de bovennatuurlijke wijze dat hier de productie, en de productieverhoudingen zouden staan, en daar de mensch, maar zoo dat beide, oorzaken en gevolg, een in waarheid materieel geheel uit maken, dat het verstand alleen ter wille van het begrijpen scheidt” „. . . . dat wij het handelen en denken van den mensch zeker mogen opvatten als gevolg van den maatschappelijken arbeid, maar — als actief gevolg. Het maatschappelijk zijn bepaalt wel het bewustzijn, maar dat zijn wordt geestelijk eigendom van den mensch, in zijn hoofd wordt het om- en overgezet. Het wordt daar een nieuwe, eigen, menselijke kracht. Die ook weer van hem uitgaat en terug- en overgrijpt in den maatschappelijken arbeid, dus wel een bepaalde, maar een eigen, en dus in zekeren zin, ook een vrije kracht”. (H. Gorter „Marx en het determinisme” „de Nieuwe Tijd” Jan.-afl. 1904, blz. 59).

dat de parlementaire socialistiese aksie onvruchtbaar zou worden, omdat het zwaartepunt van de politiek door de bourgeoisie zou worden verlegd uit het parlement. Zodat het er voor de socialisten meer en meer om zou gaan, de politieke algemene staking als eindstrijd voor te bereiden, en dus bewuste scholing daaromtrent te geven aan de arbeiders, die alleen door hun bewuste willen de strijd zouden kunnen winnen ¹⁾. Gorter zag echter dat in de vakvereniging zich een geheel andere tendenz openbaarde, n.l. het verheffen van de vakvereniging tot doel op zichzelf, de zuiver reformatieve aksie, waarbij het socialisme óf heel ver in de toekomst werd gesteld óf uit het gericht verloren raakte. Dat bewerkt in Gorter de verruiming van zijn min of meer mechanistische opvatting van de maatschappelijke ontwikkeling naar het socialisme. In zijn literaire werk is deze overgang zeer duidelijk merkbaar.

Vele verzen uit de bundel van 1903 behoren nog geheel tot die eerste tijd, waarin hij het socialisme zo nadrukkelijk van de ekonomiese kant benadert, en ontwikkelingen ziet, buiten de mensen ontstaan en die de mensen drijven tot handelingen. „Een Klein Heldendicht” bevat reeds sterker de gedachte, dat niet alleen het maatschappelijke zijn het bewustzijn bepaalt, maar dat bovendien dit bewustzijn een werkzaam, aktief bewustzijn is, dat op zijn beurt bepalend ageert. In „Pan” staan in volkomen evenwicht naast elkaar de redenaar, die klaar bewijst dat de arbeiders het socialisme móeten willen, en de andere spreker, die hen zo hartstochtelijk opwekt hun gehele ziel te geven in de strijd, omdat zonder de innerlike

¹⁾ „Meer dan ooit wordt zij (n.l. de theorie) noodig. Men kan geen slechteren, geen, zij het ook in onbewustheid volbrachten, slechteren dienst doen aan het proletariaat, dan juist nu de waarde der theorie te verkleinen, en de praktijk, het onmiddellike, te stellen boven het algemeene. Want de tijd nadert, al kunnen wij natuurlijk niet zeggen wanneer hij precies komt, maar de tijd nadert, waarop juist de bewustheid, het psychische element in de beweging, niet alleen aan het woord zal komen (dat doet het altijd) maar beslissen zal”. (H. Gorter „De deutsche partijdag in Jena”, „de Nieuwe Tijd” Okt.-afl. 1905, blz. 638). Hier vinden we reeds de politicus, die na 1918 geheel tot ontplooiing komt (zie Ve hfdst.).

bewustheid, zonder de innerlike overtuiging de strijd verloren wordt en verloopt in kleine hervormingsarbeid. In „de Arbeidersraad” tenslotte is opgegeven de gedachte, dat de arbeiders allereerst moeten grijpen naar de macht, de staat veroveren moeten, en ligt de nadruk op eigen verantwoordelijkheid, eigen aktiviteit en werkzaamheid. Deze ontwikkeling kan men duidelijk doorheen Gorter's werken volgen, en neemt in die eerste socialistiese verzen haar loop.

In Gorters politiek ligt de nadruk meer op het wordende dan op het bestaande ¹⁾, meer op de theorie als de zuivere waarheid van het leven voor hem dan op de dagelijkse praktijk, die daarvan soms gedwongen moest afwijken, meer op de daad die de omwenteling moet brengen dan op de gedeeltelijke hervorming. Men begrijpe goed: dit waren geen tegenstellingen voor hem. Hij was reëel genoeg om zijn tijd te zien zoals die was, om het noodzakelijk en goed recht te erkennen van de strijd der vakverenigingen voor verbeteringen, en te begrijpen dat de toepassing van de theorie soms heel andere vormen vereiste dan verondersteld was, en bovendien niet in onderdelen voor allen landen dezelfde kon zijn, maar zich naar die verschillen had te richten. Het is dus onjuist, zich Herman Gorter voor te stellen als een idealisties, theoreties politicus, die reeds vandaag wilde hebben wat eerst morgen te bezitten zou zijn. Het is waar: zijn hartstochtelik verlangen naar het socialisme en zijn grote verbeelding deden hem soms in zijn poëtiese visioenen leven als in het socialisme. Deze aanleg, dit temperament, deed hem het aksent leggen op het wordende, op de waarheid (de theorie) en op de omwentelende daad.

Dit verklaart de strijd tussen hem en Troelstra. In beginsel

¹⁾ Bij voorkeur haalt Gorter daarom deze tendenz in het socialisme naar voren. „De sociaaldemokratische taktiek onderscheidt zich van de burgerlijke hierdoor: De beste burgerlijke taktiek overziet de dingen zooals ze zijn geworden en zooals ze *zijn* — de sociaaldemokratische zooals zij waren, *zijn en zullen worden*. Dat is in de politiek en in de economie onze kracht. Onze besluiten zijn altijd op de toekomst gericht en op de toekomst gedeeltelijk gebaseerd”. (H. Gorter: „Het internationale congres”. „de Nieuwe Tijd” Sept.-afl. 1904, blz. 582).

was het verschil tussen beiden niet groot. Troelstra ging er van uit dat „de theorie is de algemeene regel, uit de omstandigheden afgeleid; in de praktijk is het het byzondere, het afwijkende, dat het noodig maakt een eigenaardigen vorm voor de toepassing van de theorie te zoeken”¹⁾. Dit is echter het scheidende punt: Gorter werd bij de beslissing daarover door een zo heel andere instelling beïnvloed dan Troelstra, legt het aksent anders, trekt de grens elders. Dat blijkt al spoedig. Reeds in 1901, wanneer beiden nog in gezamenlike arbeid middenin de propaganda en de strijd zijn, treden ze tegen elkaar in het krijt over het agraries program van de partij, en wel over de vraag of de sociaaldemokratie de pachter steunen moet en de uitgifte bevorderen van grond aan kleine boeren²⁾. Later ontbrandt de strijd over de schoolkwestie en de houding van Troelstra bij de spoorwegstaking van April 1903. Steeds weer strijdt Gorter voor een beginselvaste, revolutionaire arbeiderspartij, Troelstra voor een zoveel mogelijk volksgroepen omvattende sociaaldemokratiese partij, met een sterke nadruk op de parlementaire arbeid en de hervormende aksie van de vakverenigingen. Nu, na zovele jaren, waarin de S.D.A.P. zozeer van karakter veranderd is, en gegaan in de richting die Troelstra wees, en die in werkelijkheid vaak door de vakverenigingen werd aangegeven, wordt het duidelijk welke gevaren Gorter hier heeft gezien³⁾.

Er bestaat ook een opmerkelijk verschil in de wijze waarop Troelstra en Gorter tot het sosialisme kwamen. Voor Gorter — zagen we — was het sosialisme allereerst de leer die hem duidelijk de maatschappij deed kennen, welke kennis hij zozeer zocht, en daarna een liefde, waaraan hij zich volkomen gaf, omdat zij een gloed had, die zijn intellektuele liefde nooit had gekend. Langs de weg van wetenschap en studie, uit de nood van een geestelike ontwikkeling vol angst om de impasse, naderde Gorter het sosialisme. En hoe anders is dit voor Troelstra. „Het was het zedelijk verzet tegen de

¹⁾ P. J. Troelstra, Gedenkschriften, tweede deel: Groei, blz. 241.

²⁾ Zie „de Nieuwe Tijd” afleveringen van April, Mei—Junie en Sept. 1901.

³⁾ Zie aantekening VI.

ellende en het onrecht, waaraan de arbeiders in mijn Friesche omgeving ten prooi waren, dat mij uit mijn burgerlijk bestaan haalde en mij er toe bracht, aan de arbeidersklasse alles te wijden. Eerst toen ik mij in die beweging bevond, ben ik met ernst studie van de socialistische theorie gaan maken" ¹⁾. Dit verschil tussen beiden bepaalt veel trekken van hun onderlinge strijd, een strijd waarin wij Gorter voluit als politicus leren kennen. Waaruit men gaat begrijpen, dat Gorter behoort tot die revolutionaire geesten, die de maatschappelijke en geestelijke omwenteling in diepste, alomvattendste zin nastreven, die zózeer in zich dragen het beeld van een nieuwe mensheid, dat zij de tijdelijke maar grote kracht van de vaak kleine noden en verlangens der massa's niet in zich gevoelen, en zo nooit leider dier massa's kunnen zijn, omdat hun politiek uit zo heel andere krachten ontspringt. Gorter behoort tot die revolutionairen, wier grootheid is de puurheid en onmiddellijkheid waarmee de nieuwe, maatschappij en geest omwentelende krachten zich in hen baanbreken en zich door hen uiten in woord, daad en persoonlijke levenshouding. Aanvoeders van Gideconsbenden zijn zij, wanneer zij tot aksie komen, óf roependen in de woestijn. Maar allen zijn zij de grote hervormers, wier woorden blijven leven in de harten der mensen, wier glans blijft stralen. De grote voorbeelden in de wisseling der tijden zijn zij, die men zich herinnert in nood en ongeluk, waarnaar men zich blijft richten, waaruit men krachten put, omdat de zuiverheid en de waarheid onvergankelijk sterk in hen zijn geweest, die toch waren als mens, „één uit duizend" en daarom het mensengeslacht steeds weer zijn zelfvertrouwen geven en zijn soms verloren moed.

Zo was Herman Gorter. Maar daarom nooit een eenzame en verstotene. Zijn dagen waren gevuld met de daden van de dagelijkse strijd, en hij bepaalde mee de richting van de partij ²⁾. Hoe groot was zijn geluk, wanneer reeds daad-

¹⁾ P. J. Troelstra: Gedenkschriften. Tweede deel „Groei", blz. 234.

²⁾ Troelstra schrijft daarover: „Nog heden, terwijl Mevrouw Holst buiten onze Partij staat en in de kommunistische beweging haar plaats niet heeft weten te handhaven, terwijl Gorter helaas niet meer tot de levenden behoort, blijf ik er bij, dat hun lidmaat-

werkelijk iets van strijdwil, van socialistiese solidariteit en bewustheid zich openbaarde in de arbeiders, wanneer hij zag, voor eigen ogen, wat hij altijd had gewild. Wanneer enkele malen de arbeiders bewust tot strijd kwamen, die dan een heroïese strijd werd, dan was 't als stond zijn hart stil, dan liepen huiveringen over hem van geluk, en prees hij zich duizendmaal gelukkig in zulk een tijd te mogen leven. Het eerst ondergaat hij dit in 1903, bij de solidariteitsstaking van de spoorwegmannen in Januarië en de tweede staking in April daarna. In bewogen en in breed gedragen taal uit hij zich daarover. „Het wassende, zich steeds beter organiseerende Nederlandsche proletariaat, voor het eerst sinds tientallen van jaren door sterke reactie bedreigd — voor het eerst voelende die reactie die overal in Europa onder het oude, valsche masker van den godsdienst het proletariaat aangrijnst — het Nederlandsche proletariaat voelend dien stroom terug maar ook voelend de internationale beweging waarvan het zelf een klein maar machtiger wordend stukje is — heeft niet willen verdragen den teruggang maar heeft zich in een machtige uiterste poging opgericht en aan zijn ketenen geschud om onderdrukkers en onderdrukten te toonen wat het zou doen als het sterker was en los kon komen.

Daartoe voelden die vertrapte mannen zich verplicht om het ideaal dat zij in zich dragen.

Zij zijn de dragers van de Idee, van het eenige wezenlijke schoone Ideaal dat op aarde is.

En wie dat in zich heeft, wil zich altijd verzetten, als de brute kracht, de stompzinnigheid, de laagheid, de valsche grijnzende huichelarij komen met nieuwe ketenen.

En er kwam nu een keten zoo zwaar dat hij niet te dragen was. De vrijheid van arbeid — o het schoone ding waarnaar het proletariaat verlangt — die spottende vloek onder het

schap, zij het ook van tijdelijken aard, de Partij ten goede is gekomen”.

„De wetenschappelijke propaganda, die Mevrouw Holst en Gorter de eerste jaren hebben gevoerd, is voor de ontwikkeling van de arbeidersklasse van groot belang geweest”. (P. J. Troelstra „Gedenkschriften” tweede deel „Groei” blz. 302 en blz. 303).

kapitalisme, die vrijheid door den hongerdood beperkt, en in zijn kleine vooze onnoozelheid alleen nog levend door het vrije stakingsrecht (het recht te hongeren als men wil), dat vooze nietige recht moest geheel vernietigd, voor een belangrijk en sterk vermeerderend deel van het proletariaat door een arbeidscontract dat den termijn van opzeggen op weken stelt.

Daarvoor was de Idee der Wezenlijke Vrijheid al te veel gegroeid in Nederland. Te veel vlammen daar al gouden harten. De Vrijheid zingt bij ons al te veel. Te zwak om hier te winnen, was het Nederlandsche proletariaat te sterk om zich zoo te laten slaan" ¹⁾.

De jaren om 1903 zijn jaren vol aksie en strijd. In gesloten front trekken de redaksieleden van „de Nieuwe Tijd” op tegen Treub's radikale aanvallen op het histories-materialisme. Daaraan danken we enkele artikels van Gorter waaruit de verdere ontwikkeling van zijn dialektiese instelling blijkt ²⁾. Na 1903 neemt de strijd tegen het „revisionisme” meer en meer zijn krachten in beslag, zoals zijnerzijds Troelstra zich meer en meer tot taak gaat stellen, de Nieuwe-Tijdgroep te bestrijden als „een partij in de partij” ³⁾.

In het werk van de dichter Gorter uit die tijd vinden we de politicus voluit. Hoe hij ging tussen de arbeiders, hoe hij ze zag, en hun aller strijd en leven, naar wezen en kern genomen, welke ontwikkeling, welke omwenteling zich geestelijk in hen en hem voltrekt en voltrokken heeft, we vinden het verbeeld in zijn werk, en het best in het eerste grotere werk uit die jaren.

¹⁾ „de Nieuwe Tijd” Mei-afl. 1903, blz. 307 vlg. Zie ook het gedicht „30 Januari 1903” in de verzenbundel van dat jaar. Eveneens Henr. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 46/47.

²⁾ „de Nieuwe Tijd” Julie-Aug. afl. 1903, blz. 479 vlg.; Des. afl. 1903, blz. 795 vlg.

³⁾ „In het algemeen moet ik zeggen dat ik den strijd tegen die richting in de Partij mede als mijn belangrijkste werk in de beweging beschouw”. (P. J. Troelstra in „Groei”, blz. 301/302).

Op een meeting in Friesland, Herman Gorter (in het midden),
Troelstra en Wijnkoop.

4. EEN KLEIN HELDENDICHT

In deze jaren maakt Gorter het kleine epos „Een Klein Heldendicht” ¹⁾, een werk waarin hij geheel buiten zichzelf wil treden, en verbeelden wat er in de arbeider omgaat, die het socialisme leert kennen.

De tendenz van dit werk stemt nog in vele opzichten overeen met die van zijn eerste socialistiese verzen. Dit is „een klein heldendicht” van het histories-materialisme; de verschillende beschouwingen en theoretiese uiteenzettingen van zijn artikels vinden we er in poëtiese vorm weer. Reeds de inzet is deterministies: hoe de wil bepaald is en, geplaatst tussen twee mogelijkheden, gehoor moet geven aan de sterkste drang. In zijn bestrijding van Prof. Treub geeft Gorter daarvan het volgende voorbeeld: „Onderstel een arbeider die in een katholiek thuis is opgevoed. Zijn kameraads willen een beweging beginnen tegen den Staat. Het is voor hem de vraag: zal ik meedoen of niet. De determinist gelooft dat de man wat hij doet zal *moeten* doen. Zijn temperament, zijn karakter, hem bij zijn geboorte meegegeven, de kracht van zijn religieuse overtuiging, de kracht van revolutionaire ideeën hem door zijn kameraden verkondigd (beide laatste dus hem door de maatschappij ingeprent), het voordeel dat hij ziet op den eenen en op den anderen weg, natuurlijke in hun aard en herkomst begrijpelijke oorzaken, elkaar steunend of met elkaar strijdend, zullen zijn daad bepalen. Hoe hij ook doet, hij zal doen zooals de sterkste van buiten in hem gekomen, van zijn ouders geërfde of door de maatschappij hem gegeven, kracht voorschrijft” ²⁾.

¹⁾ 1e druk 1906. „Tweede gewijzigde druk, met vier reproducties naar muurschilderingen van Richard Roland Holst” 1908. 3e druk 1916, opgenomen in „Verzen” II. Duitse vertaling „Ein kleines Heldengedicht, von Herman Gorter, übersetzung aus dem Holländischen mit vier Reproduktionen nach Wandgemälden von Richard Roland Holst”, Leipzig, Maas & van Suchtelen, 1909. De vertaler was *Max Koblinsky*, die in hetzelfde jaar een vertaling van „Mei” uitgaf met een kleine voorrede van de vertaler.

²⁾ „de Nieuwe Tijd” Des. afl. 1903, blz. 797.

Dit betoog, in verzen omgewerkt, is de inzet van „Een Klein Heldendicht” van drie jaren later:

„Een jonge arbeider kwam daar in het licht.
Hij wist niet wat te doen, want voor het eerst
moest hij meedoen aan een staking — of niet.
Hij was onzeker, voelde zich onzeker, —
zoals een schip dat aan het strand der zee,
slingrend met beide kanten water schept.
Hij was teer en zwart, want zijn moeder had
hem opgeleid in 't katholiek geloof,
en hem hield vast die rijke en roode godsdienst.
Maar hij was knap en vast, en de kameraden
hadde' hem geopenbaard den klassestrijd;
die alle krachten vraagt van d'wordende
Man. — Zoo ging hij nu door lichten dag.
Wat zou hij doen, met hen meegaan of niet?”¹⁾

Men zou dit gedicht een poëtische bewerking kunnen noemen van Gorter's brosjure „De Grondslagen der Sociaal-demokratie”, die in diezelfde tijd verscheen. Als de oude Bebel spreekt tot de jonge arbeiders over het verleden van de Duitse sociaaldemokratie, verhaalt hij hoe de machinale arbeid de arbeiders één in hun werk hebben gemaakt, zoals Gorter dit voor de arbeiders eenvoudig uiteenzet in zijn brosjure²⁾. En Bebel vertelt in beeldende taal hoe zo de eenheid ontstond, zoals Gorter in zijn brosjure de merkwaardige gedachtekonstruksie herhaalt dat het socialisme zo, in de eenheid van het werk, *moet* ontstaan³⁾. Daarop volgt, evenals in de brosjure, de schildering van de ellende van het proletariërsbestaan⁴⁾. En tenslotte, in de mooie beschrijving van de vergadering der meisjes en vrouwen, buiten, in het voorjaar, de opwekking om zich in de theorie te verdiepen⁵⁾ en de studie

¹⁾ Hier en elders wordt gesiteerd uit de 2e druk (1908)

²⁾ brosjure blz. 36. „Een klein Heldendicht” blz. 43.

³⁾ brosjure blz. 23/24. „Een klein Heldendicht” blz. 50.

⁴⁾ brosjure blz. 42 vlg. „Een klein Heldendicht” blz. 53.

⁵⁾ „Een klein Heldendicht”, blz. 78.

van het maatschappelijke vraagstuk; en dan, in het gesprek tussen Maria en de oude wever, aan hun getouwen, tenslotte in alle eenvoud de marxistische theorie zelf, zoals Gorter die had uiteengezet in zijn brosjure ¹⁾).

Zo berust dit eerste grotere socialistiese werk van Gorter geheel op de histories-materialistische maatschappijbeschouwing en is het voor een groot deel de weergave ervan in verzen. Hij koos voor deze beschrijving van een psychiese ontwikkeling in een arbeider de vorm van het epos. Dit eerste grotere socialistiese werk is nog zeer verbrokken, en een begin. De verschillende krachten van zijn poëzie zijn er nog niet tot een geheel samengevoegd in de dienst van de nieuwe idee. En bovenal: de moeilijkheden, die zich voor Gorter hier voordeden bij een werk, dat beschreef en verhaalde, blijken nogal duidelijk.

De opmerking dat de socialistiese dichters uit de tachtigerschool niet diep genoeg in het arbeidersleven waren doorgedrongen om de arbeiderspsyche te kunnen weergeven, is niet geheel zonder grond. De ontwikkeling van de jonge arbeider Willem is in menig opzicht Gorter's eigen ontwikkeling. De gedachten van Willem zijn vaak meer kenmerkend voor de dichter Herman Gorter, dan voor een arbeider die de theorie van het socialisme leert. Zijn verbeeldingen zijn soms zéér speciaal Gorter's verbeeldingen. Wie zich uit „Pan” herinnert het gesprek tussen Pan en Dietzgen, hij zal reeds de kiem der dichtelijke voorstelling van een ideale mens-norm ontdekken in deze verzen:

„'s Nachts droomde hij een gouden, gouden droom.
Het was hem of hij in een gouden streek
was gekomen, en of hij gouden menschen
zag, die naakt gingen door een verguld licht.
Zilveren stroomen waren er en heuvels
van goud, en daarin zag hij die zonnenschen” ²⁾).

En Willem's visioen van de vrijheid, haar beeld in hem: het is reeds het Gouden Meisje uit „Pan”:

¹⁾ „Een klein Heldendicht” blz. 84, vlg.

²⁾ blz. 10.

„Hij zag in het ovalen duister de
Vrijheid gaan, haar smijdig goud figuurtje” ¹⁾.

Willem's weg tot het socialisme is Gorter's weg. Dit maakt het werk tamelijk abstrakt, wat nog versterkt wordt door Gorter's afkeer van milieu-schildering en zijn klassieke opvatting van het epos. De omgeving en alle uiterlikheden worden even aangeduid door vegen kleur: huis, kamer, straat, lichaam. De bewegingen en gebeurtenissen blijven vaag; Willem en Maria worden nergens tot levende, handelende mensen van vlees en bloed. Waar een enkele maal de gewone, de dagelijkse dingen worden beschreven van huiselijke inrichting, voorwerpen en handelingen, schrikt de dichter dit later weer ²⁾. Maar de belangrijkste belemmering is toch wel, dat het ontbreken van een werkelijke grote proletarische beweging aan dit gedicht merkbaar is waardoor het abstrakte karakter ervan versterkt wordt, welke omstandigheid op het werk van alle socialistische dichters van die tijd een stempel drukt ³⁾. Zo kon dit kleine epos niet uitgroeien tot wat het had willen zijn. De dichter zelf moet dit hebben gevoeld. In de herdrukken maakt hij het al meer sober, al eenvoudiger ⁴⁾,

¹⁾ blz. 27.

²⁾ Zie aantekening VII.

³⁾ Zie Stellwagen: Het epos van de arbeiders in „de Kroniek” 22 Des. 1907. Henr. Roland Holst merkt hieromtrent op: „Het is duidelijk dat deze poëzie enkel kan opkomen in een tijdvak, waarin reeds sterke socialistische spanningen aanwezig waren en de verwezenlijking van het socialisme nabij scheen. Echter kon zij ook slechts opkomen in een land, waarin de klassenstrijd niet zeer hevig was. De Nederlandsche dichters, die omstreeks 1900 als socialistische dichters optraden, hadden nog meer met de verbeelding dan in werkelijkheid, deel aan het groote drama der geschiedenis in de volgende twintig jaren. Zij leefden niet in het brandpunt dier werkelijkheid, zij werden niet door haar gebeukt, geslagen, gestampt, tot zij in iederen vezel veranderd waren” (Inleiding tot „Het eeuwige vuur”, door I. v. d. Velde, blz. 81/82).

⁴⁾ In zijn kritiek schrijft Karel van de Woestijne: „Deze dichter heeft gekregen de woord-eenvoud van Vondel”. En: „Ja, er is iets in Gorter, dat hem recht geeft zich een Heldendichter te achten: het is, alle verhoudingen behouden, zijne klassieke uitdrukings-houding, zijne Homerische woord- en beeldkracht” („Vlaan-

zonder de enkele schilderingen die het nog bevatte, zodat het tenslotte enkel een groot gedicht wordt van de innerlike ontwikkelingsgang van een arbeider en een arbeidster, die socialist worden, en Gorter het in 1916, bij de definitieve uitgave van zijn verzen, voegde bij zijn socialistiese verzen als één ervan, en een zelfstandige uitgave niet meer wilde.

Bij de beschrijving vertonen zijn verzen realistische trekken; in zijn verbeeldingen, de uitgewerkte vergelijkingen — de meer lyriese delen — is het gedicht sterk impressionistisch. Deze beide elementen staan los van elkaar; vandaar ook het vaak grote verschil in maat en ritme. De bewegingen en gebeurtenissen zijn alle apart gezien, na elkaar genoteerd. Het woord krijgt hierdoor een zeer bepaalde plaats, vooral het eerste woord van een vers. Sommigen hebben opgemerkt dat „Een Klein Heldendicht” eigenlijk een prozagedicht is, maar wie let op de zeer bestemde en bedoelde plaats van het woord en de schikking in de zin, kan dit onmogelijk beamen ¹⁾. De realistische verzen zijn heel eenvoudig en sober en strak, in tegenstelling met de warmkleurige, warmklinkende impressionistische verzen. In zeker opzicht moet men „Een Klein Heldendicht” als voorloper van „Pan” beschouwen. In kiem is hier reeds het later zo breed ontrolde tafreel van de wording en de strijd der moderne arbeidersklasse aanwezig in de redevoeringen van Bebel en Vaillant. Deze redevoeringen hebben hun eigen ritme, het korte, stotende ritme van sprekers, die herhalen en nadrukkelijk zijn en besluiten in een vloeiender ritme. Dit sprekers-ritme van het vers zal zich later in „Pan” sterker ontwikkelen.

De nieuwe schoonheid van zijn poëzie is in „Een Klein Heldendicht” reeds voller aanwezig. In de brede, kleurige beeldspraak leeft de dichter zijn diepe natuurverbondenheid uit, die hem nooit verlaat, en met een impressionistische schil-

deren”, jrg. 1906, blz. 437 vlg.). Kloos prijst het gedicht heel voorzichtig, hoofdzakelijk om de „zij 't nog slechts gedeeltelijke, wederopbloeiing van 's dichters zeer bijzondere binnenste Wezen” (Lit. kroniek „de Nieuwe Gids” Maart-afl. 1906).

¹⁾ Carel Scharren („De krachten der Toekomst” II „Socialistische dichters”) schrijft daarover enkele zeer juiste opmerkingen.

dering, die hem ook altijd eigen zou blijven sinds zij zo krachtig inzette in „Mei”. Rijk en beeldend is zijn taal daardoor altijd gebleven, van zijn eerste verzen zowel als van zijn socialistiese poëzie. Dit element blijft in zijn „nieuwe” poëzie als de oude schoonheid, die echter dieper, rijper kleuren kent.

Als een vergadering samenkomt, zoals Gorter zovele malen in de steden van Holland en Twente dit beleefd moet hebben zelf als luisteraar of spreker — en hij verbeeldt hoe de mannen binnen stappen, zwart en ruig en groot, dan vaart door zijn verzen de nieuwe kracht die hij diep in hen heeft ontdekt:

„En zooals de drommen der zware winden
al trommelend over zee uit den afgrond
des winterhorizons op komen zetten,
in 't laat najaar, wanneer de zon zich stort
vroolijk op zee, zoo kwamen drommen mannen
zacht-luidruchtig pratend en schuifelend
de zaal binnen, diep zooals een afgrond,
en leken met gelaten gouden droom” ¹⁾.

En de gedachte aan de heerlijkheid van de strijd der arbeiders drijft hem tot het dichten van een klinkend, voortschrijdend, krachtig strijdlied, dat plotseling opstijgt uit de geest-driftige bewogen woorden van Bebel, die de Duitse sociaaldemokratie haar kracht ziet maken als de jonge Siegfried zijn zwaard ²⁾. En zacht en licht en zuiver worden zijn verzen in de beschrijving van de blijde Mei-vergadering der vrouwen en meisjes. Zo zacht omgeven wordt door hem weer de vrouw, de spreekster, de luisterende vrouwenfiguren en de vrouw zelf, die haar rechten eist voor de bloei van haar zachte lijf en haar krachtige geest.

„Anna en Fransje, Clara en Maria
gingen te samen om naar haar te hooren,
die op de weide op den eersten Mei
vertellen zou den strijd der arbeidsters.
Zacht scheen de lucht en de zon wimpelde,

¹⁾ blz. 22.

²⁾ blz. 54.

het water stroomde hun buiten de poort
temoet — en iets van de toekomstige dagen
was daar. Hun hart proefde het en hun lip" 1).

Zó doet hij de bijeenkomst van de vrouwen beginnen. Men merkt het verschil in deze beschrijving en die der mannen. Zo vol toewijding en zachtheid, reeds in de klankenkeuze van het eerste vers²⁾, en het ritme zo stil- licht en verheugd. Hoe klankrijk zijn deze verzen en hoevele ervan zijn er in „Een Klein Heldendicht" te vinden! Gave verzen, waardoorheen de gedachten diep stromen, en die schitterende formuleringen inhouden. De lyries-impressionistische gedeelten, de natuurbeschrijvingen en vergelijkingen hebben de vloeiende eenvoudige vijfvoet. Maar verder vallen de heffingen geheel naar de gedachten. Het vers wordt sterk door de inhoud gevormd, bedwongen en gestuwd. Hierdoor krijgt het een fors, stalen karakter, eenvoudig en sterk. Ze zijn bijna alle — het strijdlid uitgezonderd — rijmloos. De alliteratie is minder veelvuldig, de herhaling (betoog!) sterker. In de beschouwingen en vertogen hebben de verzen meestal vier heffingen. Soms staan er twee direkt naast elkaar. De verzen zetten vaak met één of twee dalingen in, vooral wanneer het doorlopende verzen zijn. De metriese afwisseling is tamelijk symmetries. De slotverzen van de strofen zijn bijna alle gedragen, vloeiend ritmies.

Het vers is van alle klank- en maatpracht ontdaan; alle uiterlikheid gaat verdwijnen en het stemt zo met de sobere, strenge inhoud zeer overeen, is uiterst eenvoudig en krachtig, vol sterke aksenten. In deze eenvoud voldoet het dan ook zeer goed aan het aantoonende, didaktiese streven van de dichter. Die hier zijn verzen temt, welke soms links en rechts willen uitschieten naar klank-weelde en volle beeldspraak, en die ze stuurt, recht op zijn doel af. Dat is: een groot idealisties beeld te scheppen van zijn tijd en de nieuwe wording. In „Een Klein Heldendicht" oefent hij zijn krachten. Dit werk

1) blz. 70.

2) 1e druk Ada, 2e en 3e druk Anna.

staat op de overgang van vreugde om zovele nieuwe verworvenheden naar de bezonkenheid, die diepe, blijvende geest-drift brengt. De tijd raakt voorbij, dat hij bezingt de nieuw gevonden mens en de samenleving van zijn tijd. Het grote beeld van de allesomvattende reuzenstrijd dier dagen ontstaat in hem.

VIERDE HOOFDSTUK: HET EPOS VAN DE SOSIALISTIESE STRIJD

1. DE GRONDSLAGEN VAN „PAN”

De zware en volle muziek van „Pan”, de rijkdom van klank en de kracht van het ritme getuigen van de nieuwe krachten, die de poëzie van Herman Gorter won.

In de vroege socialistiese verzen waren zij pril en onstuimig als een kleine jongen. In „Een Klein Heldendicht” rustiger en iets vaster, maar nog wat links en „dof als een jongen die man moet worden”. In „Pan” glanzen zij rijp, als diepe zekerheid; de dichter voelt zijn poëzie in zich, groot en krachtig, één machtige hartstocht, één grote liefde.

Men heeft gezegd: hier zingt weer de dichter van „Mei”, hier vinden we weer iets terug van de schoonheid die dit eerste gedicht bezit, de muzikaliteit, de lichte glans, het vloeiende, jonge vers, dat loopt waar 't heen wil in vrijheid en eigen kracht. En dit is waar. De jonge dichter van de tachtiger jaren, die het licht en het leven hartstochtelijk liefhad en in zijn jeugdverzen bezong — hij heeft veel gemeen met de dichter die twintig jaar ouder geworden is, en een nieuwe liefde heeft gevonden, die zo jong en krachtig is in deze jaren, omdat én nieuwe zekerheid én nieuwe liefde voor de vrouw in hem samen stemmen en poëzie maken, die iets van de blijde muziek, het lichte ritme kent van de poëzie van zijn jeugd.

Maar hoe oneindig rijper, groter en krachtiger is het vers van „Pan”. „Mei” klinkt als een fluit, in de zomerdag argeloos geblazen; „Pan” is zware, brede orgelmuziek, een fuga van Bach, vast, een gebouw. „Mei” is het lichte, vlakke, bloemrijke waterland van Holland; „Pan” is de grote Noordzee en het

Alpenland. In de meer dan twintig jaren, die liggen tussen beide grote gedichten, kreeg de poëzie van Herman Gorter een zwaarder, dieper klank, door veel strijd en leed in de worsteling om haar mogelijkheid, die na jeugd verloren ging en eerst na vele jaren, die donker waren en vaak poëzie-loos en kaal en armoedig, werd weer-gevonden; en nu zo zeker en geweldig en altijddurend. In „Pan” klinkt iets van het lichte van „Mei”, maar méér en krachtiger is de nieuwe klank, die reeds kwam in de sonnetten van 1891 en 1897, in de socialistiese sonnetten en verzen uit de eerste jaren der nieuwe eeuw. Verzen waarvan de poëzie uit dieper bron komt, die in donkerder schoonheid glanzen, en waarin bewustheid en wijsheid leven en poëzie waarachtiger één doen zijn dan ooit tevoren in zijn jeugdverzen door de dichter kon worden bereikt.

Zelf spreekt hij vaker van „de nieuwe poëzie”. Wat poëzie voor hem betekende heeft hij eens, naar Wordsworth en Dante, zó gezegd:

„Poezie is hartstocht, maar in de verbeelding”,
dus ik moet kloppen voor een schoone beelding.
„Poezie is waarheid onder schoonen leugen”,
dus ik drink waarheid in eindlooze teugen” ¹⁾.

En wat de „nieuwe poëzie” voor hem was, vinden we geformuleerd, als hij de vraag stelt: „Wat moet nu de poëzie zijn in onzen tijd?”

Er is één hartstocht, één groote algemeene hartstocht in de wereld op dit oogenblik. Dat is de hartstocht om de menscheid één te maken. Dat wil zeggen één samenwerkende, bewust aan de productie voor het levensonderhoud samenwerkende massa. Dat is absoluut de grootste hartstocht die er is. Hij is ook de groeiende, elken dag groeiende hartstocht.

De poging, de daad waarvan deze hartstocht het gevoel is, zal het winnen. De groeikracht der maatschappij, der productiekrachten wil het en daarom zal het gebeuren. Wij kunnen dit *hier* ²⁾ als bewezen aannemen.

¹⁾ „Verzen” 1903.

²⁾ dit is: in „de Nieuwe Tijd”, Jan.-afl. 1903, blz. 35/36.

Het is dus zeker dat deze hartstocht door de werkelijkheid niet alleen gedragen wordt maar ook voldragen zal worden. Hij is een rijpend kind. Hij is een golf die geboren is, begint te groeien, zich opstuwt, klimt in haar top, wacht, zich omstort en vervloeien zal in haar eigen door de natuur bepaald volkomen worden en wezen. De dichter of de dichters die dien hartstocht zullen beelden in al haar phases, weten dat zij het beeld maken van een reusachtige menschen-natuur-gebeurtenis, en dat zij de zangers zijn van iets dat zijn doel overwinnend zal bereiken”.

„De poëzie moet dus zijn de afgebeelde, de verbeelde hartstocht van deze werkelijkheid en voor deze werkelijkheid”.

„Deze hartstocht, de inhoud van de poëzie van nu, moet zijn waarheid *onder den vorm van leugen*. Deze gecursiveerde woorden willen zeggen, dat de vrije kunst, de vrije droom van den kunstenaar die boven de werkelijkheid, uit de werkelijkheid, een nieuwe waarheid schept, wier deelen waar, maar wier geheel totaal onwaar, totaal leugen is, het valsch beeld van onzen waren hartstocht voor de ware werkelijkheid moet zijn”.

Dit is — kort samengevat — de grondgedachte waarnaar „Pan” is gemaakt. Na het dichten van „Een Klein Heldendicht” rijpt in Gorter het voornemen om de wereldbeweging der arbeiders, het nieuwe beginsel van de geschiedenis: de eeuwording van natuur en mensheid door het socialisme, en de strijd voor het socialisme, in één groot gedicht te verbeelden. In de jaren 1907 en 1908 worden de grondslagen ervoor gelegd.

Terwijl hij zich daarvan rekenschap geeft en overdenkt door welke krachten zijn poëzie wordt gestuwd, wat haar oorsprongen zijn, haar belangrijkste elementen en haar doel, wordt het hem weer duidelijk, welk een lange weg door hem is afgelegd sinds hij de theorieën van Kloos als waarheid beschouwde, en de poëzie in het licht van Kloos' gedachten zag. Hoe zeer is dit voor hem verleden tijd geworden! En hoe zeer zijn z'n vroegere leermeesters, Kloos, Verwey, van Deyssel, langs een andere weg gegaan. Het verschil was in beginsel aanwezig, toen al, maar nu, in deze jaren, en reeds

daarvoor, is het hem duidelijk geworden dat de wegen niet alleen uit elkander liepen maar ook recht van elkaar af, zodat de grote verwijdering in opvattingen omtrent poëzie ontstond.

Reeds in 1898 had Gorter zich hiervan rekenschap gegeven in een paar artikelen, gepubliceerd in „de Nieuwe Tijd”. En nu hij de grondslagen legt voor het grote gedicht, dat alle elementen der nieuwe poëzie wil bevatten, nu bovendien anderen met hem socialistiese poëzie gaan maken, en hij de komst van jonge socialistiese dichters verwacht en zelf sinds 1898 zozeer groeide als socialisties dichter — nu maakt hij zich nog eens op om de kunsttheorieën van de tachtigers, die in botsing kwamen met de grondgedachten der socialistiese poëzie, te bestrijden, en zo de weg vrij te maken voor de nieuwe, de socialistiese poëzie.

Dit doet hij in een nieuwe reeks van artikelen, die veel meer uitgewerkt, vernieuwd en verdiept, de beschouwingen van 1898 en 1899, welke hij onvoldoende achtte, bevatten ¹⁾.

Hij bestrijdt daarin de opvattingen van Verwey omtrent de literatuurgeschiedenis en de theorieën van Kloos over het ontstaan van de kunst, het karakter van de kunst en de plaats van de kunstenaar in het leven. Tegenover de beschouwingen van Verwey en deze theorieën van Kloos stelt Herman Gorter de histories-materialistiese beschouwing van de geschiedenis der literatuur, de bronnen en het karakter van de kunst en de plaats van de kunstenaar in het leven. Deze beschouwing is niet alleen van waarde om daaruit de dichter Herman Gorter beter te leren kennen, maar vooral als een eerste poging, in Nederland ondernomen, om een bijdrage te leveren tot de histories-materialistiese beschrijving van de literatuurgeschiedenis, een poging, die door *Henr. Roland Holst* terecht „zeker een der geniaalste toepassingen van het historisch-materialisme op de kunst” wordt genoemd ²⁾.

Ook door Gorter zelf zijn deze artikelen als een poging beschouwd, waarvan hij te duidelijk het tekort en het ont-

¹⁾ „de Nieuwe Tijd” van April, Mei, Junie, Okt., Des. 1908 en Jan., Febr., Maart 1909.

²⁾ *Henr. Roland Holst*: Herman Gorter blz. 77.

brekende inzag om er tevreden mee te zijn ¹⁾). Men moet bovendien in aanmerking nemen dat ze slechts enkele grepen doen, noodzakelijk onvolledig moesten blijven, omdat in die jaren de dichter te zeer door andere taken in beslag werd genomen om zich rustig te kunnen zetten aan een uitvoerige histories-materialistische geschiedenis van de literatuur ²⁾).

Bij de beoordeling van deze artikelen zal men rekening moeten houden met de methode, die Gorter hier gebruikt, en vooral met het aksent dat hij legt. Tegenover de absolute categorieën van Kloos als: het onbewuste — het algemeen menselijke — het echte leven, stelt Gorter niet een andere opvatting van deze abstraksies, maar toont hij daarvan de variabele inhoud aan in de verschillende tijden, en de oorzaken van die inhoudsverandering. Immers: het histories-materialisme verklaart niet het wezen van de dingen maar hun veranderingen, hun wisselende manifestaties in de tijd. Daarbij legt Gorter *zeer sterk* de nadruk op het materiële als oorzaak van deze inhoudswisseling, en daar hij zich vaak zeer beknopt uitdrukt, schijnt het soms of hij ook het wezen van de dingen tracht te verklaren uit het materiële. Bovendien: Gorter was een groot en levend genieter van de materie en geen groot psycholoog ³⁾). Hij blijft in de toepassing van de

¹⁾ Vandaar een latere, geheel nieuwe omwerking ervan, die een literatuurgeschiedenis werd, welke over enige tijd zal verschijnen.

²⁾ In zijn boek over „Herman Gorter, de dichter van Pan” meent Dr. W. v. Ravesteijn ten onrechte dat Gorter zich dit grote doel wèl gesteld had en dat „hem het doel: de theoretische „grondlegging” eener socialistische poëzie, van een geheel nieuwe aera in de poëzie, opvolgster van de „burgerlijke”, welke volgens zijn opvatting immers bij Aeschylus begon en bij Kloos en Verwey eindigde, derhalve een tijdvak van bijna 25 eeuwen omvattend, steeds helderder en verlokender voor oogen (is) gaan schitteren” (blz. 49). Gorter zegt echter nergens dat hij de „grondlegging” van een socialistiese poëzie wil geven, maar alleen dat hij tracht, door het opruimen der burgerlijke theorieën „den weg voor de socialistische kunst gemakkelijk te maken”.

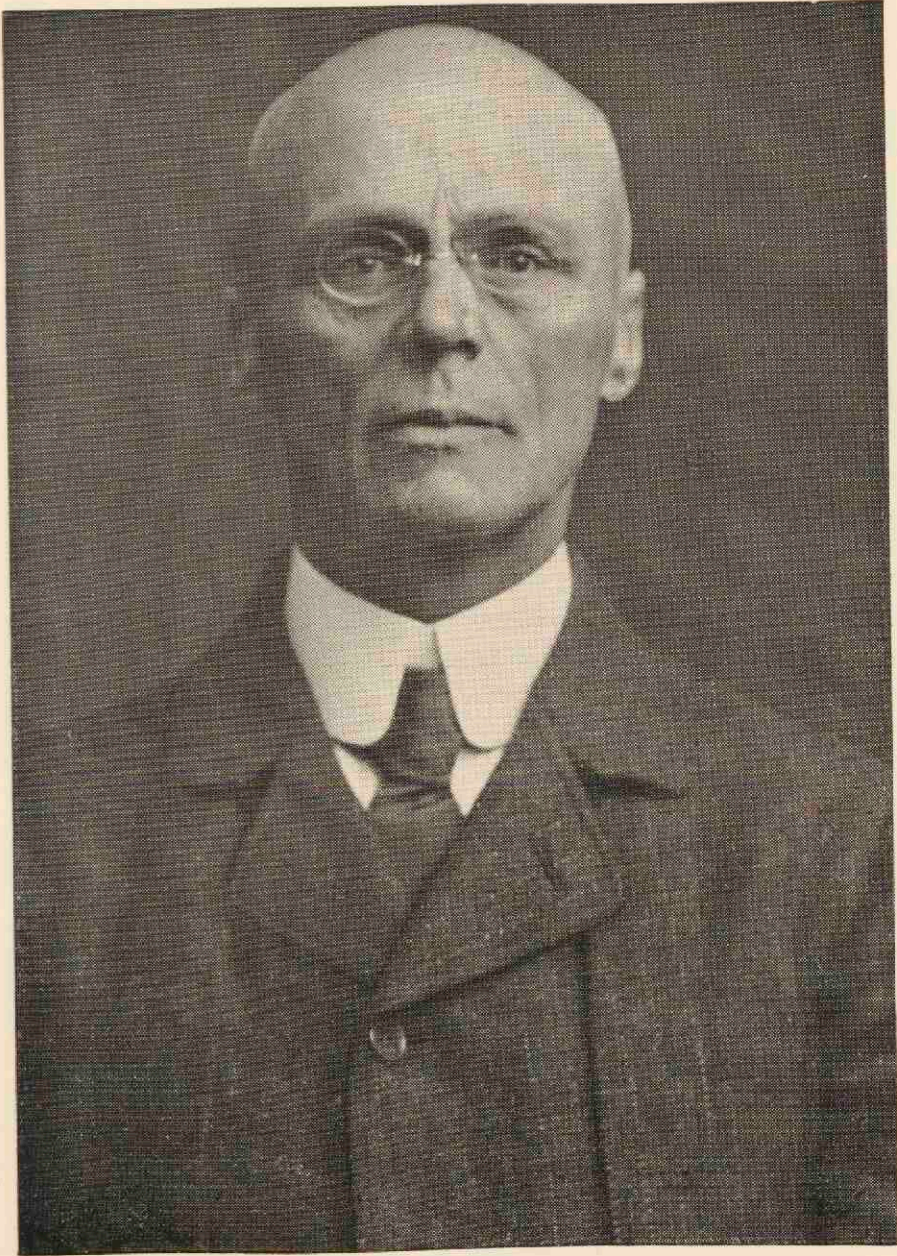
³⁾ Vooral door de werken van de verschillende psychologen, welke daarna verschenen, houdt Gorter bij de latere omwerking meer rekening met psychologische factoren. In de inleiding tot de nog te verschijnen literatuurgeschiedenis schrijft hij o.a.: „Een

metode vaak schematies en te eenvoudig, wat misschien verklaarbaar is met het oog op de lezers, maar de noodzakelijke fijnere vertakkingen van de dialektiek doet ontbreken. Zodat we in deze artikelen slechts een poging moeten zien om een bijdrage te leveren voor een histories-materialistische literatuurgeschiedenis, die groots is door haar vele waarlijk nieuwe aspecten en door haar prachtige beschrijvingen, maar onaf, zoals Gorter zelf ook heeft geweten. Met al deze factoren zal men bij de beoordeling van die artikelen rekening moeten houden, wil men niet tot verkeerde konklusies komen omtrent Gorter's literaire opvattingen en zijn bedoelingen ¹⁾.

Het is dus zijn begeerte om van het geweldig samenspel der maatschappelijke krachten, deze grootse ontwikkeling waarvan hij het begin in zijn tijd meemaakt, actief en beschouwend, en daarom diep erin als geen ander, een groot idealisties beeld te maken, deze werkelijkheid te verbeelden in zijn poëzie. Zoals hij in de poëzie van Homerus vond het leven van diens tijd, met de vorsten, de goden, de strijd en veel lichamelijke kracht; in de poëzie van Dante de mensen van diens tijd, met hun geloof en hun strijd tussen burgers en edelen, het land en de steden van Italië; in de poëzie van Shakespeare het leven van de vorsten en edelen, die voor het laatst nog glansden in hun glorie, welke snel zou vergaan; in de poëzie van Vondel het leven van de Hollandse burgers en kooplieden en zeevaarders, de Hollandse theologiese en maatschappelijke strijd dier dagen — zó wou hij de wilde en prachtige beweging van zijn tijd uitbeelden: de nieuwe maat-

onderzoek naar de kunst, de poëzie, kan nooit gevoerd worden door alleen de matericele productieverhoudingen, de klasseverhoudingen na te speuren. Het onderzoek moet ook van den anderen kant, naar de ziel van den kunstenaar worden gevoerd". En: „En het hangt dus in de eerste plaats van de gemeenschap, maar in de tweede plaats van het hart van den dichter af, hoe de poëzie zal zijn, die uit hen beide te voorschijn komt".

¹⁾ Het boek van Dr. W. v. Ravesteijn is bijna één doorlopend bewijs hoe gauw men aan de hand van deze artikelen tot dergelijke verkeerde konklusies omtrent Gorter en zijn opvattingen kan komen.

Herman Gorter, 1926.

schappelijke krachten, die begonnen te werken ¹⁾. De dichter is voor hem de afbeelder van de maatschappelijke werkelijkheid zijner dagen. Hij wil ondernemen wat de grote dichters vóór hem hebben gedaan: Dante, de dichter van de vroege Italiaanse burgerij, Milton, de dichter van de Engelse burgerij, Vondel de verheerlijker van de machtige Hollandse burgers, Shelley, de dichter van het modern-burgerlike Engeland. Want onverbreekelijk één waren voor Gorter de maatschappelijke ontwikkeling en de ontwikkeling van de kunst; in zijn meest geliefde dichters vond hij dit bewezen. Verre werpt hij van zich een beschouwing van de literatuurgeschiedenis als van Verwey, die een eeuw doet leven als een mens, en die het milieu als sterk bepalende kracht beschouwt ²⁾. Daartegen betoogt Gorter „dat Verwey niet zag dat onder al deze geestelijke verschijnselen de materiele toestand der maatschappij, de verhouding der klassen, de productiewijzen schuilen”. En van zijn kant wil hij „trachten van de Fransche, Duitsche en Engelsche filosofie, en van de litteratuur in haar grootste dragers, Rousseau, Goethe en Shelley, een korte, maar juistere voorstelling te geven. . . .” ³⁾. En dan volgen de vele prachtige bladzijden over deze dichters. Het is een grootse poging om hun tijd, werk en persoon met elkaar in verband te brengen, hun ontwikkeling en het karakter van hun werk uit de maatschappelijke verhoudingen waarin zij leefden, duidelijk te maken. Deze werkwijze getuigt van methode en geeft daarom aan die literatuurbeschouwing een eigenaardige kracht, omdat juist waar het de literatuurgeschiedenis betreft vaak óf enkel chronologies-konstaterend, óf willekeurig-grasduinend te werk wordt gegaan. Men voelt hoe Gorter in Rousseau de eenheid van theoreticus en dichter lief heeft, in Goethe's konflikt met zijn kleine tijd en zijn terugvallen op zichzelf de tragiek herkent, die hem zelf lange tijd dwong alleen te staan, en hoe hij in Shelley de revolutionair bewondert, die zozeer zijn mogelijkheden kreeg van zijn tijd. Van alle drie droeg hij een stuk in zich, en dat geeft aan zijn

¹⁾ „Pan” 1916, blz. 240, 241, 242.

²⁾ A. Verwey: „Toen de Gids werd opgericht” 1897.

³⁾ „de Nieuwe Tijd” April 1908, blz. 261.

beschouwingen over maatschappij en literatuur telkens zo'n glans en taalschoonheid, dat het een genot is deze studie te lezen.

En bewust zal hij gaan verbeelden zijn tijd, zoals onbewust de grote dichters van het verleden hun tijd verbeeld hebben. Vanuit het bewustzijn dat hij gewonnen heeft na veel dagen, die moeilijk en leeg en zwart waren ¹⁾, vanuit het inzicht in zijn tijd, zijn samenleving, zijn plaats daarin en zijn kunst, wil hij dit epos maken. Met de kennis die hij verworven heeft, en de rede die hij leerde gebruiken, met de wetenschap omtrent de maatschappij, het begrip van de verhouding tussen denken en zijn en het wezen van de geest — daarmee wil hij de nieuwe poëzie maken. Een geweldige nieuwe taak ligt voor hem. Als reeds zó schoon was wat in de geschiedenis door de dichters onbewust was gemaakt, door de dichters die middenin hun tijd en de strijd stonden, óók actief èn beschouwend — hoe schoon moest ééns dan wel worden een poëzie, die „de gouden bewustheid” bezat, de klare kennis van mens en maatschappij. Die poëzie, daarvan wil hij trachten het begin te maken. Hij voelt: eigen kracht en de krachten van zijn tijd zijn nog te klein om haar tot grote hoogte te voeren, maar hij weet ook: hij móet beginnen. Dat is de weg die voor hem ligt. En hij gaat.

Hoe ver is hij hier reeds van zijn uitgangspunt: de theorieën van zijn leermeester Kloos. Tegenover hem, die het grote Onbewuste erkent als de enige bron van poëzie, „die gestadig werkt achter de zielen”, en die wat daarbuiten valt, de rede „woordenrijke blague en betekenislouze koude schijn” noemt ²⁾, meent Gorter dat het onbewuste één van de bronnen van poëzie is, en dat het niet zo vaag en onbekend is als Kloos denkt. De driften, die werken in de mens en die een deel van

¹⁾ „Zoo leeg zijn mij zoovele jaren geweest,
dat ik ze niet meer weet. Ik droomde nooit.
Maar nu heeft zich mijn onverwelkbare geest
met open lichten en bloesem getooid”.

(„Verzen” I, blz. 16, 1928).

²⁾ Veertien jaar Litteratuur-Geschiedenis, IV pag. 68 en III pag. 154.

het onbewuste uitmaken, zij zijn te kennen, en de betekenis van het bewustzijn in de kunst zal groter worden naarmate de mensheid meer en meer de natuur zal beheersen. Hij weet hoe de uitingen van de driften verschillen door de invloed van de verhoudingen in de samenleving. Tegenover het absolute onbewuste van Kloos staat voor Gorter de wisselende en reële inhoud van een ten dele gekend onbewuste, waarmee het onbewuste niet verklaard is, niet geheel bekend geworden, maar toch niet meer zo absoluut en abstrakt verschijnt als bij Kloos.

Juist tegen dit verheffen van het onbewuste tot een bijna goddelijke macht en enige bron van poëzie verzet zich de dichter, die door het feit dat hij zich niet bewust was geweest van de tendenties van zijn tijd, zoveel had moeten lijden en zoeken, zoveel angst en pijn had moeten ondergaan. Die geworsteld had tot het bewustzijn van zijn verhouding tot de samenleving, en van de kunst tot de maatschappij en de ontwikkeling van de samenleving, hem bevrijd had, en zijn poëzie weer had verbonden met de werkelijkheid en met de waarheid, hem een doel had getoond waarvoor men kon leven. En het was zijn vaste overtuiging dat, naarmate het bewustzijn zou toenemen, naarmate de mens tot in de uiterste hoeken zou dringen van de natuur en haar geheimen, de poëzie nieuwe, grote krachten daaruit zou ontvangen.

Nergens lochent Gorter het onbewuste als bron van poëzie, maar hij brengt het terug tot het waarlijk onbekende, waarbuiten de rede valt. Het is hier weer het sterke aksent op wat van het onbewuste wèl te kennen is en het verwaarlozen (maar niet het ontkennen) van wat niet of nog niet met de rede te naderen is, dat de schijn wekt of hij het onbewuste geheel verklaard acht door het kennen van de drie menselijke hoofddriften ¹⁾. Het is een sterke reactie op Kloos, die de rede uitschakelde uit de poëzie. En tevens een ontbreken van een

¹⁾ Dr. W. v. Ravesteijn meent dat Gorter zo dacht, want hij laat Gorter zeggen: „wij kennen dat „onbewuste” wel, want het wordt vervuld door drie groote krachten, die ons onbewuste leven vervullen en die een groot deel van het leven zijn”. Gorter schreef echter: „Drie groote krachten zijn het, die ons onbewuste

fijnere ontleding en een te schematische toepassing van zijn denkwijze, waardoor we b.v. in het onzekere blijven of een onderscheid tussen het onderbewuste en het onbewuste wordt gemaakt door Gorter of niet, al kan men het eerste soms vermoeden.

En zoals de dichters vóór hem, die deelnamen aan de geestelijke en maatschappelijke bewegingen van hun tijd, hun tijdgenoten beeldden met hun deugden en gebreken, zoals zij zich in die tijd openbaarden, met wat toén goed en toén slecht was, toén deugdzaam, toén verdorven — zo wil Gorter geven in het beeld van leven en strijd dat hij gaat maken, de arbeiders en hun menselijke eigenschappen, met hún willen en doen, hún handelen en denken. Daarom wendt hij zich weerom tegen Kloos die, evenals hij het onbewuste tot absolute macht verhief, het algemeen-menselijke tot kenmerkende karaktertrek van de kunst maakt en dit voorhoudt aan de socialistiese dichters Henr. Roland Holst en Herman Gorter, die volgens hem de kunst neerhalen door hun bezeten zijn van een „politiek-maatschappelijke bedoeling”¹⁾. Tegenover deze beschouwing

leven vervullen, die een groot deel van *dat* leven zijn” (kurs. van mij). („de Nieuwe Tijd” Des.-afl. 1908, blz. 857). Op blz. 861 van dezelfde aflevering schrijft hij „de drie groote driften stellen het (het onbewuste n.l.) . . . samen”. Men ziet hoe de dichter niet nauwkeurig formuleert, waarom men echter nog niet de konklusie van Dr. v. R. mag trekken. Omtrent de verhouding van het onbewuste en het bewuste in de poëzie schrijft hij duidelijker: „Het onbewuste blijft de diepe bron. Het eeuwig menselijke: de honger, de dorst, de liefde, de zucht naar samenzijn is de eeuwige, hoewel veranderlijke wel. Maar niet minder is de bron der poëzie de bewustheid: de kennis, de studie, het weten. Zooals die treffen het onbewuste oergevoel, zooals dit gemodificeerd wordt door gene en dan daardoor zijn krachten toont, dat is poëzie, dat is kunst”. („de Nieuwe Tijd” Febr.-afl. 1909, blz. 105). Zie ook „Pan” 1916, blz. 421.

¹⁾ Gorter schrijft hierover: „Het weinige, kinderlijke, en onbeholpene, maar door zijn inhoud, het precies noemen van het socialisme, beteekenisvolle, want Henriette Holst en ik in socialistisch poëzie hadden gemaakt, het werd door Kloos bestreden met: „het is niet algemeen-menschelijk”. En het is te verwachten, dat nog geruimen tijd, als de socialistische poëzie meer en meer gaat opkomen, dit woord haar, om haar tegen te houden en te verwarren, zal worden in den weg gesteld („de Nieuwe Tijd” Jan.-afl.

dat de mens altijd dezelfde blijft, met dezelfde hartstochten, dezelfde deugden en ondeugden, dezelfde menselijke eigenschappen, stelt Gorter weer de wisselende inhoud van deze eigenschappen, al naarmate de tijd en de samenleving veranderen. Hij oordeelt het algemeen-menselijke een abstraksie, waarvan geen kunst te maken is (blz. 27/28, d. N.T. Jan. 1909). Alleen het verbeelden van de reële, speciale menselijkheid van de eigen tijd geeft de schoonheid, de warmte, de kleur en de klank aan het menselijke in de kunst. Gorter weet: dat wij kunst uit een ver verleden mooi kunnen vinden, dat wij daardoor nog ontroerd worden, dat komt door het algemeen-menselijke. Maar „niet in dien zin dat de menselijke aandoeningen eeuwig dezelfde blijven, maar in dezen, dat er niets is, wat door een mensch gevoeld wordt, of een ander mensch kan het, sterker of zwakker, ook wel navoelen”. „En zoo is het ook mogelijk het beeld, in kunst, van elke menselijke aandoening mee te voelen, al moet men zich, voor het ver van ons verwijderde, dikwijls eerst scholen, voor men „er in komen” kan, al gaat, door de verandering der „omstandigheden”, d.w.z. door de verandering in de maatschappij in de eerste plaats, ook langzamerhand van wat in vroegere kunst leefde, voor de lateren iets verloren”¹⁾.

1909, blz. 15/16). Daaruit trekt Dr. W. Ravesteijn twee konklusies, die ieder moeten verbazen, die Gorter's woorden aandachtig leest. Hij schrijft (op blz. 92): „Wil bij deze zinnen op een paar kenmerkende uitingen letten:

1e. datgene, wat er tot nog toe aan socialistische poëzie is geproduceerd is, volgens Gorter's eigen getuigenis, *weinig, kinderlijk en onbeholpen*;

2e. dat weinige enz., omvat de socialistische poëzie van hemzelf en . . . van Mevrouw H. Roland Holst-v. d. Schalk, blijkbaar van niemand anders. De uitingen zijn typeerend om den hoogmoed die er uit spreekt”. Het is niet fraai om aan Gorter's woorden een uitleg te geven, geheel en al met de letter en geest van zijn beoog in strijd en daaruit een vorm van hoogmoed te konstateren die juist Herman Gorter altijd vreemd gebleven is.

¹⁾ „de Nieuwe Tijd” Jan.-afl. 1909, blz. 27. Ondanks deze woorden maakt Dr. W. v. Ravesteijn er Gorter min of meer een verwijt van dat hij niet de mogelijkheid verklaart, hoe heel verschillende kunsten uit heel verschillende tijden door heel verschillende mensen gelijkelijk kunnen worden genoten.

Het spesiaal menselijke van hun tijd wordt voor Gorter door de dichters afgebeeld. En zo wil hij afbeelden de verandering die zich in zijn tijd voltrekt, de veranderingen in de mensen, die niet altijd innerlik, geestelik dezelfde blijven. De nieuwe hartstocht wil hij beschrijven, de nieuwe menselijkheid en de nieuwe aandoeningen in wie het socialisme ontmoet en er door verandert. „... ons hartstochtlevens is anders geworden, ons innerlijk, ons diepst-innerlijk geestelijk leven”¹⁾. Dat heeft Kloos nooit begrepen, dat het socialisme voor Gorter en anderen méér kon zijn dan een „politiek-maatschappelijke bedoeling”. Hij zag slechts de partij en de economiese leer van de buitenkant, en oordeelde daarnaar. Gorter echter moest dit abstracte algemeen-menselijke verwerpen, hij die zozeer met zijn kunst in het leven stond, zozeer kunst en leven tot een nieuwe werkelijkheid wilde verbinden, en alle afgetrokkenheid, die hoort bij de eenzaamheid en het individualisme, als verleden achterliet. Juist dit: de mogelijkheid in zijn poëzie te kunnen afbeelden zijn tijd, zijn samenleving, en erin te verbeelden het visioen van de komende dingen, zoals hij ze zag, was voor hem de verlossing van zijn poëzie uit de enge grenzen van de eigen persoon en de natuur, was de bevrijding, die licht en nieuwe kracht bracht, zoals de bevrijding uit het onbewuste dit had gedaan. Gorter, de direkt-aangedane, met zijn sterke zinnen, z'n reële levensinstelling, moest ook daarom de theorie van het onbewuste als enige bron van poëzie en het algemeen-menselijke als haar belangrijkste karaktertrek verwerpen.

Evenzo verwierp hij de eis van Kloos dat de dichter het echte leven moest geven, het leven, bekeken zonder bril. Kloos, had uitgeroepen: „... wie geeft het volk, om het zoo te blijven noemen, in zijn innerlijk en uiterlijk leven, in zijn wezenlijke gang- en beweeg? Wie ziet het aan zooals het inderdaad is, wie boetseert het, niet uitgaande van een stellig systeem voor opgezette ideeën en wilsbepalingen, waarin men dan de werkelijkheid te wringen tracht, maar uitsluitend ervan gevend het waarachtige leven, dat op zichzelf voldoende

¹⁾ „de Nieuwe Tijd” Jan.-afl. 1909, blz. 30.

spreekt?" En hij had geschreven: „Bewuste, gewilde tendenz is altijd een baarljke duivel geweest in de kunst" ¹⁾. Gorter stelt daar tegenover dat nog niemand het volk heeft gezien „zoals het is", en iedere dichter tendenz legt in zijn werk. Elke dichter, die het bonte bewegen van zijn tijd verbeeldt en deelneemt aan zijn tijd, heeft zijn bewuste mening en zijn onbewuste, maar bepaalde instellingen ten opzichte van de verschijnselen van zijn tijd; hij heeft zijn oordelen, al reeds door zijn opvoeding, zijn positie, zijn afkomst. Tendenzloos te zijn is een abstraksie óf zelf een tendenz ²⁾. En juist het begrip van de tendenz van zijn tijd, het uitbeelden ervan, geeft de grote kracht aan de kunstenaar, zoals het speciaal-menselijke van die tijd dat doet. Weer verwerpt Gorter in Kloos de abstraksie, weer wint zijn poëzie aan nieuwe kracht, omdat hij weet hoe het staan als voor een blinde, hoge muur hem had doen zoeken op zovele zijwegen, in zovele abstraksies, als Kloos, en zoveel van zijn beste krachten had gevraagd. En daarom spreekt hij tot de kunstenaars als een waarschuwing en een aansporing, die is als zijn eigen levensplan:

„Houdt niet weg, o kunstenaars uw subjectiviteit, uw stelselmatige meeningen, uw tendenz. Maar zoekt met al uw verstand en al uw gevoel in de maatschappij háár tendenz, en maakt die tot de uwe. Gij zelf zijt niets, als uw tendenz niet die uwer wereld is, maar is zij de uwe, dan zijt gij als kunstenaar geweldig, machtig. En dan, als gij ze hebt, die gedachte, werk ze dan in uw kunst in met al uw kracht, met al uw verstand en al uw gevoel. Laat de tendenz der maatschappij, die gij gevonden hebt, en die nu, in dezen tijd, nooit een andere dan de socialistische zijn kan, zoo in uw leven, dat zij langzamerhand geheel uw wezen, uw bewustheid en uw onbewustheid, doordringt. Laat uw verstand alles ervan begrijpen wat het maar vatten en bereiken kan, doe er naar, leef er naar zooals gij het 't allerbeste kunt, dan zal ook van zelf uw onbewustheid, uw drang naar zelfbehoud, uw drang naar

¹⁾ Nieuwere Litteratuur Geschiedenis, IV, blz. 122.

²⁾ de Nieuwe Tijd. Febr.-afl. 1909, blz. 100.

vrouw of man, en uw drang voor uw medemenschen iets groots en goeds te zijn, daarmee, met die tendenz, worden doortrokken. En als gij dan zoover zijt, — het is een lang en groot werk u zoo te maken, zoo groot en zuiver als die tendenz, het socialisme, waard is — maar als gij waarlijk wilt, zal het u niet onmogelijk zijn — als gij zoover zijt, zie dan eens een gedicht of een kunstwerk met uw bewustheid en uw onbewustheid te maken, met die tendenz, zoo groot en levend en goed als gekunt, er in. Dan gaat gij den weg dien alle grooten zijn gegaan en ge hebt groote kans, ja bijna zekerheid van slagen”¹⁾.

Hier staat de dichter Herman Gorter in zijn wilskracht en grootheid voor ons. Hier vinden we eindelijk weer een dichter, die met al zijn krachten leeft voor de verwerkelijking van een idee, die zich daarvoor in het maatschappelijke leven begeeft, actief er aan deelneemt, die de strijd kent en zijn leven gebonden heeft aan een groot doel, die in de dienst staat van een grote idee en daarvoor alle ontbering en pijn lijdt, alle roem en rust met vreugde prijs geeft. Hier leeft eindelijk weer eens in Holland een dichter, die met zijn groot poëties vermogen de verbeelders wil zijn van een der machtigste tendenzen van zijn tijd. En al moge aanvankelijk zijn dichterlike kracht groter wezen dan de diepte van zijn bewustzijn, waardoor hij met zijn kleur- en klankbegerige zinnen de grote vlakken en kleuren en vormschakeringen in de verhoudingen der dingen méér ziet dan het fijne weefsel van hun verbindingen en overgangen — bij het groeien en sterker worden als verbeelders der idee ontstaat uiteindelijk tussen zijn poëtiese kracht en diepe bewustheid, die wijsheid wordt, de harmonie die zijn latere werken hun schoonheid geeft.

2. DE EERSTE VORM VAN „PAN”²⁾

Zo zeer vastgeworteld in zijn wezen is de overtuiging, dat de mensheid zich schikken gaat tot een nieuwe en hogere gemeenschap, dat doorheen nederlagen en teleurstellingen, par-

¹⁾ de Nieuwe Tijd. Febr.-afl. 1909, blz. 103/104.

²⁾ In dit hoofdstuk wordt met „Pan” steeds de 1e druk 1912, bedoeld. De paginering is echter die van de 2e druk 1916.

tijstrijd en veel tegenslagen deze zekerheid glanzend, diep in hem blijft, en de diepe konsentrasie daarop het epos van de sosialistische strijd en overwinning doet ontstaan, waarin de dichter in zijn grote kracht vol, rechtop staat. Zozeer wéét en gelooft Herman Gorter dat het sosialisme zal komen, dat de partijscheuring van 1909— dus juist in de tijd dat hij aan „Pan” werkt — in hem geen grote droefheid, geen grote teleurstelling, neerslachtigheid, twijfel en vertwijfeling wekt, maar ongebroken en even vol moed neemt hij zijn werk in de nieuwe, kleine sosialistische partij op, en gaat verder. Deze scheuring betekende voor hem ook geen nadeel, geen tegenslag voor het sosialisme; integendeel, eerder een groei, die zich óók moeilijk voltrok. Hij verliest er door goede strijdmakkers en echte vrienden ¹⁾, maar wat weegt dit voor de man, die de idee dient om haar verwerkeliking, en alles daarvoor ten offer heeft! Zo glanst zijn zekerheid dieper en schoner in deze jaren. Er is dan ook in dit opzicht geen groter tegenstelling denkbaar dan tussen de beide werken uit die scheuringstijd van de twee grote sosialistische dichters in Nederland: „De Vrouw in het Woud” en „Pan”. Hoe schoon openbaart zich juist in die twee werken het wezen van deze beide krachtige dichters, die zózeer verschilden.

In de eenzaamheid tussen de duinen en aan de Noordzee, in de werkzaamheid voor de partij, de drukte van vergaderingen en kursussen, politieke studie en publisiteit, ontstaat „Pan”. Nu de dichter de eerste grote poging waagt om de nieuwe krachten der mensheid en hun manifestatie in zijn tijd tot één groot idealisties beeld te herscheppen, en al de krachten van zijn poëzie dáárop te richten, beseft hij dat een uiterste konsentrasie van zijn hele wezen daarvoor noodzakelijk is. En hij weet de stilte te vinden waarin hij daartoe kan komen. De eerste storm van sosialistische gedachten en verworvenheden is geluwd. Rijper, vaster, groter is het beeld van het sosialisme in hem, en hij voelt: nu nadert de tijd, dat hij op groter, waarachtiger en zuiverder wijze de dichter ervan kan zijn.

Uit deze rijpe zekerheid en intense konsentrasie ontstaat

¹⁾ Henr. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 66.

het prachtige gedicht „Pan”. En het is de bekoring en de schoonheid van „Pan”, dat alle kanten van deze dichterlike mens er in goede verhouding en geheel aanwezig zijn. In „Pan” vinden we de Hollander, de Fries en de Helleen, de natuurdichter, de dichter van de socialistiese idee en de dichter van de eigen aandoeningen. In „Pan” treedt de dichter buiten zichzelf en hervindt zichzelf toch weer. En dit samenstemmen, deze harmonie staat overstraald door het geluk van de zekerheid waaruit hij schrijft, en van de blijdschap daarover. *Het lichte* is het wonderlike van dit gedicht. Nergens klinkt de twijfel, de verscheurdheid; zelfs de donkere zijde van de strijd blijft onbeschreven. *De moed* is het hoofdmoment. „Pan” is bovenal het gedicht van de moed.

Wat zijn de oorzaken van deze harmonie tussen al zijn dichterlike krachten, en van dit overheersende licht door geluk? Wel waren de tijden toen rustiger dan nu, wel merkt men dat de dichter leeft in de voor-oorlogse periode, in de betrekkelijke rust van die jaren. Ontegenzeggelijk is dit een van de factoren. Maar de diepe oorzaak ligt toch wel hierin, dat hij zich zo volledig konsentreerde op *een toekomstvisie*, dat nog ongeschokt is het vertrouwen in de tamelijk eenvoudige ontwikkeling van het socialisme, met zijn eindstrijd die spoedig komen móest; dat het dus slechts ten dele het idealisties beeld is van het heden zijner dagen, zodat zijn fantasie en rede de volle vrijheid van de dichter vragen en krijgen.

Daardoor komen in „Pan” Gorter's poëtiese krachten tot volle ontplooiing. Het gedicht bevat een rijkdom van natuurpoëzie, welke in diepte, in glans en volheid van zin die van „Mei” verre overtreft. Hoeveel grootser, bewuster staat de dichter in de natuur dan toen hij zijn jongenslied zong. Hoe anders, dieper verstaat hij haar en komt haar schoonheid tot hem.

„En in hem drong dat wonderlijk en teer
Voelen, dat Pan en alle kind'ren Pan's
Voelen, wanneer ze zien den grooten glans
Van een vlakke, die voortstrekt naar den hemel,

Of van de zee het oneindig gewemel.
 Dan ontstaat er tot in de diepste ziel
 Een gevoel of 't oneindig in ons viel,
 Dan dringt door in ons', Pan's kinderen, lijf
 Een gevoel of het niet zich zelve blijv',
 Klein en beperkt, maar of 't oneindig dringt
 In ons klein lichaam dat daardoor wegzinkt.
 's Avonds kan het zoo schijnen, als de lucht
 Plotseling wordt van een hel blauw bevrucht.
 Of als de wind die uit de wolken zucht
 Deze wegvaagt! Of 's morgens als 't gerucht
 Der vooglen nog niet aan is, kan 't zoo schijnen,
 Alsof t' onmeetlijk Al binnen de reine
 Ziel komt van een ontwaakte, die is Pan's kind" ¹⁾.

En hoe verbeeldt hij uit dit gevoel de schoonheid van Holland. Deze socialist en kommunist is wel de grootste nationale dichter, die ons land sinds lange tijden heeft gekend, want in al zijn werken, van de grote gedichten tot de kleine, eenvoudige liedjes leeft Holland in zijn eigen, diepst eigen sfeer en stemming van water en aarde. Zó onmiddellijk, zo direkt heeft Gorter in zijn poëzie Holland verbeeld. Het frisse blauwe, het wijde en toch door verre bomen zacht omslotene van de Loosdrechtse plassen, het verscholen, warm-zachte leven van struiken en vogeltjes in de duinpannen, de gele, groene glooiingen van de duinen, waarover de rilling van de spitse helm ribbelt, de vrijheid van de Noordzee, groots in de wind, kalm-diep in de stille, hete, trillende zomerdag. Het strand, de zee, de meeuwen, het gele, witte en blauwe, het eindeloos wisselend zeekleurig-zijn, het strand bij Egmond en Bergen en Noordwijk, alle leven direkt en prachtig in zijn poëzie. En Amsterdam, met zijn fabrieken, aan het Y, de havens van Holland, de weiden en wateren, de rivieren met hun zware dijken, de kleine stromen, de bomen van de Gooise bossen, alle, alle vinden we in dit werk van deze dichter, die als socialist het eigene, het waarachtig nationale van zijn land dieper heeft verstaan dan zovele nationale dichters vóór hem.

¹⁾ blz. 35.

In „Pan” zijn de socialistiese grondslagen, de socialistiese wetenschap en filosofie zo sterk in de dichter verworvenheden geworden, die onverbrekkelijk met zijn gehele gedachtenleven zijn samengegroeid, dat ze in zijn poëzie niet meer apart opduiken of komen bovendrijven, maar er geheel mee verweven zijn, poëzie zelf geworden zijn in hem. Zij bepalen de gang en ook de bouw van het gedicht. Vanuit het sociaal-demokratiese standpunt van de dichter is dit gedicht gemaakt. Vooraan staat de gedachte, dat de arbeiders de macht moeten grijpen, de staat veroveren moeten door middel van hun machtige organisaties, die de meerderheid van het volk zullen omvatten. Voorondersteld is de aanwezigheid van een grote bewustheid omtrent doel en wijze van de strijd bij de arbeiders, evenals de voltrokken groei van de organisaties ¹⁾. De nadruk ligt in die visionaire schildering nergens op deze dingen, maar ze worden als aanwezig ondersteld. Was „Een Klein Heldendicht” het gedicht van het ontstaan en de groei der bewustheid in de arbeiders, „Pan” is het gedicht van de bloei. Vinden we in „Een Klein Heldendicht” de opbouw van de organisatie beschreven, in „Pan” is zij het middel, klaargeemaakt voor het doel. De eindstrijd tussen kapitaal en arbeid is dan een gewelddadig konflikt, een wereldstrijd, wereldmacht tegen wereldmacht, internationaal, tussen beide maatschappelijke machten, waarin de arbeiders door solidariteit de overwinning behalen. Men ziet: het politieke schema is zeer eenvoudig, zoals het voor de socialisten toentertijd ook was.

Maar de machtige groei van de dichter, de hoogte waartoe hij gestegen is, wordt eerst geheel zichtbaar in de wijze waarop de hoofdgedachte van „Pan” is uitgebeeld: de eenheid van natuur en mensheid, tot stand gekomen door de socialistiese strijd der arbeiders, verbeeld in de figuren Pan en het Gouden Meisje, hun liefde tot elkaar en uiteindelijke verbondenheid.

Van zijn geliefde dichters had hij, reeds in zijn eerste werk, de figuren, welke in zijn verzen, evenals in de hunne, de gedachtenwereld verbeelden en de personificaties zijn van de verschillende machten, schoonheden en begrippen. In „Mei” is

¹⁾ blz. 336/337.

het echter al opmerkelijk, dat Herman Gorter daartegenover en daarnaast een aardse, nieuwe, en geen mythologische figuur stelt. Het is een uiting van zijn natuurverbondenheid en direkt aardse instelling, die maakt dat hij daarvoor geen mythologies beeld kan kiezen, dat tenslotte voor een modern dichter wel de glans van een oude schoonheid kan hebben en het beeld van een idee kan zijn, echter niet van een zo sterk met de zinnen genoten natuurschoonheid. Deze keuze van de Meifiguur kenmerkt dan ook Herman Gorter tegenover Verwey en Kloos b.v., zoals immers ook zijn direkte uitbeelding van de Hollandse natuur stond tegenover de meer klassieke en pastorale natuurbeschrijvingen van Okeanos en Persephone.

Uit de opeenvolging van zijn figuren blijkt de geestelijke ontwikkeling van de dichter. Op de Balder van „Mei” volgt de Balder der fragmenten uit 1893, op de Pan van 1912 de Pan van 1916. Met andere woorden: op de eenzame, trotse individualistische figuur, die terugvalt op zichzelf en zichzelf genoeg is en daarom blind en in zichzelf gekeerd, volgt de verzonkene in de eenheid der natuurdingen die, zodra deze eenheid reëler — want ook met betrekking tot de mensheid — wordt gezien, overgaat in Pan enerzijds, de natuur van aarde en mens, in 't Gouden Meisje anderzijds, de mensheidsgeest, nog gezien binnen aardse kring, maar dan al wijder en groter wordende, tot eindelijk de Pan die machtig schrijdt door het Heelal, en tot de mensheid, die in het Heelal, het geweldige, geordende, samenhangend geheel, háár orde maakt als „een schoonheid in een schoonheid”. Men voelt: welk een groei. Hoe heeft de dichter alle elementen der verschillende ontwikkelingsstadia: zijn natuurliefde, zijn sterke zinnenleven, zijn liefde voor de vrouw, zijn spinozisties monisme, zijn inzicht in de ontwikkeling van de samenleving — tenslotte schoon weten samen te voegen tot die grote visie van Heelal en Gouden Mensheid en Natuur. Natuurdichter blijft hij, spinozist toch nog, maar in een monisme dat door Dietzgen voor hem eerst zin en realiteit kreeg. En dichter van erotiese poëzie blijft hij als dichter van de idee. Want als dichter van „Pan” is hij ook de dichter van zijn eigen aandoeningen, maar boven het individualistische uitgeheven, omdat ze worden omgezet in Pan's er-

varingen, en in het grote gedicht dus tévens een andere waarde krijgen. Zo is, evenals in al de werken van Gorter, in „Pan” veel dat inzicht biedt in het geestesleven van deze dichter te lezen.

In „Pan” staan de vele kleine liedjes, door hem gezongen, die evenzovele liefdeliedjes zijn van Gorter zelf. Als „gemma's telkens heengeworpen voor de geliefde” liggen ze in het grote gedicht. Want het Gouden Meisje is immers én idee én vrouw. En daarom klinken de verzen ook zo zuiver en zacht, die haar beschrijven, haar komst aankondigen, haar gang door het licht afbeelden — want het licht is altijd om en over haar, zij *is* licht en het licht gaat door haar — haar verdwijnen en haar hoge, blonde gestalte. Hoe kleurrijk en beeldend wordt het vers, als het Gouden Meisje zich bekend maakt, na de vraag van Pan wie zij is.

„Weet gij hoe soms in 't bosch, op den boschvliet,
Den vijver, in het winterhout en 't riet
Kraakrig en dood, de Februari-schelle
Zon zich vertoont, en of een vluchtig schellen
Der zon gehoord wordt, klinkt? — de Lente vliegt
Den rand van 't bosch en verliest er haar licht.
Maar stil, zij ziet den boschvliet, en staat stil,
Met eenen vreemden en te vroegen wil,
En treedt door gele strandhalmen hem nader.
Zacht huppelt aan de eene zij het water
Des vijvers vroolijk, bleek en vlammend donker, —
Aan de andre zij spant zich nog 't nat gefonkel
Van de ijsplaat, — en lente ziet den schijf,
En treedt er heen, buigt over, spiegelt 't lijf, —
De golfjes deinen in buigend gewiegel
Den vroegen, jongen, bleeken lentespiegel.
En zij vlucht weg, maar blijft op de aarde waren,
Waar zij nog niet te huis is heelegare.
Zoo kom ik op de aarde, ik ben zeer vroeg,
Vroeger dan andre, er is nog geen zon genoeg.
Ik ben een Wezen van 't Gouden Geslacht
Der Toekomstmenschen, iets vroeger gebracht,
Dan de massa's die komen op de aarde”¹⁾

¹⁾ blz. 15.

Hoe zeer is het Gouden Meisje idee, wanneer zij denkt; hoe zeer vrouw en geliefde in de liedjes, en hoe vaak én idee én vrouw, verweven en één in de dichter. En bovendien: Pan is toch immers óók de dichter zelf; het „ik” en „Pan” wisselen elkander toch af, eerst in het Hs. alleen, dan ook, in de tweede vorm van „Pan”, in de uitgave. Zo scheidt hij, bewust en in één machtige poging, een van die poëtische werken waarin de grote krachten van de tijd en van de dichter zelf, krachten van geest en zinnen, gedachten en liefde, samenvallen, en de poëzie stuwen tot grote hoogte.

*

Men staat voor dit gedicht als voor een groot schilderij, een drieluik, waarvan het brede middenstuk de strijd verbeeldt tussen arbeid en kapitaal, de beide zijstukken de symbolisering zijn der eenheid van natuur en mensheid, die zich tenslotte voltrekt door de overwinning van de arbeid op het kapitaal. De lijnen lopen klaar en eenvoudig, en de kleuren kennen een licht dat van het linker- naar het rechterluik helderder wordt, goudener en stralender, en tenslotte op het rechterluik gloeit in visionaire kleuren, alle gestalten en dingen overstroomt met zijn goud, tot één verblinding, één gouden bliksem, een gouden vuur waardoor visionaire gedaanten schrijden.

Op het eerste luik is de donkere, blauwe nacht om de aarde, waarover Pan gaat door de bergen, over lichte vlakten en langs donkere rotsspleten. Pan, de god van de natuur en van de muziek. Hij gaat met een onbestemd, vreemd, ongekend gevoel, een voorgevoel van de komst van iets nieuws, vreeselijk en heerlijk tegelijk. Groot gaat hij over de aarde, zijn bezit, dat hij kent tot in de verre geheimen van haar wezen en waarop nu iets nieuws, een nieuwe kracht begint te leven. En hij spiedt vanaf de hoogten naar omlaag, doorboort het zomernachtblauw om het te kunnen ontdekken. Groot is het beeld van de aarde, door de dichter geschapen, een brede, grote visie op de aarde onder de hemel, een visie, toenemend

in grootheid bij de bewerking van dit eerste deel ¹⁾. En schrijvende door de aardse nacht, nadert Pan het Gouden Meisje. Dan gaan zij samen dansen, en Pan zingt het heerlijk danslied waarmee het gedicht opent. Zij dansen in het donkerstralende, donkerblauwe en donkergouden licht, tussen de bergen en de zee om de aarde. En het Gouden Meisje openbaart Pan wat is het nieuwe en „als sterfgevoel” dat hij ondergaat. En bij de gedachte aan die heerlijkheid gloeit het in de dichter, die de schoonheid zijn gehele leven heeft liefgehad, en die de idee bezingt zolang de werkelijkheid er nog niet is:

„O nu de nieuwe wereld komt, nu komt
Haar schoonheid eerder, en als voor haar uit,
En 't is of zij, nog verre, van zich droomt
Ideënglans en ideeëngeluid” ²⁾.

Pan gaat begrijpen en loopt heen door het duister, de aarde over.

Hij ziet de pracht van wat verleden wordt, verdwijnen voor de opkomst van de nieuwe macht. Zoals de dichter, sinds hij de poëzie moest zoeken „in de vergadering der donkre mannen”, die zo anders waren van doen en gedachten, van uiterlijk, spraak en gewoonten, veel moest verlaten van de pracht en de schittering der oude kultuur, die hij heeft liefgehad,

¹⁾ Er bestaan van „Pan” 1912 twee Hss. Het verschil tussen beide, wat het eerste deel betreft, is, dat in het tweede Hs. de verbeelding grootser en machtiger is. De aardse sfeer, de bergen, zijn nog krachtiger uitgebeeld, de gedachten groter.

Zo is ingevoegd op blz. 23:

„Zij zat op een berg, voor den Oceaen
Der lucht, en diep beneden haar was de Oceaen”.

Zo op blz. 24, het gedeelte waarin het Gouden Meisje haar afkomst en eenheid met de natuur, de chaos overdenkt. Op blz. 26 de verzen „Dat bosch werd begrensd door den Oceaen Een bodemlooze afgrond slechts den dood”. En op blz. 28: „En Pan trad nader aan den Oceaen (veranderd in 2e dr.) glorievol, de Alweter”.

²⁾ blz. 19.

Zooals nu, in den adem van deez' tijd,
Een mensch kan gaan, en denken, tot hij schreit,
Aan al de Pracht en Trots en Majesteit,
Die nu vergaan voor de eeuwige Vrijheid ¹⁾,

zo voelt zich Pan, als hij de goden en halfgoden ziet verdwijnen, één voor één, van de aarde: Zeus en Christus, vluchtende voor *de mens*, die de machtige op aarde gaat worden, niet langer slaaf zal zijn van het geloof en bovennatuurlijke machten. In verzen vol heerlike natuurpoëzie verhaalt de dichter deze ondergang, in herfstige kleuren, een laatste nog eenmaal oplevende gloed, waarin de goden vluchten, de halfgoden sterven. Maar een muziek stijgt op van de aarde onder hem: de muziek der machines en der arbeiders, de muziek van de mogelijkheid dat de nieuwe mens, de machtige der aarde, komen kan.

„En in die liedren duizelde God Pan,
Die dat nieuwe nog niet verdragen kon.
En hij duizelde weg uit 't duister heen,
En ging door het donker wanklend terug,
Naar waar hij wist, dat, goud zooals barnsteen,
Het gouden Wezen zat, als een sterbeeld
Dat in azuur en goud is uitgebeeld” ²⁾.

En dansende om haar zingt Pan de kleine, zachte liefdeliedjes aan de geest van de nieuwe muziek, die dan toch nog de eenheid met hem afwijst, omdat de tijden nog niet vervuld zijn; en daarom met hem weer dansen gaat, met welke lichte én diepe dans het linkerluik is voltooid.

Het is een heerlijk schilderij geworden van de natuurgod op de kentering van de tijd. Deze griekse god, die „donkere Faun”, zoals de dichter hem hier nog noemt, hoe harmonies en geheel passend leeft ook hij in de natuur van Alpen en van Noordzee, zoals eertijds de godenwereld van „Mei” in de Hollandse natuur. Maar hoe zinvoller is hier én natuur én god.

¹⁾ blz. 27.

²⁾ blz. 49.

Hij is hier nog de volkomen onbewuste natuurgod, die springt zijn grote bokkesprongen door de velden en over de bergen en stapt langs de zee. Met grote naïviteit en verwondering voor wat hij nu in de natuur voelt te gaan gebeuren, met schrik geslagen om die naderende verandering, en toch ook met een beginnende vreugde, een nieuwe liefde. Vaag en ver, als een nevelvlek, een ver lichtpuntje, blijft het Gouden Meisje. Maar reeds vol liefelijkheid zijn de verzen, waarin de dichter haar beschrijft, verzen die alle overvloeien van natuurbeelden. In de verzen van dit eerste deel klinkt een groter, krachtiger dichterlik geluid dan in „Mei”, hoeveel herinneringen aan dit jeugdlied ook naar boven komen, wanneer men „Pan” begint te lezen. Wanneer we beide gedichten vergelijken, blijkt hoeveel het vers van Gorter gewonnen heeft. De verzen van „Pan” hebben de vijfvoet en rijmen vrijwel alle in het eerste deel. Het kortere ritme van „Een Klein Heldendicht” vinden we er niet. De verzen met vier heffingen blijven breed ritmies, gedragen, en de afwisseling der dalingen en heffingen is zeer regelmatig. Het schema is eenvoudig. De alliteratie bloeit in „Pan” niet zo overdadig als in „Mei”. Het vers van „Pan” is in het algemeen veel rustiger, bezonken, rijper. Na het weelderige, tiensyllabige vers van „Mei”, dat één klankenstroom is, vol klankkleur en stapeling van beelden, na het sobere naakte vers van „Een Klein Heldendicht”, is het vers van de eerste vorm van „Pan” zeer harmonies. De kleuren zijn minder fel maar inniger, het ritme niet uitbundig, niet kortaf, maar rustig, met het stromende van „Mei” en het voortgestuwd worden en bepaalde van heffingen en dalingen, dat we aantreffen in „Een Klein Heldendicht”. Het rijm is niet meer de in zo sterke mate inhouds suggererende faktor als in „Mei” het geval is, enkel hier en daar in de vergelijkingen. Ook dit wijst, evenals de weifellose keuze van het juiste woord, op het overwicht van de inhoud.

*

Het middenstuk toont het bonte beeld van de voorbereiding en het verloop van de eindstrijd tussen arbeid en kapitaal

in de gehele wereld, en de beslissing die de overwinning brengt aan de arbeiders.

Het is samengesteld uit verschillende belangrijke delen, aparte schilderijen, die samen het geheel maken van dit middenluik, zo vol beweging, zo zwellend van licht. Die delen zijn: Gezicht op de arbeid en de staking — de rust — toebereidselen tot de strijd (vergaderingen) — gezicht op enkele personen, en tenslotte: strijd en overwinning ¹⁾. Tussendoor al deze gebeurtenissen en handelingen wandelt Pan, die in stijgende bewustheid de strijd der arbeiders aanziet, het doel ervan gaat begrijpen, en daarin zijn geliefde, al klaarder, al goudener herkent. Hij ziet eerst de geweldige fabrieken, waarin de mens de natuurkrachten dwingt naar zijn wil, de „gouden” fabrieken, omdat zij het mede zijn die de mogelijkheid van de vrijheid in zich dragen. Daarom heeft de dichter die zwarte, smerige gebouwen met hun glanzende, sterke machines lief, verheerlijkt hij daarin de idee, waarvan zij de verwerkeliking nader brengen ²⁾. En Pan ziet de arbeiders. Reeds zo ver acht de dichter de geschiedenis voortgeschreden,

¹⁾ Zo deelt de dichter zelf de tweede zang in, op één van de vellen van het Hs. (potloodaantekening).

²⁾ „Men heeft het altijd ontkend, dat een oeconomisch stelsel zich verbinden liet met poëzie. Bezingt Gorter de schoonheid der fabriek: „hij vindt haar niet schoon” werpt men tegen.... En zoo, plastisch-schoon, ziet hij de fabriek dan ook inderdaad niet; maar de geestelijke waardeering zet in den dichter zich om in eene geestdrift, waarbij het *begrip* zóó schoon wordt, dat de realiteit geheel in zijn goudamp vernevelt, én verklaart. Hij ziet niet meer de fabriek, maar hij ziet het vizioen van haar verheven Begrip” (Carel Scharten „De roeping der Kunst; hoofdstuk: de roeping onzer dichtkunst, 1913) Scharten is een van de zeer weinige critici die bij het verschijnen van „Pan” in 1912 oordelen na begrepen te hebben. Zijn bespreking doet weldadig aan tussen de andere. Hij heeft het grote pogen van Gorter begrepen. „Soms ziet men het stelsel, dat zijn geloof werd, versmelten en gansch opgezogen worden in die goudene sfeer; soms blijft het er onbeholpen nevens, omdaan toch altijd van een armstrekking vol teederheid. En in het niet-slagen dan, van deze poging, ligt iets dermate roerends en eerbiedvergends, dat men het maatschappelijke niet haten kan, dat den droom zijner zangen met deze onvervuldheid verstoort”.

reeds zo diep heeft de idee van het socialisme wortel geschoten in de arbeiders, reeds zozeer zijn ze zich bewust van hun taak en de wijze waarop ze haar moeten volbrengen, dat in hen allen de wil leeft om een vrije wereld te maken. En dan duizelt de dichter, die altijd tot in zijn diepste wezen geroerd werd, wanneer hij zag en beleefde dat de arbeiders tot strijd, doelbewuste strijd en solidariteit kwamen, bij de gedachte wat Pan daar in die toekomst, die voor hem niet eens zo ver weg lag, naar hij dacht, zou zien, als immers reeds

„.... ik, zalige, onsterflijk haast
Van zaligheid, dat ik het weet, vaak kwam
In een werkplaats en heb daar rondgezien,
En op de heldre, iets vocht'ge gezichten
Die klare liefde en weten heb gezien,
— Verborgen nog vaak, half, maar voor mij niet, —
De grootste deugden zag, heerlijken moed,
Zelfopoffering, trouw, schittrende verbranding
Van zich zelf voor één Doel, klaar en bewust —” ¹⁾

Hij zag ook dat zij nog slaven waren, de macht en de vrijheid niet bezaten. Maar hij voelt het ogenblik naderen waarop zij deze zullen veroveren door de staking en de laatste strijd.

En Pan zwerft naar de haven. Als een bloementuin vol kleuren, waardoor de wind de beweging geeft, zo schildert de dichter het tafereel van de haven, waar de arbeiders aan het werk zijn. Het zet in met het prachtige beeld:

„Toen ging Pan, — gouden ochtend was voorbij,
En 't klaarste uur van den dag, de voormiddag,
Als 't is of de dag heeft besluit genomen,
Was daar, — naar de haven, die onmetelijk
Lag aan de zee, zooals het hoofd van zuigling
Ligt aan de borst der moeder en zacht ziet
Naar haar onmetelijk melkgevend lichaam” ²⁾.

¹⁾ blz. 335.

²⁾ blz. 338. Dr. W. van Ravesteijn maakt, naar aanleiding van deze verzen de verbazingwekkende opmerking: „Het beeld is noch bijzonder fraai, noch, gelijk met een ander woord 't zelfde is, geheel waar. Er is bovendien deze, door niets gemotiveerde anomalie,

In de impressionistische beschrijving verandert het ritme, dat springender, korter, levendiger wordt, en doet denken aan het ritme dat is in de woorden van Vaillant over de Commune, in „Een Klein Heldendicht”. Een overvloed van klinkers maakt de verzen rijk en licht. Het is een van de liefelijkste beelden uit „Pan”, dat doet denken aan de werken van de impressionistische schilders van Gorter’s tijd, waaraan hij eigenlijk, sinds „Mei”, altijd verwant bleef en in wier kring hij meer thuis was en meer vrienden had dan onder de literatoren van zijn tijd. Zo fris, jong en levend blijkt hier opnieuw Gorter’s talent. Deze beschrijving is als een plotselinge schaterlach, luid en schallend tussen veel diepe vreugde en ernst, een heerlijke lach om het zonnige, arbeidende, vruchtdragende leven, en om de eenheid van de arbeid, de mens aan het werk en in de natuur, en die zich geheel vrij maken gaat van alle hinderpalen, die zich tussen hem en de natuur hebben gesteld. Deze havenbeschrijving is een van de mooiste plaatsen, waarin de dichter de arbeid zelf bezingt, zoals hij die zag op een zonnige dag, aan het water, zorgeloos en blij fluitend, wetend waarom, als vroeger in zijn „Mei”-tijd hij onbewust zorgeloos en blij de natuur bezong. Hier inspireert hem eigenlijk voor het eerst de arbeid zelf tot heerlijke, lichte verzen, zoals hij die arbeid eerst leerde zien en kennen door het socialisme. Hoe ver en vaag was deze voor hem geweest in vroeger tijd, als iets dat toevallig zijn oog trof, hem even boeide of hem kleur en vorm kon verschaffen voor zijn poëzie, maar niet in zichzelf poëzie was. Die beschrijving van de staking aan de haven doet duidelijk zien hoe dit voor hem anders geworden is.

dat de haven, die dan werkelijk beschreven wordt *niet* aan zee ligt, evenmin trouwens als de reële haven of havens, waardoor zij is geïnspireerd” (blz. 242). Dr. v. R. vindt verder deze haven „primitief en poëtisch”, het handwerk overheerst nog geheel. „Van elevators en dergelijke moderne monsters . . . is nog geen sprake” (blz. 244). Gorter’s beschrijving bevat echter wel degelijk de gemechaniseerde arbeid, b.v. stoomkranen. Zie „Pan” blz. 340/341. Overigens is deze kwestie van heel weinig belang. In Dr. v. Ravesteijn is hier weer de historicus en realist aan het woord, die mijlenver verwijderd is van een dichter als Gorter, die zijn poëzie immers wilde doen zijn „een schone leugen”.

De algemene staking brengt eerst de rust, zeven dagen lang, waarin de krachten verzameld worden. De arbeiders vieren de rust vóór de strijd, 's avonds gezamenlik in de parken. De dichter beschrijft dit zo, als men zich nu kan voorstellen dat in de zomeravond het leven is in de kultuurparken van de Russiese steden. Iets van blijder ontspanning en gemeenschappelijke vreugde in spel en lichaamsoefening begint te komen, en reeds staat de dichter in volle verrukking, die zijn taal breed en beeldend maakt.

„Zooals, o het is lang, lang, lang geleden,
De meisjes en de blijde jongens kwamen,
In den tijd van den ouden blinden Homerus,
Ter dansplaats, —
De meisjes, heerlijk voor de ouders en
De broers te zien, de dansplaats binnenkomend,
Dansten, en de jongens vol verlangen
Keken rondom en stampten met de voeten,
Tot hunne beurt kwam, en zij dansten allen,
Of een paar slechts, uitmuntend in den beurtdans, —
Zoo dansten toen d'arbeiders onder boomen
En op grasvelden op de heele aarde,
Samen, in paren, alleen als sterren,
De jong'ren die hun leven zouden dansen,
De ouderen die door hen zacht meezwierden.
Zoo was het niet, ook niet tijdens Homerus,
Dat allen die arbeidden, allen dansten,
Maar 't was de eerste maal van een eeuwigheid,
Als alle avonden gedanst zal worden
Rondom de heele aard', door mensche' als sterren" ¹⁾

Maar na zeven dagen rust ontbrandt de strijd, de geweldadige strijd. Nood en honger en dood gaan rond, ellende groeit en belaagt de moed. Er zijn weifelaars, er komt scheiding, even, die echter overwonnen wordt. De vrouwen komen bijeen; en zoals eertijds Willem in de vergadering der

¹⁾ blz. 357. In het Hs. staat het gehele gedeelte van blz. 356/357 oorspronkelijk aan het einde van de tweede zang.

arbeiders, zo tekent de dichter weer de enkele figuren uit de massa, zoals hij zelf, spreker en bezoeker van vele bijeenkomsten, soms plotseling duidelijk uit de massa waarvoor of -tussen hij stond, één gezicht, één gestalte van vrouw of man scherp in zich geprent moet hebben, zodat het naderhand weer opdoemde voor zijn geest.

En dan begint de strijd met vernieuwde kracht.

De figuren van strijders rijzen voor ons op. Nu de grote massa van het proletariaat der gehele wereld de strijd gaat beginnen, vraagt Pan aan enkelen van hen, die hij ten strijde ziet trekken, waarom zij hun leven offeren voor de zaak van de arbeiders; op deze wijze beschrijft de dichter wat er leeft in de strijdvaardige socialist, wat hen drijft tot de strijd, de vrouwen, de moeders, de uitgeworpenen, de kunstenaars.

Voor de beschrijving van de meisjesfiguren heeft Gorter samengevoegd wat hij bij de Nederlandse dichters van zijn tijd aan fijnste, zachtste, zuiverste uitbeelding heeft gevonden van een meisje. In dit gedeelte staan de regels van Jac. van Looy, Hofker en van Deyssel, die hij in het voorwoord tot „Pan” verantwoordt¹⁾. Nu hij de vrouw moest beelden die trekt ten strijde, de meisjes, zoals zij onbewust gingen, kon hij niet anders dan de schoonste uitbeelding van een meisje in haar onschuld en onbewustheid, te plaatsen in zijn gedicht.

Tenslotte ontmoet Pan een dichter. En deze is Gorter, die dan zijn leven verhaalt in de enkele, bekende, gedragen verzen, die samen de belijdenis vormen van zijn leven en streven²⁾, die door hun direktheid en zuiverheid en diepe bewogenheid ontroeren, want ze beschrijven een mens in een verschrikkelijke en heerlijke strijd en elk woord is gevormd in die strijd; alle spanning, vreugde, zwakheid en tenslotte,

¹⁾ De verzen, die de tweede zuster beschrijven (blz. 378) zijn naar van Looy, Feesten, blz. 204; de derde zuster wordt geschilderd naar Jan Hofker „Gedachten en Verbeeldingen”, blz. 40; de vierde zuster naar L. v. Deyssel „Frank Rozelaar” CCLXII. Op blz. 377 spreekt Gorter van „vijf zeer schoone zusters”. Misschien heeft hij oorspronkelijk het plan gehad inderdaad een vijfde te beschrijven (te ontlenen aan Frans Erens? zie voorwoord van „Pan”).

²⁾ blz. 381/382.

triumferend, de gelukzaligheid in zó'n tijd te mogen leven spreken eruit.

Dan volgt het verhaal, hoe hij van de arbeider heeft geleerd waar de schoonheid gezocht moet worden, waar de poëzie voor hem te vinden zou zijn. Hij vertelt hoe hij zocht, moeizaam en vol vertwijfeling vaak, vol teleurstelling, zwakheid en vermoeidheid. Hoe hij dikwels niet vinden kon en het toch, eindelijk bezat door de arbeiders, door de hulp van een arbeider, een vriend, die hij 's avonds opzocht in de fabriek.

„En daarom ben ik sinds dien tijd gegaan
Met hen en als zij sterven kan 'k niet leven”.
En Pan gaf hem een hand, zich verheugend
Dat 'n dichter was als een dichter moet zijn”¹⁾.

Het laatste beeld van dit middenstuk is dat van de strijd en de overwinning. De strijd, hier en daar naar de vorm geïnspireerd op de gebeurtenissen tijdens het bestaan van de Commune van Parijs, maar, evenals het gehele gedicht, als de afbeelding van alle gebeurtenissen en ontwikkelingen, als idealisties beeld gegeven van de eindstrijd der arbeiders²⁾. Die zij door hun solidariteit en hun grote moed, hun diepe bewustheid en hun krachtige organisatie winnen. Hier beseft men, hoe het alleen maar door het geven van een idealisties beeld van de strijd tussen arbeid en kapitaal mogelijk was, deze strijd zelf af te beelden zoals hij in beginsel is, omdat een realistische afbeelding het gedicht misschien enige historische waarde zou hebben gegeven, maar de kern: de strijd zelf, verzwakt. Men bedenke wát er juist, waar het gaat om de strijd tussen arbeid en kapitaal, veranderd is sinds 1912.

Wanneer de nood en de druk het grootst zijn, de nederlaag

¹⁾ blz. 389.

²⁾ De historicus Dr. W. v. Ravesteijn houdt alleen aan deze vage vorm vast en moet zich dientengevolge voortdurend ergeren over tekortkomingen, moet dus archaïstiese toestanden konstateren, het ontbreken van een modern stadsbeeld, van luchtschepen, aeroplanen, enz. Men wordt daardoor weer versterkt in de overtuiging, dat hij de werkwijze van de dichter niet begrepen heeft en daarom ook in zijn boek Gorter dan bewondert, dan vertrappt.

dichtbij komt, wordt kort beraad gehouden. De dichter verbant hier alle oorspronkelijke twijfel ¹⁾. En het Gouden Meisje — immers de geest der arbeiders — komt en zingt het grote, heerlijke vrijheidslied, dat Gorter reeds schreef in de jaren omstreeks 1900, en wekt weer alle moed en elders alle solidariteit. Dan winnen zij de strijd, snel en beslist. En reeds de gedachte aan wat daarna aan vreugde en vrijheid zou ontstaan, geeft aan de slotverzen van dit tweede deel, dit middenstuk, iets van het licht, dat in het derde boek straks tot volle gloed zal zwellen. Het visioen van de vreugde der overwinning overweldigt hem, die zich op zijn toekomstvisie deze jaren zo konsentreerde om haar te kunnen verbeelden in de poëzie.

„Zooals de zeegolven trekken des avonds
Door d'Oostenwind van het strand der Noordzee
Naar 't Westen, en hun verzilverde stoeten
Houden een wedstrijd met de gulden stralen,
In hen smeltende als één zee verguld,
Der zon, wie maar het meest zal overstroomen
Het Westen, zoo trokken de overwinnaars
De stad uit, over de hooge heuvelen. —
En zij zagen néér. De vijand was gevloten,
Heel ver in 't Westen zag men nog zijn scharen
Wijken, als kleine vluchtelingetjes. —
En een onmeetlijke blijheid vervulde
De harten van wie boven stonden. Als
Vrouwen gevoelen, die eerst moeder worden.
En zij stonden te saam, de lichte legers,

¹⁾ Het Hs. heeft oorspronkelijk op de plaats van het laatste vers op blz. 403:

„belegden de wijflaars weer een vergaadring
de laffe, kleinmoedigen en eierzuchtigen
der leiders die meer dachten om zichzelf
dan aan de groote zaak van 't vrijheidsvolk.
En weder drongen zij aan bij de massa
dat zij tevreden zouden zijn met weinig
en hunne nek geve' het slavenjuk,
iets meer verguld. En weer zeide de menigt'
dat zij dit niet wilden, en als Natuur
bleven zij trouw aan hun eigen kracht”.

En reikte' elkaar de hand, zooals festoenen
Van bloemen, — of als zilv'ren kettingen
Van eenheid stonden zij daar in het licht.
En door de landen der groote aarde stonden
Zoo duizenden en tienduizenden ketens
Over de bergen, in de lage landen,
Aan de zee, bij hare blauwe fonteinen,
Die zilver water stroomden in den zomer" ¹⁾.

*

Als men staat voor het laatste deel van de triptiek „Pan” straalt daaraf een goud licht, rijk en overdadig, soms verblindend, soms diep-goud glanzend. In de verbeelding van dit grootse visioen van het geluk der vrijheid en eenheid bereikt de dichter reeds iets van een kleur en klank, waarvan men dromen kan dat, als eens dit geluk werkelijkheid geworden is, een dichter zijn poëzie zal maken; een kleur die dan van nog dieper, voller pracht zal zijn dan in de Gouden Eeuw het gouden licht van Rembrandt. ?

In de slotverzen van „Pan” stijgt de dichter tot een heerlike synthese van natuurpoëzie en „muziek van het denken”. Afbeeldende de eenheid van de natuur en de bewuste mensheid, vindt zijn poëzie de eenheid van natuurpoëzie en gedachtepoëzie, gaaf, van een stijgende, lichte schoonheid, waardoor men aan dit derde boek van „Pan” steeds denkt als aan iets zeer gelukkigs en goeds.

Ontwakende in de vroege morgen na de dag van de laatste strijd, komen Pan en het Gouden Meisje samen op een liefelike plek, bij een bloemrijk bosmoeras. In volle omvang worden zij zich van elkaars bezit bewust. Tere verzen beelden het Gouden Meisje. Opnieuw openbaart zich hoe in het woord: meisje, zoals Gorter het fluistert en vol liefde uitspreekt, zich konsentreert en leeft het blijvende, jonge, het verse, trillende van de erotiese spanning, het stille werven en begeren der liefde en het lichte, zacht-eigen-omslotene van het meisjeswezen zelf. Terwijl Pan haar in de ogen kijkt, en als in haar

¹⁾ blz. 410.

verdrinkt, denkt hij hoe nu het doel van zijn muziek is geworden het bewuste gevoel, hoe de tijd voorbij is dat hij floot en zong zoals het, onbewust stemmende tot vreugde of verdriet, in hem opwelde, en hij door de wereld ging zonder de wetten te kennen die haar orde maakten. Men voelt hoe zeer hier het verlangen klinkt van de dichter naar die verre toekomst, hoe nieuwe, grote verrukkingen hem doorhuiveren bij 't denken aan de komst ervan en het geloof in de zekerheid daaromtrent. Hier schouwt de dichter terug naar zijn vroeger leven, zijn Baldertijd, als hij Pan doet denken aan zijn vroeger goden bestaan. Hier beseft de dichter diep zijn krachten van het ogenblik, en voorvoelt hij de komst, in anderen na hem, van de volheid der poëzie, zoals zij zijn zal in een bewuste mensheid.

En het Gouden Meisje, dat ziet in Pan's ogen de grote, volkomen liefde voor haar, beseft hoe zij, als „muziek van het denken”, toch zo veel ontbeerde zonder Pan, hoe zij poëzie in zich droeg, die een groot gemis kende, en hoe eerst in hun versmelting dit opgeheven wordt en zij zo geheel wordt de „muziek van de nieuwe mensheid”. De dichter spreekt hier uit, wat voor hem altijd het gemis zou zijn in zijn poëzie, wat maakt dat hij voorloper zich voelde, niet de grote schepper der nieuwe poëzie: het besef dat alle poëzie, gevoed door de bewustheid omtrent mensheid en natuur, en levende in de idee van de komende eenheid van beide, veel ontberen moet, veel schrale en kale plekken moet vertonen, zolang deze eenheid in de werkelijkheid er niet is, zo lang de dichter leeft in een tijd die slechts de voorbereiding daartoe kent. Hier spreekt Gorter uit wat hij voelde te missen, als hij dacht aan Homerus en Aeschylus en Dante. Maar tevens het geluk, dat hij iets heeft mogen beleven van de ontwikkeling naar de verlangde en verwachte eenheid. Dat geluk geeft zijn poëzie de glans, die straalt in het derde deel van „Pan”.

Groots en geweldig is de natuur waarin zich de eenheid van Pan en het Gouden Meisje voltrekt, geweldig van schoonheid en kracht. In één groot visioen van een uitbarstend onweer, rollende over de bossen en vlakten, zwepende de bomen, ja-

gend het stof, schildert de dichter nog eenmaal de volle, enkele natuurkracht.

Het onweer nadert van verre snel:

„Het had als een wolkje in vroege uchtend gelegen,
Als een klein hertje, aan horizon gezegen,
Met de pootjes onder zich kijkend naar de lucht,
Het blauw azuur. Nu zwol het op geducht
En vulde den hemel, trotsch gelig, drapeerend”¹⁾.

Dan barst het los, en Pan springt temidden der woedende natuur en leeft zijn krachten uit:

„En Pan vloog op en balde de vuist aan gestrekte' arm,
En donders sloegen op, hoog in het warm
Brullende zwellen van d'onmeetlijke wolke,
Die naderbij kwam”²⁾.

En terwijl het onweer wegtrekt, de stilte en de bloemen weer zacht-ruisend leven, geven Pan en het meisje zich geheel aan elkander.

Bij de afbeelding daarvan wordt de ontroering in de dichter zo groot, stijgt de konsentratie zo sterk in deze mens, die duizelde bij de gedachte aan de heerlijke toekomst, dat hij met al zijn krachten zich temmen moet om niet in zijn hartstocht onder te gaan, die erom worstelt de dichter te blijven

„Die zijn hartstocht, oneindig, naar de koelt'
Der woorden moet brengen en van het beeld,
Die altijd zich moet wachten, dat hij in weeld'
Der hartstocht niet verdrinkt, maar als dienaar
Der Schoonheid, Haar beeld maakt, gaaf, vast en klaar.
Dat hij zich zelf niet dien, maar Haar”³⁾.

Men voelt hoe de dichter zich met de grootste inspanning beheersen moet om zijn verrukking niet in wilde hartstocht

¹⁾ blz. 428.

²⁾ blz. 429.

³⁾ blz. 432.

en tomeloze, stamelende taal tot uitdrukking te brengen. En hij beheerst zich hier nog, weet zelfs koel en proevend vele verzen te schrappen, waarin Pan en het Gouden Meisje tuimelend gaan door gulpend, overstromend licht, zich verliezen in duizelend vallend licht, in wemelende, schitterige kleuren rood en geel en wit, en waarin alles, natuur en figuren van Pan en het Gouden Meisje, vervaagt, oplost, licht zelf wordt, zodat het schilderij nog slechts één lichte kleur is ¹⁾.

En met een uiterste ontplooiing van zijn poëtische kracht verbeeldt de dichter de eenheid van Pan en het meisje eenvoudig en schoon, maar van een eenvoud waaronder men het geweldige vuur voelt branden dat in de dichter woedde, de grote hartstocht voor de eenheid.

*

Na het laatste vers wordt de plotselinge ontspanning hem te machtig. Een instorting volgt, een korte, hevige ziekte, rust daarna. Zijn sterke geest en lijf richten zich weer op. Het epos van de socialistiese strijd en overwinning is geschapen.

3. DE GROEI VAN „PAN”

Wanneer in 1912 de eerste uitgave van „Pan” verschijnt, dan werpt voor de kleine groep van marxistische revolutionaire socialisten, waartoe Gorter behoorde, de wereldoorlog reeds zijn schaduwen vooruit. En met de inspanning van al hun krachten trachten zij de arbeiders tot het bewustzijn te brengen van de geweldige nieuwe machten, die in de maatschappij werken, en die noodzakelijk tot de katastrofe van een oorlog moeten voeren, tenzij zij door hun bewuste aksie er tegen hem weten te verhinderen.

Reeds in de eerste vorm van „Pan” had de dichter de laatste strijd tussen arbeid en kapitaal voorgesteld als een internationale, een wereldstrijd tussen enerzijds het proletariaat

¹⁾ Het Hs. heeft aan het slot 110 verzen meer, in visionaire, wilde kleuren.

van de gehele wereld, anderzijds het wereldkapitaal ¹⁾). De geweldige groei van het vooroorlogse imperialisme bracht hem tot deze zienswijze, omdat immers dit imperialisme de gehele wereld wilde beheersen, en dus de mogelijkheid ontstond dat in de gehele wereld de arbeid tegenover het kapitaal kwam te staan, en de strijd van de arbeid niet meer enkel een nationale of Europese aangelegenheid was.

De snelle ontwikkeling brengt de dichter dagelijks de bewijzen van de juistheid dezer zienswijze, en hij en zijn partij worden niet moe haar de arbeiders te verkondigen. „Het was een intens, een ontzaglijk intens leven, een leven van geweldige inspanning, dat de dichter in die jaren, evenals zijn politieke makkers, zooveel jonger, zooveel minder groot, maar even overtuigd en even trouw aan de groote zaak als hij, leidde. Een leven van heen en weer trekken door het land, zij 't dan ook niet zooveel als de andere propagandisten van het Gideons-bendetje, van artikelen schrijven in het kleine blad, dat juist in die jaren door de gebeurtenissen in de arbeidersbeweging zijn vleugels wat wijder kon gaan uitslaan. Daarnaast nog van werk voor het dagelijksch brood, — en voor het dagelijksche brood van de Partij mede. Want arm als het partijtje was en arm, straatarm als de propagandisten waren, die er hun leven voor gaven, rustte op de schouders van de weinigen, die er mee meeleeften en er voor voelden en die niet tot de arbeiders in den strikten zin des woords behoorden, ook nog de verplichting, voor de munitie te zorgen ten einde en de propagandisten en het partijtje het sobere leven mogelijk te maken. Gorter behoorde, schoon zelf een intellectueel arbeider, tot die beter-geïtueerden. En er werd dus van hem naar evenredigheid veel gevergd. Ook in dit opzicht was hij de volmaakte kameraad” ²⁾).

Geweldig wordt voor Gorter de wereldstrijd tussen het imperialisme en het socialisme. De verbeelding in „Pan” vol-

¹⁾ Zie het derde hoofdstuk van de brosjure „Het imperialisme, de wereldoorlog en de sociaal-democratie”, welk hoofdstuk dateert van vóór 1914.

²⁾ Dr. W. van Ravesteijn „Herman Gorter, de dichter van Pan”, blz. 149.

doet niet meer, want er voltrekt zich zó'n grote verandering, de strijd wordt zo groot over de gehele wereld, dat een machtiger beeld ervan geschapen moet worden, dat ook de oorsprongen en het heden bevat, om de arbeiders zich meer bewust te doen worden van deze strijd.

Zo ontstaat de omwerking van „Pan”.

En dan komt, verwacht maar toch plotseling, de oorlog. Hij stelt voor de dichter eensklaps in een fel licht veel wat half vermoed was, aangevoeld werd, reeds als waarheid aanvaard omtrent de ontwikkeling van het socialisme en kapitalisme. Daarom zijn de oorlogsjaren van 1914 en 1915 en '16 van ontzaggelijke invloed geweest op de tweede vorm van „Pan”, omdat in die tijd de dichter zich dieper bewust is geworden van de verhouding socialisme-kapitalisme, en tot nieuwe, geheel andere inzichten is gekomen.

Door het uitbreken van de oorlog werd ineens realiteit wat de dichter en zijn partij reeds lang hadden voorzien, en wat zij de arbeiders hadden gewezen als het dreigende gevaar. Waren er in 1914 velen voor wie de oorlog, als iets noodlottigs en onvermijdeliks, uit de lucht kwam vallen, als een alles verpletterende meteor — allermint was dit zoo voor Gorter en zijn partijgenoten. Naar hun opvattingen verkeerde het imperialisme, als laatste fase van het kapitalisme, in zijn begin periode, en zij zagen, toen de oorlog was uitgebroken, zeer scherp de gevaren van nieuwe oorlog, werkloosheid, crisis en nationalisme, die er uit voort zouden komen. „Als deze Imperialistische Wereldoorlog lang duurt — en het is door de reusachtige krachten en hulpbronnen van Engeland, Duitschland en Rusland waarschijnlijk dat hij lang duren zal — dan is een inzinking der Europeesche maatschappij mogelijk”. „Hierdoor wordt het proletariaat natuurlijk het meest getroffen. Een enorme en lange crisis — misschien na een gedeeltelijken, korten en schijnbaren bloei — en werkeloosheid staat voor de deur”. „Als het proletariaat, door den langdurigen oorlog, en door zijn gevolgen, uitgeput en lange tijden werkloos, dan nog weer belast werd met nieuwe, nog reusachtiger bewapening, en nieuwen oorlog, zou het dit,

als georganiseerd strijdende klasse, niet kunnen dragen" ¹⁾.

Door het uitbreken van de oorlog werd ook bevestigd hun oordeel over de sociaaldemokratie, en werden zij de ontstellende zwakheid en onmacht van het proletariaat gewaar. Want zoals voor hen de oorlog verwacht kwam, maar plotseling, zo was die onmacht geweten, maar groter dan zij verwacht hadden. Dit zonder enig verzet mee optrekken tegen elkander ten oorlog, dit algehele uiteenvallen van de internationale was erger dan zij ooit hadden vermoed, al kenden zij nog zozeer de oorzaken. En men gaat begrijpen hoe zeer deze gebeurtenissen van invloed zijn geweest op de dichter van het epos van de socialistiese strijd.

In de tweede vorm van „Pan” vinden we nog wel dezelfde hoofdlijnen als in de eerste: het blijft het gedicht van de socialistiese eindstrijd en overwinning, maar het eenvoudige schema, dat berustte op verouderde politieke grondslagen, is vervallen. In de plaats van de eindstrijd treedt de strijd van de arbeiders tegen het imperialisme, als de hoogste fase van het kapitalisme, die eerst ingezet was en nog een lange ontwikkeling vóór zich had. De gedachte aan een min of meer spoedige eindstrijd gaat weg, de verhoudingen zijn gekomplieerder, de lijnen lopen niet zo klaar en eenvoudig meer. En evenmin wordt in deze tweede „Pan” de bewustheid van de arbeiders en de voltooidheid van hun organisaties als een feit

¹⁾ „Het imperialisme, de wereldoorlog en de sociaal-democratie” 4e druk, blz. 26/27. Zie in dit verband „Pan” blz. 272.

„En het gebeurde toen, dat op de aarde
In het oneindig Heelal, het Heelal,
Het Kapitaal kwam tot zijn laatsten strijd”.

Dr. W. v. Ravesteijn tekent hierbij aan (blz. 221) „Mogen wij aannemen, dat de dichter werkelijk, van af het oogenblik, dat de wereldoorlog uitbrak, in het, volkomen met het eschatologisch geloof der Christenen van de eerste eeuwen en later — nu nog zijn er zoo — overeenstemmend geloof heeft geleefd, dat het uitbreken van den grooten oorlog gelijk stond met het uitbreken van den *laatst*en strijd van het Kapitaal?” Gorter zelf neemt de twijfel hieromtrent weg, omdat het imperialisme voor hem de laatste strijd van het Kapitaal is om zijn macht en bestaan. Het dient dus niet te worden opgevat als verwachtte Gorter na de oorlog *per se* het socialisme.

ondersteld ¹⁾, maar wordt juist de nadruk overwegend gelegd op de noodzakelijkheid van het inzicht in de ontwikkeling der maatschappij en de taak van de socialistiese arbeiders ten opzichte daarvan. Hier is de dagelijkse taak van de politicus tevens die van de dichter. En de afbeelding van het heden der socialistiese beweging biedt hem alle mogelijkheid op deze dingen te wijzen.

Want het uiteenvallen van de arbeidersinternationale doet de dichter zich bezinnen op de oorzaken van het nationalisme der arbeiders en hun bereidheid om ten oorlog te trekken. Gorter, van wie zo vaak is gezegd — door een m.i. verkeerde opvatting van zijn poëtiese werken — dat hij de arbeiders enkel idealiseerde, toont hier een open oog voor de toestanden, de levensgewoonten, de tradities en zeden van het proletariaat te hebben. „Het Nationalisme bestaat bij den arbeider uit een reeks van meest kleine gevoelens en instincten, zich aansluitende bij en zich groepeerend om het instinct van zelfbehoud. In de eerste plaats het instinct van het behoud van het leven door het werk, het loon. En daarbij aansluitend en daarop berustend kleine gevoelens van huis, ouderlijk huis, huisgezin, traditie, gewoonte, kameraadschap, naaste omgeving, volk, klasse in het volk, partij, — en de instincten van het behoud daarvan, — die alle onmiddellijk op den persoon betrekking hebben en dus met het instinct van zelfbehoud in het nauwste verband staan. In het gewone leven bijna sluimerend, ontwaken zij, wanneer er gevaar hen dreigt of schijnt te dreigen, juist door hun verbinding met het instinct van zelfbehoud, met elementaire kracht. En zij krijgen een gloed van hartstocht, haat voor den vijand, en fanatieke liefde voor het eigen land, wanneer het instinct van zelfbehoud zich met de sociale instincten van genegenheid voor en eenheid met gelijken, — hier de volksgenooten, — verbindt. En er is een groote mate van bewustzijn noodig om op een gegeven oogenblik, op ieder oogenblik, altijd, dat instinct, die gevoelens voortdurend te kunnen

¹⁾ Vandaar dat de 46 verzen, die in de eerste vorm van „Pan” staan op de plaats waar de grote „Pan” op blz. 45 een nieuwe alinea begint, en die de volmaakte groei van de organisatie beschrijven, verplaatst zijn naar de IVe Zang, blz. 336/337/338.

overwinnen en den klassenstrijd niet op te geven ter wille van den strijd om de Natie" ¹⁾).

De noodzakelijkheid en de groei van dit bewustzijn beschrijft de nieuwe „Pan”. Legde de dichter er vroeger de nadruk op, dat de arbeiders het socialisme moeten willen, gedrongen door de produktieverhoudingen, nú stelt hij daarnaast, beïnvloed door de gebeurtenissen van 1914, sterk op de voorgrond de noodzaak der bewustheid en van het bezit van een grote zielskracht, van een sterke geest, een groot gevoel, een hartstocht voor het socialisme, uit het begrip ervan ontstaan, maar die niet ontbreken mag. Telkens opnieuw treden in de nieuwe „Pan” de redenaars naar voren, die de arbeiders er op wijzen dat de strijd tenslotte óók gevoerd moet worden met hun geest en ziel, en niet alleen om hun belang en onmiddellijk voordeel.

„Maar ik zeg u, dat al hadt gij u allen
In organisatie, het zal u niet
Helpen, als niet daar binnen u, binnen
Die massa's harten, de ziel leeft die wil
De gansche aarde uw vrije bezit,
En heel de Menschheid als uw vollen broeder" ²⁾).

Want een bijna ondragelijke tegenstelling bestaat er voor de dichter tussen wat hij beschouwt als de taak van het proletariaat in het imperialisme, en wat hij weet omtrent de bereidheid daartoe in het proletariaat. Want hoezeer Herman Gorter niet nagelaten heeft om in felle woorden de z.i. verkeerde politiek van Troelstra c.s. bloot te leggen, het is hem steeds verre geweest alléén de leiders van de sociaaldemokratie verantwoordelijk te achten voor de ineensstorting van 1914, hoe grote schuld zij ook naar zijn oordeel daaraan dragen. We zagen reeds dat hij reëel genoeg was, om te begrijpen dat in dit opzicht leiders en volgelingen overeenstemmen, al is de schuld van elk der beide niet even groot. En hij weet dat het slechts „enkelen, o zeer enkelen” zijn die de bewustheid en de ziels-

¹⁾ „Het imperialisme, de wereldoorlog en de sociaal-democratie” blz. 52/53, 4e druk.

²⁾ „Pan” blz. 183.

kracht en de wil bezitten om de revolutionaire strijd te voeren tegen het imperialisme. Terwijl juist, doordat dit imperialisme een wereldzaak is, het gehele proletariaat door deze oorlog en wat daarvan de nasleep zal zijn: nieuwe oorlog en crisis en werkeloosheid, wordt bedreigd. En daarom beschouwt hij als de nieuwe strijdwijze de revolutionaire massa-aksie, „de revolutionaire daad” van de massa. Het imperialisme smeedt het ganse proletariaat samen door zijn bedreiging, maar die eenheid wordt door hem zelf niet beseft en nagestreefd, is hemzelf niet tot bewustzijn gekomen. Deze grote tegenstelling, welke op te heffen Gorter's strijd is, daaraan lijdt hij met een geweldig lijden in „Pan”. Zij onthoudt zijn poëzie veel kracht.

En bovendien: de strijdvormen van deze revolutionaire massa-aksie zijn voor hem lang niet duidelijk ¹⁾. Ook de nieuwe „Pan” staat, wat betreft de weg om het socialisme te benaderen, n.l. door de verovering van de staat, op sociaaldemocratische grondslag, en de revolutionaire aksie beoogt dus een revolutie „van boven af”. Dit wordt echter in de nieuwe delen van „Pan” nergens meer sterk op de voorgrond gesteld. Inderdaad heeft eerst de Russiese revolutie van 1917 en de instelling van de arbeidersraden, de sovjets, de revolutionaire massa-aksie, die Gorter en de zijnen beoogden, vorm gegeven, en de onzekerheid opgeheven. In „Pan” blijft daarom de strijdform zeer vaag. Een reeds min of meer verlaten standpunt wordt er nog ingenomen, een kentering van inzicht is echter onmiskkenbaar. Wat dit betreft moest voor de dichter „Pan” in 1917 evenzeer een voorbij stadium zijn als „Mei” was in 1889, en beide overgangen drukken hun stempel op beide grote gedichten: de ene maakt in „Mei” de klanken donkerder, droever; de ander „Pan” onzekerder, minder stralend. Zo is de nieuwe „Pan” niet meer een bijna lyriese toekomst-

¹⁾ „Het vierde gedeelte van Zang III, voorstellende den Nieuwen Strijd zelven, die nu zal uitbreken, is iets vager gehouden dan het derde, omdat wij het precieze, ook van de nabije toekomst, niet kunnen zien”. Leiddraad bij het lezen van „Pan” blz. 7. Zie ook de hoofdstukken VII en X van „Het imperialisme, de wereldoorlog en de sociaaldemocratie” 4e druk, die nog enkel de noodzaak van de nieuwe strijd bepleiten maar niet scherper die strijd zelf aangeven.

visie op de socialistiese eindstrijd, en kent het niet meer alleen het lichte, het geluk van het socialisme. De chaos van de tijd leeft erin, de betrekkelijke rust van vóór de oorlog is verdwenen. Het heden staat in het midden, met al de donkere kanten en moeilijke spanningen, hoewel ook deze tweede „Pan” een idealisties beeld blijft van het verleden, heden en de toekomst, nergens reëel is, geen realistische afbeelding bevat.

Wanneer men zo de wording van de tweede „Pan”-uitgave beschouwt, is daarmee tevens de grootheid en de grens van dit werk gegeven.

*

De ontwikkelingen en gebeurtenissen die de dichter verbeeldt, zijn zo groot geworden, en zozeer verheft zich het imperialisme ter vermeerstering van de gehele aarde, zozeer woedt daardoor de strijd tussen arbeid en kapitaal in alle werelddelen, dat de visie van de dichter zich verruimt. De kring waarbinnen de dichter zijn beelden plaatst, is veel wijder geworden. De eenvoudige strijd op de liefelike aarde, die groen en heerlijk ligt onder de nachtblauwe hemel, deze wereld van de eerste „Pan” is in de tweede vorm niet meer zo aanwezig. Niet langer wandelt Pan als Faun binnen de aardse kring en ontmoet daar het Gouden Meisje. Als een vlammerode ster wentelt de aarde langs haar baan in het heelal. Hier vinden we niet langer de aarde zelf, maar de aarde in het heelal, en het heelal, het eindeloos eeuwig donkere, door lichtstralen doorboorde, waardoorheen Pan schrijdt, het hoofd in de wolken, de voeten op de aarde der mensen. Het heelal blijft het eindeloos gebied, waarin zich verder alles afspeelt. Met uiterste woordkracht, die soms weer tot stameling wordt, beschrijft de dichter het heelal als een eeuwige wisseling en een eeuwige vastheid.

Leerling bleef hij van Spinoza en Dietzgen. Immers bij deze denkers vond hij de diepe gedachten omtrent het heelal, en het is zijn opperste streven het hier, in deze voltooide vorm van „Pan”, te verbeelden, omdat de aardse kring te klein geworden is voor de diepte en de grootheid van de verbeeldingen zijner poëzie.

De wijdere visie maakt de oorspronkelijke eerste zang van „Pan” geheel anders. Pan, de god van de natuur en de muziek, gaat eenzaam om tussen de sterrenruimten. In de eenzaamheid wordt hij eerst afgebeeld; het Gouden Meisje heeft hij nog niet ontmoet ¹⁾. Eerst na deze verbeelding van de eenzame Pan in het heelal beschrijft de dichter hoe hij haar ziet komen

„.... door den avond
Nader, het Heelal met haar Schoonheid lavend” ²⁾.

In overeenstemming met deze verandering zijn vele woorden door nieuwe vervangen en enkele nieuwe verzen ingevoegd, die alle het oorspronkelijk beeld van de ruimte om Pan vergroten, diep veranderen. Op vele plaatsen vervangt de dichter het woord aarde door heelal. Als Pan zit op een bergtop en wacht, bevangen door het nieuwe, vreemde gevoel in hem, dan voegt de dichter er aan toe:

„Hoog in het heelal zittend, als kristal
In een donkerder en vager Kristal” ³⁾,

en:

„Hij zat zooals een beeld doodstil en staarde
Naar de onder hem liggende ronde aarde” ⁴⁾.

Het Gouden Meisje is rijziger, hoger, gaande, als Pan, door de eindeloze ruimte. En zo schildert de dichter Pan, wanneer hij geluisterd heeft naar haar, die hem toonde de slavende, maar vrij wordende mensheid:

„En daar zat Pan met zijn macht’ge gestalte
Weder, en zag door ’t teedere licht kristalte,
Zich heffend in ’t oneindige heelal,
Naar der aarde ronde donkere zaal” ⁵⁾.

¹⁾ vandaar in dit gedeelte de verandering van de werkwoordsvormen.

²⁾ blz. 9.

³⁾ blz. 8.

⁴⁾ blz. 9.

⁵⁾ blz. 21.

En dan gaat hij weg, alleen,

„En langzaam, zwak en teêr van liefde, liep,
Terwijl zijn hoofd raakte tot aan den hemel,
Wolken, zijn borst baadde in luchtgewemel,
Hij de berghelling af”¹⁾

Wanneer Pan dan het vergaan der goden en halfgoden heeft gezien, en heeft vernomen de zachte muziek die van de aarde opstijgt en de voorbode is van de komende vrijheid, en dan weer terug gaat naar het Gouden Meisje — dan vindt de dichter verzen waarin de ruimte en het licht, die hem omgeven, prachtig worden verbeeld.

„Pan trad door 't hemelhoog wereldheelal
Heen in der aarde donker lage vall'.”²⁾
„Hij trad op de aard' van af den hemel wadend,
En zich de voeten in de aarde badend”³⁾.

En het Gouden Meisje is

„Stralend en vullend tot waar hemel blauwt,
Van af de zee, het Heelal met haar goud.
Zij was de schoone schitterende Geest,
Die oprijst in Heelal's oneindige leest”⁴⁾.

De tweede grote verandering in de eerste zang zijn de liederen van de God des Lichts, van Apollo, die de dichter invoegt na het verdwijnen van Zeus en de God der Christenen. Elf strofen van negen verzen elk, brede, forse, klankrijke verzen, verhalen de ondergang van Apollo, die verdwijnen gaat nu de ene mensheid zelf de God van het Licht worden zal.

Reeds in het handschrift van de eerste vorm van „Pan”

¹⁾ blz. 25.

²⁾ blz. 50.

³⁾ blz. 52.

⁴⁾ blz. 53/54.

had de dichter na Zeus eveneens laten ondergaan de Griekse goden Ares, Apollo en Athene en vele Germaanse goden, die met name worden genoemd. Die verzen laat hij echter vervallen, maar de idee blijft blijikbaar in hem. Later maakt hij dan het lied van „de God des Lichts”, dat in apart handschrift bewaard is, en voegt dit in de tweede vorm van „Pan” in, waardoor de eerste zang zeer wordt verrijkt. Na Apollo verdwijnt ook Athene.

In breed gebeitelde trekken beeldt de dichter nog eenmaal de heerlijke schoonheid van het verleden, die hij liefhad, maar overwonnen wist door een nog dieper, heerliker schoonheid, die hij zag komen en reeds in zich voelde: de *nieuwe* poëzie. Daarom is de ondergang van dit verleden niet geschilderd in kleuren van droefheid om een verlies, heeft de God van het Licht „geen deinzen in zijn oogen, maar overwinningswil”. Daarom profeteert hij zelf de komst van de nieuwe God van het Licht, de éne mensheid. Daarom klinken deze verzen zo krachtig, met een volle, heldere klank. Immers: deze dichter, die zozeer het wezen van het Hellenisme begrepen had, omdat er zoveel in hemzelf was, dat hem de naam van modern Helleen terecht deed dragen, en die de toekomst zag zo vol harmonie van lichaam en geest, hij kán niet anders dan in een prachtige, kleurrijke verbeelding van deze Griekse God zijn ideaal verklanken. In die bijna honderd verzen konsentreert zich geheel de liefde van Gorter voor de oude kultuur en de wordende nieuwe op éézelfde element in beide zozeer verschillende kulturen, dat in Gorter zelf zo sterk aanwezig was. Vandaar de gloed van deze verzen en het wisselende, brede ritme.

De eerste zang van „Pan” heeft dus door de omwerking voor de tweede uitgave een zeer grondige verandering ondergaan ¹⁾. De grote visie wordt er gegeven, die in het gehele

¹⁾ Het is mij daarom moeilijk in te stemmen met de mening van Dr. W. v. Ravesteijn hieromtrent. „De conclusie van onze vergelijking tusschen A en B, voor zoover betreft den eersten zang, kan geen andere zijn dan dat B ten opzichte van A in hoofdzaak slechts eenige *constructieve* verbeteringen vertoont. Wat betreft de poëzie, de inspiratie, bevat het ten opzichte van A slechts geringe wijzigingen”. (blz. 158).

verdere werk aanwezig blijft. Het gedicht wordt direkt in een geheel andere sfeer geplaatst, en een geheel nieuwe indruk ontstaat daardoor, minder liefelijk, maar grootser, eindelozer, geweldiger. De Griekse faun van de eerste „Pan” is een machtige, de hemel vullende, nieuwe God geworden, een wereldgod; het zachte, fijne Gouden Meisje een grote, rijzige Vrouw. Beiden zijn zij tot groter macht verheven, in groter formaat gebeeld. Immers, hoeveel dieper schouwde Gorter in zijn sterke konsentrasie het wereldgebeuren, hoe groeide hij steeds machtiger als de dichter van de Idee.

*

De voltooide „Pan” is niet meer, als de oorspronkelijke, een driedelig gedicht. Tussen de eerste en de tweede zang van 1912 zijn twee grote zangen komen te staan, waarvan de eerste het verleden der arbeiders verhaalt, de tweede het heden waarin de dichter leeft. Het gedicht bestaat in 1916 dus uit vijf zangen en is, vergeleken bij de uitgave van 1912, ongeveer driemaal zo groot geworden.

Wanneer in de oorspronkelijke tweede zang Pan, onder hen die optrekken ten laatste strijd, ook een dichter ontmoet, die hem daarop kort zijn leven verhaalt, dan wordt een groot deel daarvan ingenomen door de verzen, die Gorter's strijd verbeelden om het sosialisme te leren kennen en in de arbeiders te ontdekken. Alle schrik en afschuw, alle vergeefse inspanning, teleurstelling en moeheid daarvan wordt door de dichter aan Pan verhaald. Want niets verpletterde deze man, die een zo hoge idee in zich droeg, een gouden mensenbeeld, meer dan de ervaring van de domheid en slaafsheid, de sleur en de onwetendheid van mensen, die al de macht en heerlijkheid maken, welke op aarde, door mensen gevormd, bestaat.

In diezelfde stemming is de tweede zang van de voltooide „Pan” geschreven. De gedachten over het verleden van de arbeiders wekken weer in de dichter de herinnering op aan wat hij daarvan nog gezien heeft, en ook de herinnering aan zijn moeizame pogingen om het sosialisme, iets van het nieuwe

bewustzijn, in de arbeiders te ontdekken. Deze zang is eigenlijk een verzameling van verschillende korte zangen waarin de verschillende fasen van het verleden der arbeiders, van hun volkomen onbewustheid en slaafsheid, doorheen doellose opstandigheid, tot het socialisme, worden verbeeld in groepen en enkele personen. De verbinding tussen deze zangen is Pan.

Of de dichter.

Want de tweede zang zet in met enkele verzen, waarin de dichter zich nadrukkelijk met Pan vereenzelvigd ¹⁾. In de eerste uitgave van „Pan” is het reeds duidelijk dat in vele opzichten Pan en de dichter samenvallen. Het Hs. bevat dan ook vaker het woordje „ik” of „mij”, dat dan later

¹⁾ Voor Dr. W. van Ravesteijn is dit een fout van het werk. Door deze vereenzelviging zou de mythologische hoofdfiguur van de eerste zang overbodig zijn geworden (blz. 162). Er is voor hem een tegenspraak in de gelijkstelling van Pan met de vroegere Gorter en de strekking van het gedicht: de ontwikkeling van de *nieuwe* mens te geven. Maar deze komt toch uit de oude voort, is men geneigd te zeggen! De verbeelding van de oude mens, die 't nieuwe vermoedt en voorvoelt, voorafgaande aan het verdere werk, is toch zeer juist! Want zó was Gorter en zó Pan. Inderdaad heeft deze Pan, zoals hij eerst geschilderd wordt in zijn onbewustheid en z'n liefde slechts voor natuur en muziek, heel veel van Gorter vóór 1897. Alleen de tweede zang kent de gelijkstelling.

Geheel onjuist is echter de voorstelling van Dr. W. v. Ravesteijn, dat deze vereenzelviging op onduidelijke wijze plotseling plaats vindt. „Er is en blijft hier . . . de fout, dat Pan en de dichter hier eensklaps naast elkaar, doorengemengeld, worden geïntroduceerd, . . .” (blz. 167). En: „Pan zelf, de hoofdfiguur dan toch . . . is geheel op den achtergrond getreden, ja verschijnt in den heelen zang nauwelijks meer, tenzij men aanvaardt, dat de dichter en hij er om zoo te zeggen in vereenzelvigd zijn. *Doch dit blijkt in ieder geval niet duidelijk*”. (curs. van mij) (blz. 195). Dit geschiedt in het gedicht *zeer duidelijk, zeer nadrukkelijk*:

„Het werd morgen en zeer licht werd de knop
Der deur, maar even stil als Pan o f i k.” (blz. 63)

Dr. W. v. Ravesteijn haalt deze verzen ook aan! Hij ziet echter de spatiëring voorbij en daarmee blijkbaar ook de zeer duidelijke, opzettelijke vereenzelviging van de dichter met Pan.

door „Pan” vervangen is. In deze tweede zang echter zegt de dichter duidelijk dat daarin Pan en hijzelf gelijk zijn. Juist omdat de verbeelding van het verleden der arbeiders voor zo'n groot deel oók is het verhaal van wat Gorter doormaakte bij 't leren kennen van het socialisme, kon die vereenzelviging met Pan te eerder tot stand komen.

De inzet van de beschrijving van het verleden is dan ook een korte zang, waarin de dichter zijn gang tot de arbeiders beschrijft, in enkele schone verzen zijn ontwikkelingsgang schetst, de overgang van de wijsgerige, de intellectuele liefde tot de mensenliefde, die hem nieuw was.

„Mijn Liefde was een Licht zich zelf verteerend.
Daarom besloot ik toen dien grooten Avond,
Heen te gaan naar de nieuwe jonge Wereld.
De Wereld der Arbeiders is de Nieuwe” ¹⁾.

En dan ziet hij de arbeiders, slaafs en onwetend. Eerst daarna volgen de verschillende zangen, die het verleden der arbeiders verbeelden. De historische lijn loopt over de periode van volslagen knechting en ellende — waarbij men denken kan aan de toestand van het proletariaat in de eerste jaren der 19e eeuw in Engeland, en in alle landen waar het vroege snelgroeiende kapitalisme opkwam — over het tijdperk van de machinebestorming, eerste stakingen, het optreden van St. Simon en Robert Owen, tot de eerste organisaties, de oorlog, het breder verzet, de toenemende stakingen en tenslotte het laatste verzet, waarin onbewustheid en eerste bewustzijn vermengd waren: de bloedige Zondag van Januarië 1905 te Petersburg en de revolutie daarna. Deze historische gegevens kan men, zo men wil, hier vinden. De dichter neemt ze enkel als bruikbaar materiaal voor de vorming van het idealistische beeld van het verleden en is daaraan dus niet gebonden ²⁾.

¹⁾ blz. 70.

²⁾ De historicus Dr. W. van Ravesteijn neemt dit veel te reëel (blz. 192/193), te bewust histories. Hier openbaart zich weer hoe weinig hij Gorter's opvatting van de poëzie als idealisties beeld van de werkelijkheid, waaraan al het toevallige der realiteit onderworpen is, begrepen heeft.

Al deze zangen, die de beschrijvingen bevatten van de arbeiders in de fabriek, de kroeg, de kerk, in werkeloosheid, in dof verzet, ze zijn geschreven met een gespannen, kalme nadruk, maar men voelt daarachter de ingehouden, bevende schrik en verontwaardiging. Lijfelik ondergaat de dichter al de ellende, door mensen elkander aangedaan. Hij lijdt onder die onwetendheid en slaafsheid, tot een uiterste wezenloosheid, waarin hij ligt, waaruit hij langzaam weer bijkomt, in de natuur, in de nacht. De nachten zijn de martelende én de rustgevende krachten. In de nachten, die zich voegen tussen de dagen waarin hij de arbeiderswereld ziet, ligt hij wakker, lang en denkende en gemarteld door het besef van zoveel onbewustheid. De nachten zijn echter ook de genezende, daarin herademt hij. Bijna elke zang begint met de morgen en sluit met de nacht; in de morgen met de nieuwe kracht, de nieuwe moed, de morgen waarin vooral deze dichter zijn volle kracht had, in de avond, vermoeid, verslagen vaak of denkende tot ver in de nacht.

Maar hij weet ook dat uit die zwarte ellende-wereld eens de bevrijding en de vernieuwing zal voortkomen. Daarom wil hij haar kennen, in haar doordringen

.... ik wilde alles zien,
Al de schoonheid van de wordende wereld" ¹⁾

En zo, diepgedrongen in het verleden van de arbeiderswereld, waarvan hij toch ook nog zoveel onwetendheid en traditie aanwezig weet in het heden, beseft hij sterk dat hij zelf niet meer in zijn leven die nieuwe schoonheid zal zien. De liedjes van de tweede zang zijn daarom niet vol vreugde, niet stralend van geluk en zekerheid, maar geschreven uit het besef dat hij slechts voorloper is, altijd zal blijven verlangen, en de hoogste bevrediging niet zal vinden.

x In deze zangen is Gorter een waarlijk epies dichter. Ze zijn geschreven op de overgang van de eerste, meer lyriese „Pan” naar de „Pan” die de geweldige invloed van de oorlog ondergaat. In deze verzen van de tweede zang is van die in-

¹⁾ blz. 77.

vloed nog niets merkbaar en ongetwijfeld zijn ze dan ook vóór 1914 geschreven. Eenvoudig verhalend zijn de zangen, op een stille, bijna droeve toon. Ze hebben de kleur van vuile sneeuw, van een stad in mieserig dooiweer. Helderder kleuren vindt zijn poëzie eerst weer als hij de kinderen beschrijft en de arbeidsters, die de fabriek ingaan. Dan worden z'n verzen weer licht en vloeiender. Zo ziet hij een arbeidster:

„Zij was hoog, blond, melkblank, als gouden vuur,
Met een blik zoo rein en open en teder,
Dat de gansche wereld er zeer zacht in viel. —
Als in een sterrenacht, als daar de sneeuw
Mat ligt op straat, zich bij een hoek der gracht
Een vrouw uit een huis over de onderdeur
Buigt, en, het zacht gezicht in stalen kou,
Kijkt, of daar soms ook iemand nader komt, —” 1)

En zo ziet hij de kinderen gaan de fabriek in:

„Als een stoet vruchten kwamen zijn aangerold:
Bruine kastanjes,
Witte pompelmoezen,
Bleeke citroenen,
Lichtbruine hazelnoten en
Een rood mandarijntje. — ” 2)

Kleur en nieuwe gloed krijgen zijn verzen ook, wanneer de eerste bewustheid, de eerste aktiviteit in de arbeiders komt, wanneer enkelen onder hen zich oprichten en de strijd verkondigen. Een ontroering grijpt hem en stuwt zijn poëzie tot prachtige uitbeelding van het gebeuren, wanneer hij de individuele daad van verzet bezingt, de daad en het lot van Andreas.

Het einde van de tweede zang is als het begin: de zang van de gang des dichters tot de arbeiders, en hoe hij hen vindt in onwetendheid en slavernij. En toch: er is iets veranderd.

1) blz. 99.

2) blz. 98.

Er is een bewustheid aan het ontwaken. Reeds was er strijd, reeds ontwaakte de mens in de slaaf.

„Slechts zeer enklen verzezen op als sterren,
En stonden goud, stil, rustig in de hoogte,
In 't donker, klaar en donkerrood van bloed,
En rustig luisterende, als mannen" — ¹⁾)

Het verleden heeft, nog onzeker en klein, de krachten voortgebracht waaruit het sosialisme eens zou groeien ²⁾).

*

De derde zang van „Pan", die tevens de grootste zang is, bevat het idealistische beeld van het heden, waarin de dichter leefde, en de strijd.

Deze zang wijkt zeer sterk af van al de overige. De gehele stemming is anders, het ritme, de bouw en de klank dragen een geheel ander karakter. In de derde zang van „Pan" weerspiegelt zich het chaotiese van dat heden, de spanning en de onzekerheid, zeer sterk.

Het is geen geheel geworden, geen eenheid. De onderdelen: de propaganda — de organisatie — de strijd — de nieuwe strijd — de bereidheid van de arbeiders, zij wijzen een logiese opeenvolging aan; eveneens is de idee, die hier tot uitdrukking wordt gebracht „het komen tot Eenheid en Bewustheid en Vrijheid der Menschen" ³⁾) er in stijgende mate aanwezig. Maar zij vindt in deze zang niet haar volle vorm. De derde zang is een opeenvolging van redevoeringen, lie-

¹⁾ blz. 158.

²⁾ Dr. W. v. Ravesteijn ziet geen groei in de tweede zang en zegt ten onrechte dat Gorter „eindigt, *in letterlijken zin*, zoals hij begon (blz. 193, kurs. van mij). Dit is onjuist, zoals blijkt uit de bovenstaande aangehaalde vier verzen, die de openingszang van de bijna gelijkkluidende slotzang onderscheiden, een onderscheid, dat juist duidelijk op een groei onder de arbeiders wijst, hoe klein die ook was (en zij was toch klein!). Dr. W. v. Ravesteijn konstateert dus ten onrechte dat „we na welgeteld 1700 verzen nog even ver zijn als in den beginne."

³⁾ Leiddraad bij het lezen van „Pan", blz. 8.

deren van Pan, filosofiese poëzie en visioenen van Pan. We vinden er geen epiese beschrijving meer van het heden, evenmin als een volle lyriese verbeelding.

Het beeld van het heden, zoals de dichter dat naar het wezenlike van het heden wilde geven, is nergens, vol en rijp tot verworvenheid geworden, uitgebeeld. Het blijven flitsen, momenten, vormloos, kort maar heel fel bezeten en uitgestoten, niet breed gegroeid en in rust voldragen. Daarom stapelen de beelden zich na elkander op tot een wankelende hoogte; daarom herhalen de woorden zich eindeloos, en ook hetzelfde beeld, om toch maar tot de kracht te komen die alleen de verdieping van het éne beeld kan geven, en ook bij Gorter, juist bij hem, altijd zo sterk en helder gaf. Hoe verder men doordringt in de derde zang, hoe meer dit merkbaar wordt.

Er blijkt zich hier een opmerkelijke tegenstelling te openbaren tussen de diepte en vooral de felle kracht waarmee de dichter in zich bezat wat voor hem de essentie was van zijn tijd, en de kracht van uitbeelding. Er is een onrust, een spanning en hartstocht, die de volle uitbeelding verhinderen, en anderzijds een zodanige stijging in het visionaire, het ekstatische, dat alle vorm ook werkelijk waardeloos wordt, en het enkele woord in zichzelf de volkomen uitdrukking is, niet meer ritme, klank, versbouw. Daarop wijzen ook de stellige plaats, die hij een woord kan geven en de vele hoofdletters. Het begrip, in het woord gevat, heeft voor z'n uitdrukking voldoende aan dit enkele woord. Dat wil zeggen: voor de tweede maal in zijn leven overschrijdt de dichter de grens der poëzie, nú omdat zijn hartstocht te groot geworden is voor de krachten van zijn tijd, waarop zich zijn poëzie had gegrondvest. Maar tegelijkertijd bereikt hij hoogten van poëzie, zo vreemd en schoon en nieuw, dat men, diep gedrongen in dit werk, een plotselinge ontroering door zich heen voelt gaan. Op die ogenblikken heeft op vreemde wijs de dichterlike hartstocht de kern geraakt van de in deze mens zo diepe, wonderlike poëtische kracht, vallen idee en poëzie samen, al is het ook in vormen, die indruisen tegen alle gangbare wetten der schoonheid.

Voor deze tegenstelling zijn stellige oorzaken aan te wijzen.

De rust van vóór 1914 is weg; de situatie waarin de wereldoorlog de maatschappij heeft gebracht en de konklusies, door de revolutionaire marxisten daaruit getrokken, zijn zó groot en zó vol gevaar, dat wie ze verbeeldt, ervan trilt en geen rust vindt. De vroegere brede uitwerking, de zachte, rustigvloeiende, doordringende vergelijking, de natuurpoëzie, de lyriese klank is weg. De zee ruist niet achter deze verzen, de eenzaamheid en de stilte zijn niet om de dichter. De duinen staan er niet roerloos en rustgevend. Er is slechts één idee en één hartstocht, die de ziel bijna overspant, omdat die idee met ondergang wordt bedreigd. Want hoe groot zijn de tegenkrachten, de tegenstellingen. Alles kan toch immers uit die tijd geboren worden, uit die jaren 1914, 1915, 1916. Tegenover de zekerheid van de idee en het verlangen naar haar verwelkeliking staat de vrees en de angst om de andere mogelijkheid: de volkomen vernietiging van de kracht van het proletariaat, wanneer nieuwe oorlog ¹⁾ zou volgen uit deze wereldoorlog en krisis en werkeloosheid, een mogelijkheid waarvan Gorter blijk had gegeven haar zeer reëel te zien. Hij bezat het ongeschokte geloof in de mogelijkheid van een revolutie als gevolg van de oorlog, zozeer zelfs, dat hij in 1916 haar beschrijft, die toch pas een jaar later werkelijkheid zou worden. Maar hij erkende óók de andere mogelijkheid. Inderdaad, wij weten het nu, heeft de wereldoorlog beide gevolgen gehad: de Russiese revolutie en krisis na krisis, met korte bloei vooraf, daarna werkeloosheid en krachteloosheid van het proletariaat.

En daarom, terwijl hij de essentie van zijn tijd beeldde in

¹⁾ Vandaar op blz. 280:

„En toen gebeurde het, dat al deze Machten
Dreigden met nieuwen oorlog. —
Een zee van wee was er over de aarde,
Nieuwe vernietiging dreigde, ondergang
Voor jaren, eeuwen, en nieuwe massamoord.”

Dr. W. v. Ravesteijn noemt dit „een toekomst, die met geen mogelijkheid meer direct aan dit Heden kan worden vastgeknoopt of ermee in verband gebracht” (blz. 198). Voor de revolutionaire marxisten in die dagen was het echter zeer duidelijk, dat de wereldoorlog zeer spoedig nieuwe oorlogen tot nasleep kon hebben, zoals we in Gorter's brosjure „Het imperialisme, de wereldoorlog en de sociaal-democratie” uiteengezet vinden.

poëzie, waren het zeer tegengestelde krachten, die haar voedden, was de epiese vorm ervoor niet mogelijk, en werd de dichter reeds meer en meer gedrongen naar de liederen, waarin hij reeds eerder de idee van het socialisme had bezongen. In de derde zang van „Pan” is dan ook een in poëties opzicht vaak groot verschil tussen de liederen van Pan aan de Geest der nieuwe Mensheid, en de andere verzen.

Want wanneer wat voor een dichter het wezenlike is van zijn tijd zo zwak nog slechts aanwezig is, zo jong geboren en reeds zo door gevaren omringd, dan wordt hij bij de afbeelding licht gedrongen naar de abstraksie en naar de toekomst. Inderdaad is van blz. 280 af deze zang van het heden eigenlijk een zang van de toekomst, zij het ook van de nabije toekomst, dus als zodanig in het heden z'n oorsprong nemende, en waarvan, naar de dichter zelf zegt, het presiese niet gezien kan worden terwijl de strijd nog vaag is, want onbekend.

Hieruit is te begrijpen de geweldige, de felle kracht in de dichter, die, met zijn brandende hartstocht voor de idee, staat temidden van een chaotiese tijd, waaruit hij weet dat zozeer tegengestelden geboren kunnen worden, zodat die hartstocht één trillende spanning wordt, die alle poëzie overheerst, en zij stijgt tot de visionaire, de ekstatische afbeelding van de idee, terwijl tegelijkertijd de onmogelijkheid ontstaat, in grote, brede, epiese verzen het heden af te beelden. Zo is het chaotiese van deze zang het chaotiese van die jaren, waarin de dichter brandende leeft. Geweldige nieuwe mogelijkheden doemen op, die hem doen huiveren van geluk, en tegelijkertijd is er wat hen in gevaar brengt en dit geluk schendt. Renaissance en ineenstorting kunnen komen. Daarom blijft alleen zuiver, stralend de idee en het visioen, dan moet de sterke hartstocht tot ekstase worden. Veel later zal hij zeggen, dat hij de beelden van de arbeiders in de poëzie wil stellen

„..... nu niet meer met der hartstocht furie,
Niet met der blinde hoop ontombre energie,
Niet met van 't verre doel vage visie,
Maar met de klare vaste fantasie”¹⁾,”

¹⁾ „De Arbeidersraad”, blz. 19.

Maar in 1915, 1916 ontstaat in deze *furie der hartstocht* en woedende energie van *de blinde hoop* de derde zang van „Pan”.

Zoals in de tweede zang bij de afbeelding van het verleden nog doorklonk de inspanning en de moeite, die Gorter had gekend toen zijn weg hem voerde tot de arbeiders, om in die wereld de schoonheid en de poëzie te vinden — zo klinken in het eerste deel van de derde zang door: de vreugde en het geluk die zijn deel werden, toen hij er de poëzie gevonden had. De liedjes uit de delen: de propaganda en de organisatie, zijn de heerlijkste liedjes van Pan. De laatste zijn de beste van Pan's vreugdeliederen. Daarin klinkt het krachtigst het besef, dat het nieuwe bewustzijn der mensheid de schoonheid zal brengen, die de dichter altijd heeft gezocht, en overstemt dit besef en de vreugde erover de erkenning, dat hij die volle schoonheid zelf nooit beleven zal, welke erkenning in de tweede zang overheerste met de droefheid erom. Alle geluk en vreugde die Gorter's deel zijn geweest in de jaren van opbouw van het socialisme, toen nog geen scheuring en grote maatschappelijke beroeringen, die direkt katastrofaal konden worden, bestonden, klinken op uit deze verzen van de derde zang. Verzen uit die tijd keren hier terug¹⁾. De gedachten aan de propaganda voor het socialisme, de verbreiding van de socialistiese gedachte en de opbouw van de organisatie brengen de dichter die tijd weer levendig in herinnering. Maar zo eenvoudig en klaar als in „Een Klein Heldendicht” de verzen waren die van de propaganda en de organisatie verhaalden, zo gespannen door de grote dingen van de tijd — waarin juist het al of niet diep doordrongen zijn van de socialistiese gedachten de doorslag kon geven ten goede of ten kwade — zijn de redevoeringen waarin de propaganda wordt verbeeld. De gedachtegang is hier, zoals we reeds zagen, zeer verdiept, en zowel op de bepalende invloed der produktieverhoudingen op de geest als op de zelfstandige aktiviteit van de geest zelf, op de kracht van het gevoel, van de ziel, worden de volle aksenten gelegd. Twee sprekers daarover treden afwisselend op, en 't is of de dichter voelt hoe zeer het tekort-

¹⁾ blz. 190, 191, 192.

schieten van de arbeiders in zielskracht en geestdrift een dreigende debâcle mogelijk maakt. Maar ook deze hoge ideeën hebben hun vorm niet gekregen; reeds hier verhinderen de spanning en de hartstocht, die hij niet beheersen kan, in en buiten de dichter een rustige konsentratie. Dit waren immers de dingen waar het dagelijks in de politiek nu werkelijk om ging. Zoveel hing hiervan af. Daarom wilde de dichter het wel in de hoofden dringen, deze gedachten, dat het *niet* vanzelf komt, het sosialisme, maar dat ook het hart de bron is van de kracht in de strijd.

Dan volgen de visioenen van de vereniging, de beginnende eenheid der arbeiders. In de dichter gaan de gedachten terug tot de diepste bronnen van gelijkheid en eenheid, hoe zij in alle mensen liggen. Daarom schrijft hij hartstochtelijke woorden tot de lezer, en getuigt zo dringend en vurig van de liefde die hem tot de schoonheid dreef ¹⁾. Daarom zingt juist in dit deel Pan zijn schoonste liederen aan de Geest der Vrijheid en der Mensheid en der Muziek, liederen waarin hij het dansende Gouden Meisje bezingt, en die het volle dichterschap van Gorter tonen, zozeer verdiept door zijn nieuwe wereldbeschouwing. Daarom wisselen in dit deel opeenstapeling van woorden, stamelingen, herhalingen, af met verzen vol levende, kleurige, diepe verbeelding, vol harmoniese klanken en van een grote bewogenheid; verzen waarin de hartstocht voor de idee getemd is en beheerst, en een schone vorm mogelijk maakt ²⁾. De derde zang toont zo een afwisseling van verzen, waarin het de dichter niet gelukt is „zijn hartstocht oneindig, naar de koelt' der woorden te brengen en van het beeld”, en hij wél in „de weeld' der hartstocht” verdronken is — en verzen waarin de konsentratie en de getemde, gerichte hartstocht grote poëzie in hem doen ontstaan. Dat veroorzaakt het war-rige, brokkelige beeld van deze zang.

En dat deel ervan, dat de strijd bezingt, kent deze afwisseling het sterkst. Hier raakt de dichter het levenscheppende en wereldomwentelende beginsel, dat zich voor hem in zijn

¹⁾ blz. 213.

²⁾ blz. 234.

tijd manifesteerde in de strijd der arbeiders om bevrijding, en dat hij weervindt in de hoogste poëzie van alle tijden: de strijd „als voornaamste kracht tot de ontwikkeling der Menschheid” ¹⁾). Als dichter van de strijd, zij het ook van een nog zwakke en beginnende strijd, voelt hij zich verbonden aan de grote dichters aller tijden. Hij bezingt die strijd zelf, dat is immers de grote poging „Pan”. Want dit blijft het geweldige in Herman Gorter, dat hij de eerste is geweest, die van de grote strijd der tijdkrachten, het ontstaan van nieuwe krachten, het vergaan van oude, de botsing, de wenteling, verschuiving ervan, één groot idealisties beeld heeft gemaakt, zich zozeer heeft gekonsentreerd in afzondering en zelftucht, dat hij zijn tijd, naar zijn visie, het diepst en meest levend in zich voelde, de krachten ervan door zich heen liet stromen, en zijn poëzie liet maken. Dat was zijn enige doel en opgave. Daarvoor zette hij alles opzij, ook de gave prachtige natuurbeschrijvingen te kunnen maken ²⁾). Hier staat voor het eerst een dichter voorons

¹⁾ Leiddraad bij het lezen van „Pan”, blz. 6.

²⁾ Van de strijd zegt hij:

„Daarom plant ik u midden in dit boek
O heilige strijd, o gouden heilige strijd,
Die de Bevrijding van de Arbeiders brengt.
Daarom plant ik u midden in dit boek,
Ik, die de eerste ben op heel de wereld,
Die uw goud licht zie in de purpren Schoonheid,”
(blz. 241)

En hij smeekt de krachten van zijn tijd:

„Geef nu ook aan mij uw stralende Licht
Van uit Uw strijd.
Opdat ik dit klaar licht, dit Geesteslicht
Van U, Arbeiders, van U, van Uw strijd,
Doe schitteren in eene hoogre Schoonheid
Dan er ooit was,” (blz. 244).

Vooraf naar aanleiding van deze laatste woorden oordeelt Dr. W. van Ravesteijn dat „... hier de nederigheid verre is, die den werkelijk smeevende past en die wij elders in het gedicht gelukkig wél aantreffen. Want deze overmatige trots, hier in dit lyrische intermezzo zoo onverholen als nergens anders uitgedrukt — hoewel hij ook in andere deelen niet ontbreekt — is niet

die bewust de kern van zijn tijd tracht uit te beelden in poëzie. En men kan zeggen: hij heeft gefaald. Ja, in zoverre de krachten van zijn tijd zwak waren en tegengesteld, en zijn poëzie weinig voedsel gaven; ja, in zoverre veel van zijn eigen kracht reeds was opgeteerd toen hij dit grote werk begon. Hij heeft het zelf gevoeld en gezegd. Hij had slechts „een kinderstem”, „een stem van koper”, en zij klinkt niet krachtig dus en niet welluidend. Hij wist zich slechts een voorloper, een heraut, een kleine in de rij der groten. Maar niet gefaald heeft hij, en groot is de dichter Herman Gorter, in dit voorloper-zijn, in zijn taak heraut te wezen. Groot, omdat leven en poëzie onverbrekkelijk één voor hem waren, omdat poëzie voor hem was taak en opdracht *in* het leven van mensheid, natuur en maatschappij. De zwakheid van zijn tijd is de zwakheid van zijn poëzie; de beginnende kracht van het socialisme is de nieuwe, jonge kracht van zijn poëzie. En zó volledig heeft hij zijn opgave volbracht, want deze socialistiese dichter Herman Gorter heeft poëzie gemaakt, die tot de schoonste van onze tijd behoort, die het leven zo vol in zich draagt als zelden in een ander dichter wordt gevonden. En men heeft hem lief om het volkomen zuivere en eerlike, om het eeuwig poëtiese in hem, zowel in zijn pogen als in zijn slagen.

Veel van de strijd die hij beschrijft, is verleden. Het heden alleen of zelfs hoofdzakelijk een ethische zonde des dichters. Dan zou zij ons in dit verband en waar wij het over zijn poëzie hebben, geen belang inboezemen (in een oordeel over Gorter mag deze scheiding zeker niet worden gemaakt. Br. C.). Zij is ook een aesthetische. Zij en zij alleen verklaart de mateloosheid, waarvan dit gedicht vol is en die den dichter telkens en telkens weer meesleept, in plaats dat hij haar vermag te beteugelen” (blz. 216). Elders (blz. 248) constateert hij, dat we bij Gorter de nederigheid te weinig aantreffen. Dit oordeel en de gevolgtrekking eruit moeten volstrekt verworpen worden. Ten eerste mocht Gorter zich terecht de eerste dichter achten die de socialistiese strijd zelf idealisties verbeeldde in poëzie. Ten tweede is geen dichter zich sterker van zijn afhankelijkheid t.o.v. zijn tijd bewust geweest dan Gorter. Zijn trots is die heerlike trots, de dichter van het socialisme te mogen zijn; maar die trots staat op een geheel ander niveau als welke Dr. W. van Ravesteijn bedoelt. En wat de gevolgtrekking betreft: zoals we zagen is de mateloosheid van dit gedicht en het meegesleept worden van de dichter aan geheel andere oorzaken te wijten.

van 1914—1916 is de strijd van de arbeiders tegen elkander in de oorlog. In enkelen slechts zet zich de strijd om bevrijding voort. Zimmerwald, Kienthal, Liebknecht. Heel enkelen slechts. En de dichter ziet reeds vooruit, zoals de politicus ook, uit klare erkenning van de wereldtoestand, zeer helder vooruit zag. En daarom ziet hij in de strijd de revolutie. En Pan ziet daarvan visioen na visioen, waarin de dichter zijn gehele begeren neerlegt naar die komende tijd, die uit de impasse van het heden voeren zal. Want „hongerig en dorstig naar de uitkomst is hij”. Vandaar de stijging in het visioen, het ekstatische, in vele verzen vol eindeloze herhaling. En de toekomst blijft tenslotte de zachte hoop, de gedachte aan de laatste strijd.

„Pan zag dien en hij ging boven de aarde
In dezen gouden Tijd, die Nu is Nu,
In het klaar Meilicht in 't Heelal gebreid,
En hij ging hoog op door de eeuwigheid.
De Hemel was helgoud tot in den Hooge,
De Aarde dampte omhoog, helgoud van strijd,
En Pan haalde diep adem en zijn bewogen
Borst was voor eeuwig van al angst bevrijd.
De Hemel werd met een goud overtogen,
En de Aarde, het Heelal werd goud en wijd,
En zacht kwam Pan tot alstille bezinning,
Ja, de Aarde was gloeiend goud tot strijd,
De Aarde, het Heelal werd goud van overwinning” ¹⁾.

Reeds voelt hij kloppen onder de verscheurende wereldoorlog de naderende revolutie, de nieuwe strijd. Reeds beelden zijn verzen de nieuwe bereidheid der arbeiders. Hoop en zekerheid houden de overhand; nooit triomfeert vertwijfeling. Want hoevele nederlagen ook nog geleden zouden moeten worden, hoe zeer ondergang dreigde, de gang van de wereldontwikkeling was niet te stuiten, en de nieuwe krachten bleven groeien. Zo eindigt deze zang van strijd — geschreven

¹⁾ blz. 302/303.

midden in de felle jaren van de wereldoorlog, ten dele in het grote jaar 1916 — als een overwinningszang, doorheen alle spanning, die zozeer haar stempel op de verzen zet. Schijnbaar in schrille tegenstelling met wat ver in de wereld gebeurde, utopies, onreëel, waan, overspanning, in diepste werkelijkheid waar en realiteit.

„En Pan sprong juichende van uit de deur
Der Nacht, in een kleed purpergoud van kleur,
In het Heelal lichtblauw en goud van kleur. —
En daar lag op het strand een zwarte boot,
Midde' in den hemel, en op der zee schoot. —
Pan ijlde er henen, heel de wereld blonk
Om hem, terwijl hij door de stilte sprong.
Hij klom, als een zeeman met roode muts,
Aan den donkergeteerden fonkelkant,
En stapte blootbeens wijd over den rand,
En leegde het schip schitterend met de puts.
En tilde het anker voor op hoogen boeg,
De zee daaronder was zeer donker vroeg,
En heesch de zeilen en sprong naar het roer,
En richtte de boot die van zelve voer.
En hij ging zoover dat er niets dan dag
Over was, in hemel en zee één lach.
En daar steeg op uit het Heelal de Vrijheid,
Want het Heelal-Geheel is niets dan Vrijheid” ¹⁾.

*

De heerlike, van licht gloeiende, visionaire verzen, waarmee in de eerste „Pan” de dichter de eenwording van natuur en mensheid had beschreven, zó, dat in deze poëzie zelve de schoonste natuurpoëzie en idee-verklanking versmolten waren tot een waarlik nieuwe poëzie, waarin de volheid van deze veelzijdige, krachtige dichter zich prachtig openbaarde — zij zijn in de slotzang van de tweede „Pan” volledig bewaard gebleven.

En zoals het beeld van de grote strijd en de werkingen van

¹⁾ Blz. 315.

de nieuwe wereldkrachten in de tweede „Pan” zoveel breder en omvangrijker zijn gebeeld, en niet alleen de idee zelf bezongen wordt, maar ook haar manifestatie in het heden en verleden, waartoe zij de mensen dreef, hoe zij het menschenleven vormde in vreugde en leed, — zo wordt in de laatste zang van dit machtige gedicht ook in nieuwe trekken gebeeld, wijder verhaald, wat deze schitterende éénwording van Pan en het Gouden Meisje voor de menschenwereld betekenen zal. Vele nieuwe zangen zijn toegevoegd aan de derde zang van de eerste „Pan”. Zij alle verbeelden in korte trekken het menschenleven in de socialistiese toekomst.

Toen Gorter het idealistiese beeld van het verleden schiep, voedden hem daarbij zijn kennis omtrent dat verleden en bovenal wat hij daarvan zelf had ondervonden op zijn weg naar het socialisme. Toen hij de grote verbeelding van het heden schiep, gaf hij volkomen zijn tijd en zichzelf, de dichter die daarin immers zo intens en hartstochtelik leefde, met een hartstocht zó groot voor het machtige gebeuren van zijn tijd, dat hij — zoals we reeds zagen — er dikwels geheel door bezeten werd. Maar toen hij schiep, in deze vijfde zang van de tweede „Pan”, het beeld van de toekomst, ontbrak daarbij de juist voor Gorter zo belangrijke stuwende kracht van de eigen diepe innerlike en lijfelike ervaring; daarom bezitten deze verzen niet het direkte, het warme, kleurige, dat hem dichtertlik eigen is. Het bezingen van de idee der éénwording vroeg van hem zijn grote hartstocht en zijn kleurige natuurpoëzie, vol bewegelike impressies; de beschrijving van de strijd in verleden en heden vroeg zijn beeldende epiese kracht, steeds samengaande met een lyriese kracht, omdat zijn eigen beleving, zijn eigen, diepe aandoening zo krachtig bleven; het bezingen van de toekomst vroeg alle krachten van rede en fantasie. Maar zoals de uitbeelding van de strijd der arbeiders in het verleden en het heden geleden had onder het ontbreken van een grote, krachtige arbeidersstrijd hier in Holland, zodat daarom het epos van de socialistiese strijd — als Gorter diep wist — eerst later volkomen geschreven kon worden, wanneer hij zijn schitterend einde zou hebben beleefd — zo leed de afbeelding van de toekomst nog veel meer onder

het ontbreken van een realiteit. De dichter moet dit hebben gevoeld. Want hij neemt de enig mogelijke weg. Beheerst en koel gaat hij door dat oneindige gebied, waar te gemakkelijker enkel de fantasie vrij-uit zou hebben kunnen gaan, zonder dat de dichter echter zijn toekomstbeeld daarom het zuiverst zou hebben afgebeeld. Hij houdt zich aan de enige inhoud voor zijn door geestdrift sterke, vormende kracht: zijn kennis van de kultuur, zijn bezit van kultuur en het uiteraard vage toekomstbeeld, dat het socialisme toen had. De ekstatische drift van 1912 was mede mogelijk door de grote kracht waarmee het groeiende socialisme in hem werkte, door de onverstoorde zekerheid van zijn vrij spoedige verwerkeliking, en door vaste, van geen gevaren omgeven, politieke opvattingen. Zo moesten de krachten die het toekomstbeeld, in 1916, vormden, geheel andere zijn: dieper, groter, maar zoveel meer gespannen. Alle ekstase is weg; er is geen verblindend visioen meer. De harts-tocht wordt geestdrift. De verbeelding wordt strakker, koeler, eenvoudiger. Want niet de idee zelf bezielt hem, niet de impressie is hier, niet de natuur om hem, maar een gedachtenkonstruksie, een abstraksie. Daarom hebben de verzen iets van de koelheid die zijn spinozistische verzen kenmerkt. Maar daar ontbrak de overstraling van een idee, geheel met lijf en ziel, in volle overgave hartstochtelijk beleden; daar ontbrak de liefde die meer is dan de intellektuele liefde. Zo is de koelheid der verzen van de laatste „Pan”-zang niet het overheersende kenmerk. Dat blijft de geestdrift, die tegelijk brandt en koel is, die diep-onder zit, de bron. Hij brengt geen groot stralend beeld voort; er is geen hartstochtelijke visie, maar een eenvoudig beeld, ontstaan uit het geluk, gevonden in diepe konsentrasie, een schildering, stijgend soms tot het visioen. En dan niet meer alleen van de eenheid van natuur en mensheid, maar nu van het mensenleven in de verre toekomst, waarvan de verwerkeliking begint na de éénwording van Pan en het Gouden Meisje.

„En in dien nacht van duizend nachten en dagen,
Terwijl Pan en de Geest in den nacht lagen,
Werd de aarde, de menschbevolkte schit-

terende ster, volkomen gemeen bezit.

De Menschheid sloot zich aanéén tot één Geheel
En verbond zich met de Aarde, het Heelal" ¹⁾.

„De Zon verrees en zij beide ontwaakten,
En de armen zacht van elkander slaakten.

Zij rezen en zaten ver van elkaar,
Als uit elkaar en in elkaar zoo klaar" ²⁾.

„En zij verzezen. En zagen de Aarde aan,
En zijn eenen tijd nog stil blijven staan:" ³⁾

Dan gaan zij door de nieuwe mensenwereld, en zien de arbeid, de lichamelijke ontwikkeling, de wetenschap, de kunst, de liefde, alle manifestaties van de nieuwe, nu in vrijheid levende mensengeest en van het menselijk lichaam.

Bij deze beschrijving moet men denken aan het oude Griekenland en het Rusland van heden tegelijk. Dat komt omdat hij zijn kultuurbeeld vormde naar de krachten die alle kulturen gemeen hebben in hun bloei, en naar zijn socialistiese wetenschap. En wij zagen reeds waarom juist de Griekse kultuur hem zo lief was. Het aardse, blijegenieten van lichaamskracht en lichaamsschoonheid, van harmoniese vormen en menselike, geoefende en gerichte kracht, vond hij zowel bij de oude Grieken als in de strevingen en het toekomstbeeld van het socialisme. Sport en spel zouden eens geheel anders, maar in kern toch geheel gelijk zijn als lang geleden bij de Atheners en Spartanen. En Pan en het Gouden Meisje „.... zagen weer 'n ander deel der Menschheid, Der Schoone Menschheid, wie 't Heelal als grens leit. En daar daalden er menschen zooals boden Door de lucht: Naakt. En zooals Nieuwe Goden Schoon. Mannen en Vrouwen, Mannen en Maagden. Klarheit, Eenvoud, Kracht, trotsch Zelfbewustzijn daagden. En speelden spelen, waarvan nooit iemand gewaagde. En Pan en de Geest speelden met hen mede, En dachten diep hun grootsche en fijne zede" ⁴⁾.

¹⁾ blz. 440.

²⁾ blz. 443.

³⁾ blz. 444.

⁴⁾ blz. 451.

Klassiek is ook de verbeelding van het toneel. Reien-zeggers en spreekkoren, reidansen en muzikanten, alle zijn aanwezig in de verbeelding van het toneel. Het is als de opvoering van een Grieks drama.

„Eéne Muziek. — De machtige flambouwen
Der woorden, op 't tooneel, werden gehouden
Omhoog door den zang en instrumentmuziek,
Terwijl daardoorheen danste der koor rhythmiek.
Hoog klonken boven de groene gebouwen
Der luchten, als kristal, en het aanschouwen
Van duizende oogen, in diepste verrukken,
De klare helder gesproken melodieën
Der sprekersspelers, op het klinken schel
Der instrumenten en stemmen en zacht hel
De danspassen daardoorheen van de koren:
Eén Schoonheid om te zien en om te hooren” ¹⁾.

En tegelijkertijd, we merken het, ook het moderne massaspel, dat ook spreekkoren kent, het moderne spel met massa en enkeling, koor en spelers, de vorm, die tegenwoordig zo vaak wordt aangewend om onze tijd, zijn stromingen en krachten, te spelen. Het Russiese toneel is dit ook, want

„Zij speelden de opkomst van het Menschgeslacht,
Van 't vrije Menschgeslacht uit 't Slaafgeslacht,
Van de vrije Gedacht uit de slaaf-Gedacht,
Van den Dag der Vrijheid van uit den Nacht” ²⁾.
„Zij toonden hoe de Geest der Arbeiders,
Dat vuur, die scherpe straal eens lichten sters,
Opkwam uit den nacht, den Slavernij-nacht. —
Zuiver geestelijk was de woordenpracht. —
Een menigte arbeiders, een groote massa,
Voorstellende de gansche Arbeidersklasse
Van vroeger, was het prachtig donker koor
Voor de oogen, zingende voor het gehoor” ³⁾.

¹⁾ blz. 462.

²⁾ blz. 462.

³⁾ blz. 463.

Zo spelen avond aan avond in Moskou en Leningrad, in alle Russiese steden, de spelers het altijd boeiende spel van strijd en overwinning en opbouw, verleden en heden. Daar is werkelijkheid geworden, wat vroeger de socialistiese dichters dachten dat dán zou gebeuren. Immers, dán, in die toekomst, zouden de vrije mensen gedenken degenen die voor hen streden en vielen, die zich geofferd hadden voor hun vrijheid. Zij zouden „het Feest der Gedachtenis” vieren.

En zuiver gedacht, in socialistiese toekomstgedachten, is de organisatie van de arbeid, die door Pan en het Gouden Meisje wordt gezien. Hoe zwak toentertijd ook bij de socialisten de notie was van de socialistiese produksie en distributie in de toekomst, hier, in deze slotzangen van „Pan”, vinden we reeds poëties verbeeld de „planwirtschaft”.

„De Landbouwers brachten naar plan de zaden,
Op de gansche Aarde,
Ter wereld. Geweldige schepen beladen
Keerden en gingen door de groot' zeegaarde,
En brachten aan, naar plan, hun onmeetlijke lading
Voor allen. En in de Fabrieken, tot hoogste verzading,
Bewerkten 't allen, naar plan, elk mensch, naar zijn gading”¹⁾.

Zo heeft de dichter hier wederom de enkele wezenlike kenmerken van zijn toekomstbeeld genomen voor de verbeelding die hij ervan maakte; 't wezenlike van de kultuur: de eenheid en de harmonie van geest en lichaam; het wezenlike van de socialistiese arbeid: vrijheid en ordening. Daaromheen werkt zijn fantasie, eerst ruimschoots, dan meer en meer afnemend, omdat de slotzang van „Pan” ten laatste wordt de poëzie van de idee. Immers, sterker wordt het aanschouwen door Pan en het Gouden Meisje van de grote liefde in

¹⁾ blz. 455/56. Terecht wijst Dr. W. v. Ravesteijn erop (blz. 277) dat dit een van de weinige plaatsen is waar de landbouw door de dichter in z'n beschouwing wordt betrokken. De historicus ergert zich dan echter weer aan de schepen, te primitieve transportmiddelen voor een socialistiese maatschappij!

de mensen als het stralende, krachtgevende middelpunt van het éne leven. De liefde voor zichzelf, voor de ander, man, vrouw, kind, voor de mensheid, voor het heelal, alle kanten van de éne, grote liefde die in de mensen is, en dan onbelemmerd vrij uit zal zijn, omdat er geen onderworpenheid aan en knechting door de materie meer bestaat.

„En Pan zag toen de Menschheid als één God,
Meester van het Heelal en 't Eigen Lot,
En overstralend met absolute Liefde
Het Heelal als de hoogste Geliefde”.

De vijfde zang eindigt als de laatste van 1912. Pan en het meisje leggen zich naast elkander en gaan voor eeuwig in elkaar. Zo is het slot van dit hartstochtelijke grote gedicht zeer effen en stil en heel eenvoudig. Het kenmerkt de kracht en de noodzakelijke zwakheid van het gedicht, dat klinkt als de schetterende trompet van een heraut, dat aankondiging is en voorbereiding.

4. DE SCHOONHEID VAN HET GEDICHT „PAN”

„Pan” is vol schoone, zuivere poëzie.

Wie poëzie bemint, en de verzen leest die de gang van Pan en het Gouden Meisje beschrijven door het heelal, de liederen van het Gouden Meisje aan zee gezongen voor haar slapende Pan, de daad en de dood van Andreas, het gaan van de arbeidsters en de kinderen naar de fabrieken, de staking aan de haven, het optrekken ten strijde, de vreugde van Pan om de naderende Vrijheid, de liederen van Pan aan het Gouden Meisje als geest der mensheid en der muziek, en tenslotte de éénwording van beiden — hij zal erkennen de grote poëtiese kracht van Herman Gorter en déze schoonheid van Pan.

Hoe breed en gedragen en klaar zijn de epiese verzen. Zware klanken klinken achtereen; statig en eenvoudig is de maat van deze verzen, met hun vele verbogen possessiva, hun veelvuldige genitiefvormen, de adjectiva achter de substantiven. Het wijde, universele, grote, eindeloze van Gorter's

visie zit in die verzen. En sterk, krachtig zijn zij. Hoor hoe hij de liefde verbeeldt van Andreas' vrouw:

„Jong zijnde had hij haar een avond mee-
Genomen naar de eeuwige zaligheid,
En zij had zich gegeven aan haar man
Tot eeuwige eeuwige zaligheid.
Het goud van haar lichaam was voor hem, hem.
Het goud van haar ziel was voor hem alleen.
Zij had altijd hare armen geslagen
Om hem, zoo jong, met gouden krullen, aan
Zijn borst tegen hem opziend, en hem kussend
Op zijne borst, en hij kustte haar zoo
Ter neder op haar hoofd en hare lokken.
Zij had van spel gehouden, van te spelen.
Een eeuwige blijheid tegen hem aan,
Een eeuw'ge zaligheid om zijne voeten,
Als een beek van lach en een meer van bloemen.
Zij was niets dan zijn eige' eigen geweest,
Zijn vrouw. Zijn vrouw voor hem. Voor hem, haar man.
Zij wou niets zijn dan wat hij was, altijd,
Ook toen ze ouder werd, ook nu, ook nu” ¹⁾.

Zo zijn de epiese verzen van de tweede zang vooral. En in de derde zang, de bewegelijke, warrige, hartstochtelijke, is het kortere, kloppende ritme, het enkele woord, belangrijk om het begrip, maar ook de brede inzet van iedere zang, de machtige, klankenrijke beginverzen van elke strofe, die de schoonste zijn van elke zang, verzen om langzaam, eenvoudig, nadrukkelijk te lezen om de volle pracht ervan te voelen.

„En toen het avond was geworden en de
Schaduw van uit den hemel beschaduwde
De wegen, ging Pan met de arbeiders
Naar eene nieuwe donkere vergaadring,
In eene zaal die op de wereld was.
En daar sprak weder eene donkre man
In diepen eenvoud voor de arbeiders.

¹⁾ blz. 144.

O Tijd, o zaligheid!
 Elken avond klinkt het eenvoudig woord
 Der arbeidersslaven tot d'arbeidersslaven,
 Het woord dat tot de eenheid Menschen roept.
 En wat kan eenvoudiger, klaarder zijn,
 Wat meer Natuur gelijk, dan dat 't Geslacht
 Der aan elkaar gelijken wordt geroepen
 Tot eenheid, samenwerking liefde, vriendschap?
 Niet eenvoudiger komt het klare licht
 Der morgen over de aarde geschoven,
 Niet eenvoudiger klinkt de klare roep
 Door de boschjes en door den stillen nevel
 Diep in de duinen in Septemberochtend
 Der vogels voor den herfsttocht elkaar roepend,
 Dan 't woord der Arbeiders: Menschen, wordt één" ¹⁾.

Maar deze poëzie krijgt eerst haar waarde in het geheel van het gedicht. En dit is zozeer de schepping van een specifieke tijd en een specifieke dichterlike geest, dat zonder de kennis van beide de volle schoonheid ervan niet te vinden is. „Pan” is geen gedicht dat men „zo maar eens even” leest. Het ontleent zijn schoonheid aan de zuivere poëtische kenmerken, maar meer nog aan de grootheid van visie en gedachten, de stralende idee, het diepe geloof en idealisme van de dichter. Lezen van „Pan” eist verdieping en toewijding. Ziedaar enkele voorwaarden, die de toegang versperren voor ieder die er niet aan voldoet. Ziedaar ook enkele moeilijke voorwaarden. Weinigen verdiepen zich heden ten dage in een gedicht van meer dan 11000 verzen, weinigen nemen rustig de tijd om de schoonheid ook te zoeken in hoge gedachten en een dichterlike visie op tijd en wereld. Wie leest heden ten dage nog gedichten? Men vrage het de uitgevers! En dan zeker niet gedichten die inspanning en studie vereisen, en die bovendien — zoals „Pan” — het inleven vragen in een idee, een overtuiging, die misschien niet die van de lezer is. Dit alles maakt het grote werk van Herman Gorter moeilijk toegankelijk.

¹⁾ blz. 200.

Het werk van Gorter sinds 1890 is niet te begrijpen zonder de kennis van zijn filosofie, zijn politiek en zijn opvatting van poëzie. En waar in „Pan” deze drie zo sterk verweven zijn, er samenvallen, samen de inhoud van het gedicht zijn, geldt dit bovenal voor zijn grootste werk. Immers: zijn filosofie, als leerling van Spinoza eerst, van Dietzgen daarna, maakte de heerlike heeralvisie ¹⁾ mogelijk, waarmee de tweede „Pan” opent, die blijft het „onbegrensde décor” van alle handelingen, en die haar volmaakte harmonie verkrijgt aan het einde van het gedicht. Zij inspireerde hem tot de grote zangen en heerlike verzen over het ontstaan van de geest, de groei en uiteindelijke triomf van de geest. Doortrokken van zijn wereldbeschouwing blijkt „Pan”, van het begin tot het einde, doortrokken van het dialekties-materialisme, dat zich meer en meer van een nadrukkelikheid, uitsluitend op de materie, wegbeweegt, tot groter evenwicht komt, en eerst in Gorter volgroeid zal zijn, wanneer de werken van Freud en Einstein hun weg tot hem vinden.

Evenmin is „Pan” te begrijpen zonder de kennis van Gorter’s politieke opvattingen tussen 1907 en 1916, hun verandering en groei. Wil men een bepaling, dan zou men kunnen zeggen dat „Pan” in politiek opzicht een revolutionair-sociaaldemokraties gedicht is. Als zodanig draagt het, vooral merkbaar in de merkwaardige derde zang, alle kenmerken van een overgangsstadium, dat die politiek immers was. In de jaren 1912—1916 worden door de revolutionaire sociaaldemokraten de lijnen verder getrokken; ’t is een tasten, een vermoeden, dat kan worden tot een klaar, helder vooruitzien, anderzijds onvervuld blijft tot 1917, de Russiese revolutie, toe. We zagen het reeds voor de zangen van de nieuwe strijd en wat de dichter daarover zelf zegt in de leiddraad bij het lezen van „Pan”. Aan zijn brosjure „Het Imperialisme, de Wereldoorlog en de Sociaal-Demokratie” is het ook merkbaar. Bij de vierde druk

¹⁾ De classicus Gorter kiest voor het klare, heldere, eindeloze begrip ’t heldere, klare, Hollandse woord Heelal. Nooit gebruikt hij de woorden ‚kosmos’ en ‚kosmies’. Er is ook een andere gevoelswaarde. Eindeloze wijidheid tegenover ’t door onbegrepen krachten verbondene. Het beeld: kristal zou voor kosmos niet goed zijn.

(1920) is het gehele program reeds achterhaald door het program van de Communistiese Partij ¹⁾.

En bovenal belangrijk voor het verstaan van „Pan” is de wetenschap omtrent hetgeen voor Gorter poëzie was, en wat hij zag als de taak van de poëzie in zijn tijd. Daarover is reeds gesproken in het hoofdstuk over de grondslagen van „Pan”. Samenvattend kan men zeggen dat Gorter in „Pan” een idealisties dichter is, waarmee bedoeld wordt dat hij, makende het grote gedicht van de groei der socialistiese idee in zijn tijd, in de verbeelding van de werkelijkheid zijner dagen wilde scheppen een nieuwe realiteit, de waarheid onder schone leugen. Daarbij werken de invloeden van de dichters, die zijn grote leermeesters en voorbeelden waren bij het maken van „Pan”. „..... als hij in zijn eenvoudig vertrek, dat uitkeek op boomen en duinen, zat aan de tafel waarop men niets zag dan een vel papier, een fleschje inkt, een boek met stukjes papier tusschen de bladzijden gestoken, dan gingen Homerus, Dante en Chaucer bij hem in en uit, en hij vertelde hen hoe het nu ging worden, de groote poëzie — want al het andere kon hem niet schelen” ²⁾. De epiese kracht van Homerus, hoe zeer hij die bewonderd en genoten heeft, blijkt uit al zijn werken, zeker uit „Pan”, want de dichter worstelt daar meermalen om de epiese vorm; de brede Homeriese vergelijking is hem daarbij een belangrijke steun en tevens het poëtiese middel om gedachte- en natuurpoëzie samen te voegen.

Maar de grootste invloed op hem heeft gehad de door hem zo vereerde dichter Dante. Reeds de bovenstaande opvatting van poëzie heeft hij — als we al eerder zagen — aan Dante ontleend. Wanneer men beide dichters samen beschouwt, blijkt hoe sterk Gorter door Dante beïnvloed is, zózeer, dat niet direkt de bouw van „Pan” of een ander gedicht onder invloed van Dante’s werken tot stand kwam, maar veeleer zó, dat Gorter deze dichter tot ideale norm voor zichzelf heeft genomen — en door zijn aanleg kon nemen — waardoor

¹⁾ Zie noot, laatste blz. 4e druk.

²⁾ A. Roland Holst in „In Memoriam Herman Gorter”, 1928.

zulke overeenkomsten tussen beide dichters op te merken zijn.

In zijn boek over Herman Gorter als dichter van „Pan” geeft Dr. W. v. Ravesteijn in een slotbeschouwing als zijn mening te kennen „dat, zij ’t bewust, zij ’t ten deele onbewust, Pan in ’s dichters geest naar het voorbeeld van de Divina Commedia is gemodelleerd” ¹⁾. Hij vergelijkt de driedeligheid van het ene werk: Hel-Vagevuur-Paradijs, met die van het andere werk: Verleden-Heden-Toekomst. Verder wijst Dr. W. v. Ravesteijn een gemeenschappelijk moment aan in Beatrice als „Hooge Leidsvrouw” en het Gouden Meisje. Tenslotte hebben beide dichters hun grote afkeer van de hebzucht gemeen (voor Gorter in de gedaante van het Kapitaal), hun didaktiek en de sublimatie van de eigen ervaringen.

Wat betreft de vergelijking van „Pan” met de Divina Commedia moet men het m.i. eens zijn met Dr. Cohen ²⁾, dat hier niet zozeer sprake is van een bewust, deels onbewust genomen voorbeeld, maar dat enige punten van vergelijking mogelijk worden door „een zekere gelijkvormigheid” ³⁾. Men kan echter verder zeer zeker spreken van een grote geestelijke invloed van Dante op Gorter, mede ontstaan door een zekere overeenkomst in aanleg, alle verdere verhoudingen terzijde gelaten. Die maakt dat de overeenkomst tussen Beatrice en het Gouden Meisje veel dieper is dan „Hooge Leidsvrouw”, zoals we hieronder zullen zien. De parallel der driedeligheid is te gemakkelijk, ze zou voor talloze werken opgaan. Natuurlijk heeft Gorter wel eens aan de Divina Commedia gedacht bij het maken. Een duidelijk voorbeeld daarvan is de plaats waar Gorter een van z’n eerste bijeenkomsten onder de arbeiders mee maakt.

„En toen wij in de groote zale waren,
Zaten wij daar als de verdoemden in Hel,
Hel van onkunde en van Arremoed,

¹⁾ blz. 286.

²⁾ Dante in de Nederlandsche Letterkunde door J. L. Cohen. (diss. A’dam, 1929).

³⁾ blz. 285.

En meelij met elkaar en met ons zelf.
Zooals kikkers in eenen donkren poel
Zaten wij met de hoofde' uit 't donker in 't licht" ¹⁾.

Ook de andere door Dr. W. v. Ravesteijn aangevoerde overeenkomsten tussen beide dichters zijn te algemeen om een vruchtbare vergelijking tussen Divina Commedia en „Pan” mogelijk te maken. Met alle grote dichters heeft Gorter een afkeer van hebzucht, didakties streven en sublimatie van eigen ervaringen gemeen. Een of meer van deze eigenschappen deed Gorter de grote dichters der tijden bewonderen, zoals blijkt uit zijn „Kritiek op de litteraire beweging van '80”. We moeten daarom de invloed van en de overeenkomst met Dante, die onbetwist is, dieper zoeken dan mogelijk is door een vergelijking van „Pan” met de Divina Commedia.

Wil men de invloed van Dante op Gorter en de overeenkomst tussen beide dichters nagaan, dan biedt daartoe de Vita Nuova, deze merkwaardige terugblik van Dante op een deel van zijn leven, beter gelegenheid dan de Divina Commedia. Wanneer men de Vita Nuova leest, en erbij neemt de doorwerkte, heldere verklaringen van A. H. J. van Delft, dan worden grote overeenkomsten duidelijk. Allereerst reeds de verbeelding van een grote, diepe, geestelijke liefde in deliefde voor een vrouw, die voor beiden heeft bestaan ²⁾, Beatrice en het Gouden Meisje, beide namen vol betekenis. Van Delft schrijft over deze liefde in Dante: „Dante's liefde is intellectueel, visionair” ³⁾. „Zijn liefde is intellectueel — zij wordt geboren

¹⁾ blz. 71. Zie ook „De Arbeidersraad” blz. 17:

Dante, uw hel is onze maatschappij,
Dante, Uw loutering is onze strijd,
Dante, uw hemel, het is onze toekomst,
Dante, uw God, het is de menschheid.

²⁾ Gorter heeft nooit geloofd in Beatrice als mystieke figuur. A. H. J. van Delft neemt eveneens aan dat Beatrice werkelijk heeft bestaan, niet op grond van historische gegevens, maar van Dante's gehele werkwijze, omdat zijn „dichting” is „altijd een reactie op het werkelijke” (blz. 154).

³⁾ A. H. J. van Delft: Dante-verklaring, met vertaalden tekst, Deel I: Nieuw Leven, blz. 126.

uit begrip" ¹⁾). Deze woorden zijn direkt op Gorter van toepassing, op zijn grote liefde voor de éénwording der mensheid en van de mensheid en de natuur. En wanneer Van Delft over Dante's werk en werkwijze schrijft, moet men wederom aan Gorter denken, dichtende aan „Pan”. „Dante is dichterkunstenaar van allersterkste beeldingskracht, hij concipieerde in zijn geest een wereld-omvattende dichting en beeldde dat dichtconcept in een ideaal kunstwerk. Van dat ideale kunstgewrocht is „Beatrice” de kern-idee, is hare figuur de albeheerschende, God-beeldende schoonheidstype. Om de volheid van haar „Beatrice-idee”, van hare ideale schoonheid te beelden, zullen „hemel en aarde de hand aan zijn kunstwerk moeten leggen”. Dat werk is zijn levenstaak. Daarom concentreert hij op haar al zijn gepeinzen en verbeelden, al zijn moeienis en vreugd. Zo was zij altijd in hem, bleef zij steeds het middelpunt zijner gedachten” ²⁾). Zo was ook de concentratie van Gorter op zijn werk, werk dat voor beiden is de verbeelding van een vernieuwing, een toekomst, dus visionair, zelfs apocalypties. Over de vernieuwingsgedachte bij Dante schrijft Van Delft: „Die *vernieuwingsgedachte*, die aan de eschatologische apocalyptiek eigen is, was hem wel eigen, maar niet oorspronkelijk. Deze gedachte, die, aangevend op Beatrice, de moeder werd van zijne eschatologische Divina Commedia, woelde te zijner tijd in den geest der volksmassa. Een sterke tendenz was er tegen het einde der 13e eeuw opnieuw onder de sterk beroerde menigte, om uit velerlei teekenen des tijds een vernieuwing der wereld te verwachten” ³⁾). Zo verbeeldde Gorter wat in zijn tijd leefde onder de socialistiese massa. En zoals Dante ook in ethies opzicht veranderde, en gericht werd door de idee die hij dient ⁴⁾), zo zagen wij ook Gorter door zijn wereldbeschouwing sterk ethies beïnvloed. Een verdere overeenkomst met de Vita Nuova is, dat, zoals het proza van dit werk een terugblik is én in het slot uitgangspunt, ook de werken van Gorter zo zijn.

¹⁾ v. Delft, blz. 180.

²⁾ v. Delft, blz. 138.

³⁾ v. Delft, blz. 189.

⁴⁾ Zie van Delft, blz. 166.

„Mei” is een terugblik op de jeugd; de derde zang echter begin van zijn sensitivisties individualisme. „Een Klein Helden-dicht” is de terugblik op Gorter’s gang tot het socialisme, uitgangspunt voor „Pan” in de beschrijving van verleden en heden der arbeiders. „Pan” is een terugblik op Gorter’s revolutionair-sosiaaldemokratiese tijd, uitgangspunt voor het kommunisme, in het laatste deel van de derde zang. Zo leidt deze beschouwing tot de opvatting dat over de invloed van het werk en de persoon van Dante op Gorter alleen in algemene zin te spreken is. Steeds weer blijkt dat Dante zijn grote, geliefde voorbeeld is geweest.

En — we zagen het — diep beleed Gorter als waarheid de woorden van Wordsworth dat poëzie in de eerste plaats hartstocht is. „Pan” is vooral het gedicht van de hartstocht voor de idee, van de volkomen overgave aan de idee en van Gorter’s onmiddellike poëtiese kracht. Deze gezonde, krachtige mens, vol natuurlikheid en openheid en van een kinderlike eenvoud vaak, had in zichzelf als dichter deze woorden van Wordsworth volkomen tot waarheid gemaakt. Elk vers dat Gorter geschreven heeft, kwam voort uit hartstocht. En dát is vooral het heerlike in de poëzie van Herman Gorter, dat deze man niet dicht omdat hij nu eenmaal dichter is, het vermogen bezit gevoelens en gedachten te verklanken in woorden, maar omdat hij zo vól was van gedachten en gevoelens, van fantasie en daden, van idealistiese drang, omdat het leven in zijn eindeloze schakeringen in hem de grote hartstocht heeft gewekt, die nimmer verflauwde, en wij in Gorter bezitten een — o zo zeldzame — Nederlandse dichter, die zó vol is dat hij spreken moèt, en die spreekt met een zo zingende, klankrijke, ontroerend schone stem, in klanken die onmiddellik vertolken wat hij beelden wil. Zo vol dat hij spreken moèt, *hoe ook*. ’t Klinkt paradoxaal, maar zó is deze dichter, dat zelfs het lelike, het bizarre, het mate-loze, het stamelen, bij hem nog mooi kan zijn, nog ontroeren kan, omdat men er altijd het geweldige pogen, de hevige worsteling, de spanning, *het moeten*, achter voelt, ook al wordt het niet tot zuivere poëzie. Zijn gehele leven was poëzie, één stroom van poëzie. Die kon zwellen als de ri-

vieren in het vroege voorjaar, kon over-stromen en buiten z'n oevers verzanden, gelijk we het soms zagen in „Pan”. Maar altijd een stroom, altijd levend water en zon en beweging, een voorwaarts-dringen, een stuwning, nooit stil staand, nooit troebel.

En dit over-slaan, dit verzanden, het had zijn oorzaken. Wie als kunstenaar het beeld scheidt van een wordende en nieuwe kracht in zijn tijd, en een grote hartstocht bezit voor dat nieuwe, wordende, dat nog zo klein is en vaak verpletterd dreigt te worden door de bestaande, oude en vijandige machten — hij zal in de realiteit weinig elementen vinden om zijn kunst, het idealistische beeld van die realiteit, te maken. Hier, en alleen hier, ligt naar mijn mening de oorzaak waarom „Pan” niet die gave, volkomen verbeelding kon worden, niet die grote poëzie, die men zou wensen, en dat de hartstocht in de dichter soms oversloeg, en de taal woordbrokken werd, stameling. Alleen dit is de oorzaak dat men ervan spreken kan als van een stuk erts, ongelijk, vol gouden aderen. De mening van Henr. Roland Holst, dat tenslotte het ontbreken van een religieuze grondslag, die noodzakelijk zou zijn voor de beelding van een zo universele, kosmische visie, een mislukken van „Pan” tengevolge moest hebben, kan ik daarom niet delen¹⁾.

„Pan”, als de schepping van een specifieke tijd, was meer dan enig ander werk daaraan gebonden, omdat het immers de verbeelding van die tijd zelf wilde zijn. Alle krachten daarvan wil hij in zich voelen, door zich laten stromen, om ze zuiver te kunnen verbeelden. Dat is het doel van zijn uiterste konsentratie. Daarom dicht hij:

¹⁾ Over de Ve Zang zegt zij: „Hierin wordt volkomen duidelijk, hoe iedere visie van menselijke gelukzaligheid, die niet omhoog-welt uit de bronnen der religieuze mystiek, anders gezegd, die de gelukzaligheid als iets anders ziet, en als iets anders beschrijft, dan als het schouwen van God, de al nauwere vereeniging met de Hoogste Werkelijkheid, het groeiend besef, van universele verbondenheid, gedoemd is te falen” (Herman Gorter, blz. 154/155).

„'s Nachts, als ik op mijn leger lig, als dood,
Waar ik ver van iedere liefde vlood
Van vrouwen, — en van de arbeidersmannen
Eenzaam, alleen, gebannen, —
Dan laat ik mij stil liggen, en de krachten
Der Menschenwereld stroomen door de nachte
Op mij in. —
Het lichaam van den diepgevoel'gen zanger,
Dat daar dood ligt, het is de stille ontvanger
Van al de lust en pijn van de geslachten
Menschen, die om hem zijn. En in de nachte
Stroomt 't onzichtbaar onmerkbaar voor de zinnen,
Maar diep gevoeld in 't hart, bij hem naar binnen" ¹⁾.

En Gorter heeft het diep begrepen, wat daardoor aan zijn poëzie werd onthouden, welke gevaren zij liep, wat haar zwakheid noodzakelijk moest zijn. Onderworpen is zij aan de idee, die nog werkelijkheid moest worden, en moet haar dienen.

„O Arbeiders, ik ben niets dan de trap,
Waarlangs uw Schoonheid naar de Toekomst stijgt”.

En dan, deemoedig én groot:

„Vergeeft mij, Arbeiders, dat ik in dit moeilijke,
Het ontstaan des van slaaf vrij wordenden Mensch,
Arbeiders-Mensch eeuwig, eeuwig geknecht,
Zoo zwaar te beschrijven, soms, dikwijls, haper.
Het is of mijn taal even zwaar is
Te bevrijden, als van u, Arbeiders,
Gij zelf.

Wij dragen even zware ketenen,
Gij en ik, wij bevrijde' ons even zwaar.
Het is zoo zwaar voor u u los te schudden,
Het is zoo zwaar voor mij de liefde te brengen,
De nieuwe liefde, de Geest der Muziek
Der nieuwe, vrij wordende, vrije Menschheid,
Tot woorden" ¹⁾.

¹⁾ blz. 321.

²⁾ blz. 96.

En de volgende woorden van Gorter zelf, zij gelden zeker ook voor zijn poëzie. „Een politieke (of filosofische of religieuse, waarin de politieke zich vroeger kleepte) overtuiging kan de overtuiging, het dogma zijn van eene revolutionaire klasse, die nog ver van de overwinning is. De werkelijkheid beantwoordt dan nog niet aan dat dogma, de revolutionaire klasse wil het tot werkelijkheid maken. Het leeft dus nog slechts als abstractie, als hoop, als ideaal. Het is dus noodzakelijk ietwat armoedig, kaal, ijl — het is nog niet het beeld der werkelijkheid zelve, — maar de revolutionaire klasse voelt ervoor, zij gloeit als ze eraan denkt. Als dan een dichter, uit die klasse, schrijft, met dat dogma, die tendenz, in zich, dan worden zijn verzen eenigszins hard, propagandistisch of didactisch, misschien ook wel wat eenzijdig of rhetorisch, maar toch ook vol vuur, en, door het precieze van het gewilde, zuiver. Dat moet zoo wel wezen, dat komt uit den toestand zijner klasse voort, die nog grootendeels in een omgeving leeft die zij wég wil hebben, die zij slechts vindt, en die dus op haar ideaal of dogma teeren moet” ¹⁾. En nog eens, enige tijd later, noemt hij een tweede oorzaak, in „Pan”, als het Gouden Meisje bij de éénwording denkt:

„O hoe oneind'ge bron
Is de Natuur, en wat is mijne zon
Zoo geel armoedig toch in vergelijken
Met hem, de oneindig machtige en rijke.
Zoolang ik alleen was, en slechts moest denken
Aan mijn bewustzijn en de gouden krenken
Der hersenwegen, om met het Verstand
Te onderwerpen heel der aarde land
En maatschappij, was ik zoo goud en schraal,
En als een leege gouden kelk zoo kaal.
Zoo lang ik alleen muziek van denken was” ²⁾.

Dit weten heeft gemaakt dat Gorter zich zijn waarde als voorloper bewust was, nog vol oude tendenties in poëties

¹⁾ „de Nieuwe Tijd” Febr.-afl. 1909, blz. 101.

²⁾ blz. 421.

en maatschappelijk opzicht, maar in wie reeds de nieuwe poëzie een eerste begin ging nemen.

Wanneer we zo het grootste werk van Herman Gorter beschouwen en beoordelen, beseffen we de kracht en de schoonheid ervan. Immers, kent men zijn wereldbeschouwing, dan wordt men toegankelijk voor de schoonheid van de intermez-zo's, de gesprekken van de dichter met Dietzgen, de verzen over de geest. Kent men zijn politiek, dan is eerst ten volle te begrijpen de bouw van „Pan”, de ontwikkeling van het gedicht, waarom hij de arbeiders moet zien als de bringers van de vernieuwing, waarom hij de fabrieken mooi vindt, de machines hoort zingen hun gouden en blauwe zang, waarom hij de strijd stelt in het middelpunt van zijn grootste werk, waarom hij geloofde in de overwinning der arbeiders. En kent men zijn opvatting van poëzie, dan wordt duidelijk waarom hij zichzelf als kleinere plaatst in de rij der groten, waarom hij de fakkel van hen wil overnemen, waarom hij de arbeiders smeekt om kracht. Alle elementen van het grote gedicht komen eerst dán geheel tot hun recht. Alle kunstwerken, die de krachten van hun tijd verbeelden, veronderstellen de kennis daaromtrent voor het begrijpen en genieten. Zo ook „Pan”.

En dan blijft er voor dit gedicht geen tekort, maar alleen de onmogelijkheid om een gaaf, volmaakt epies beeld te maken van een zo prille, maatschappelijke kracht. Dan beseft men eerst volkomen tot welk een konsentratie de dichter hier gestegen is, hoe onverwoestbaar het socialisme in hem leefde en wat het socialisme voor Gorter heeft betekend. Gaafheid en gebrokenheid van „Pan” zijn de gaafheid en gebrokenheid van het socialisme zijner dagen, waarvan hij de eerste verbeelder is geweest in een poëzie, zo groot, dat de schepping voor zulk een beginwerk reeds een geweldige hoogte bereikt. Gorter schonk de socialistiese beweging in Holland daarmee een gedicht, uit haarzelf voortgekomen, haarzelf afbeeldende, waarmee zij rijk begiftigd is boven haar zusters. Nog gaat zij, als een kind, de schoonheid ervan vaak achteloos voorbij. Die blijft echter de tijden door duren, als alle waarlike grote poëzie.

VIJFDE HOOFDSTUK: HET LEVEN BLIJFT VERLANGEN

1. REVOLUTIE-TIJD

In zijn laatste levensjaren heeft Herman Gorter iets van het geluk gevonden, dat hij altijd zocht. Want het verlangen en het zoeken eindigde in deze mens nooit.

Wie zijn leven beschouwt, hij ziet rust en onrust, zekerheid en hartstochtelik zoeken, diep bezit van de waarheid en een zich steeds opnieuw aangorden om haar te ontdekken, vervulling en geluk, verlangen en de zachte droefheid het nimmer te zullen vinden. Zo is zijn gehele werk. Gaaf en volkomen, ook nooit af; vol inzinkingen, nooit volgroeid. Het bezit een zuivere, blijvende schoonheid én is verleden geworden, voorbij, weer ingehaald door latere werken. Zijn leven vertoont een vaste lijn én het begint, telkens met een ruk, weer opnieuw. Zijn ontwikkeling gaat éénzelfde weg, én telkens slaat hij nieuwe banen in, verlatende de oude, die voor hem doodlopen.

Dat geeft het vaste en verrassende, levende aan zijn poëzie. Dat doet ons hem zien als een man, krachtig van geest, die in zijn leven de waarheid vond en de kracht bezat om eens zo moeilijk verworven inzichten prijs te geven voor nieuwe gedachten en opvattingen.

Vastheid en durende verandering, bezitten en eeuwig verlangen: dat is zijn leven. Want sinds hij in zijn volwassenheid als de waarheid voor zijn leven een idee vond, week de liefde daarvoor niet uit hem, en werd zijn leven één verlangen naar de geliefde.

Die liefde gevonden te hebben is voor hem rust en vervulling

geweest. In haar is de poëzie, uit haar schrijft hij zijn schoonste verzen. Die liefde te mogen hebben, daarvoor is hij het leven altijd dankbaar gebleven; dat is zijn diepste vreugde, zijn durende geluk, van die eerste tijd af dat hij in dithyrambische zangen haar toejubelt ¹⁾, en gelooft spoedig de geliefde te zullen ontmoeten, tot zijn laatste levensdagen als hij haar nog bezingt in zijn „Sonnetten” ²⁾, wetende de geliefde nooit te zullen zien. Zijn liefde voor het socialisme: zij geeft de glans aan al zijn verzen na 1897, de sidderende verrukkingen, de stralende gloed, die is in „Pan” en al de liederen Pan’s. Zij is het vaste, zekere bezit van hem, na veel zoeken rustig en diep-onveranderlijk bezeten, de waarheid die met het klimmen van de jaren, het rijpen van zijn krachtige geest steeds omvattender werd geschouwd, steeds dieper in haar oneindig wezen werd begrepen.

En het wisselende, veranderende, steeds naar nieuwe mogelijkheden heendringende in hem: het is zijn werven en aanroepen, zijn strijd om het bezit van de geliefde, zijn werk aan de verwezenliking van de geliefde idee, zijn strijd voor het socialisme.

Want wie lief heeft zoekt de vereniging met de geliefde. En zij was een zo prille, pas ontloken idee. Waar was zij te vinden in het leven? Waar had iets van haar vorm aangenomen, waar was zij gestalte geworden? Hier en daar soms, zelden, en dan nog, hoe onherkenbaar klein en zo anders dan hij zich had gedacht, slechts een enkele keer groter, helder, dan echter weer weg en schijnbaar voor altijd verloren. Zijn geliefde leefde nog ver van de mensen, ver van hem zelf. Hij bezat vast en diep de liefde voor haar, maar niet haar zelf. En zo groot is zijn hartstocht, zo dringend zijn éénwordingsverlangen, dat zijn poëzie steeds weer uitstijgt boven het beeld van de werkelijkheid en zoekt en bezingt de mystiese éénwording. Dan denkt hij: zo zal het zijn. Dan heeft zijn poëzie voor hem een gloed, die afglans is van het licht dat eenmaal in

¹⁾ „Verzen” 1903.

²⁾ Herman Gorter, Sonnetten, van Dishoeck, Bussum 1934.

de poëzie zal zijn, wanneer de idee werkelijkheid is geworden.

En naarmate in zijn tijd en maatschappij de spanningen toenemen en de mogelijkheden voor het socialisme, groeien in hem de spanningen tot een uiterste, trillende kracht. Langzaam gebeurt dit in hem. Na de jonge droom van de onervarene, die morgen zijn geliefde en haar volle overgave verwacht, terwijl de dagen dat hij liefde draagt nog weinige zijn, groeit in hem het besef dat de maatschappelijke evolutie het socialisme brengen zal, maar niet in zó verre toekomst of zijn leven zal aan 't verschijnen deel hebben. Dan, rijpende in de socialistiese strijd en altijd dieper in de maatschappij, komt tijdens de overgang van de evolutie in revolutie de gedachte van een spoedig verschijnend socialisme in spanning met de gedachte van een zeer lange, moeilijke strijdperiode, doorheen nederlagen en mislukkingen, waarvan hij misschien het begin nog zou mogen beleven. Deze spanning herkenden wij in de derde Zang van zijn grote werk.

Maar dan, in 1916, als dat werk af is, hebben de snelle gebeurtenissen, de vluggroeiende politieke ontwikkeling zijner dagen nieuwe mogelijkheden geopend. Meer en meer wint de gedachte: de revolutie nadert, en doet de spanning in hem verdwijnen. Reeds begon voor zijn fijne oren, die zich zo hadden gewend alle geluiden op te vangen van nieuwe maatschappelijke wordingen, achter het grote oorlogsrumoer een ander, een nieuw geluid te klinken. Hij, die zozeer in de maatschappij was, dat al haar bewegingen en rekkingen door hem gevoeld werden, ging bemerken dat het oorlogsgeweld het nieuwe baarde, dat hij altijd wel als mogelijkheid had gezien, maar nimmer met zekerheid had kunnen aankondigen. Reeds strijden in „Pan” de arbeiders een nieuwe strijd, en we zagen het vage karakter daarvan, de roep om „een nieuwe stijl”. Wat bewoog de dichter tot deze „fantasie”, deze „onhedense onwerkelijkheid”? De wens, het verlangen? Niet alleen. Zij gingen samen met de overtuiging, dat dit komen moest, geboren uit het fijn aanvoelen van de maatschappelijke ontwikkeling, het diepe inzicht in een proses, dat hij bezat, voor wie de wereldoorlog niet onverwacht kwam, en evenmin de wijze waarop hij zou eindigen. En toen velen nog enkel ge-

weld zagen van elkander uitmoordende volkeren, het wilde rumoer vernamen van de slagvelden, en die tijd noemden de meest donkere, droeve der wereld, zong de dichter Herman Gorter van de komst zijner geliefde: het socialisme, van haar zuivere, witte, lichte gestalte, hoorde hij haar stappen van verre aankomen, zag hij de lichtgloed, die ging van haar voor haar uit. En noemde hij diezelfde vreselijke tijd „de gouden Tijd die nu is, nu”, en zette het jaar 1916 midden in zijn boek „Pan”.

De mogelijkheid dat uit de wereldoorlog de wereldrevolutie kon voortkomen, ging meer en meer voor hem vast staan. In 1916 nemen de verschijnselen toe, die dit versterken. De oorlogbestrijdende socialistten van Europa vinden elkaar in het neutrale Zwitserland, en leggen er de grondslagen voor een nieuwe Internationale. Het optreden van Liebknecht in dat jaar doet velen goed; gefluisterd gaat zijn naam door de massa's en door de loopgraven, terwijl hij in de kerker zit. Onvermoeid werkt in Zwitserland de kleine groep van bolsjewiki onder leiding van Lenin. Hier en daar openbaart zich verzet. En een onrust, een verlangen, een beginnende vreugde bevangt de dichter.

Stil leeft hij, ver van het geweld en het strijdrumoer. De goede eenzaamheid is om hem, waarin hij de komst van zijn geliefde verbeelden kan, die hij nu zo stellig verwacht. In de duinen, aan zee, in zijn kleine Bergense woning hoort hij haar naderen. Lucht en wolken, het zeegedruis en het leven der duinbosjes zijn van haar vervuld. Weer verenigen zich in zijn poëzie idee, natuur en verlangen. Hier, in Holland, leeft een dichter, in het stille, als uitgestorven Holland, rustig eiland tussen de oorlogvoerende naties. En hij luistert met scherp oor naar wat daar in die rumoerende, woelige landen, vol moeilijke strijd, komen gaat. Ver van die strijd leeft hij en toch er middenin. Hij hoort alles, voelt wat er in klopt, de nauwmerkbare verandering. Zijn gedachten gaan uit, de dagen door en de vele nachten, naar de mensenwereld, de maatschappij. Diep in de nacht hoort hij wat daar komt, en overdag, aan de blauwe zee, is de vrije meeuw boodschapper. Gedoken in de duinen, is de dichter de stille ontvanger van de wereldkrachten,

de nieuwe wording, die haar fijne uitstraling van zich zendt. Het is immers zijn geliefde die hij voelt naderen; daarom is zijn gehele wezen zozeer luisterend, wachtend, trillende van verlangen, een verlangen zó groot door levenslang gevoede, nooit verzwakte hartstocht dat, nog vóór een zekerder teken haar komst aankondigt, hij droomt van de eenwording met haar ¹⁾).

En werkelijk: zijn tijd en samenleving hebben hem één kort ogenblik een begin van socialisme doen beleven. Zij hebben hem nog in de laatste jaren van zijn leven, toen veel van zijn krachten reeds verbruikt waren in de dienst van het socialisme, het geluk geschonken dat zijn geliefde dicht naast hem was, en hij leefde in een grote vervulling. Oneindig dankbaar is hij daarvoor geweest.

Plotseling eindigt het stille luisteren en ontvangen. De gebeurtenissen voeren de dichter ver weg van zijn eenzame woning, die in de duinen verscholen ligt. In de stormen van de tijd, de heftige maatschappelijke botsingen en vernieuwingen, die sinds het begin van 1917 plaats vinden, staat hij omgeven door het gedruis, zelf doende, terwijl hij is bij het hart van de beweging, die de vernieuwing leidt. Het is een tijd van uiterste spanning, uiterste hoop en vrees, intens geluk ook om dit begin van de vervulling. Een tijd van strijd, van lichamelijke en geestelijke inspanning, een zich opbranden voor de zaak die hij voorstond, en een geven van al de krachten die hij nog bezat.

Weer begint zijn leven en zijn werk opnieuw. De revolutie is gekomen.

*

Wanneer in het vroege voorjaar van 1917 de eerste Russiese revolutie zegeviert, is dit voor Gorter een grote blijdschap tē midden van droefheid. Zijn vrouw overleed in het laatst van 1916). Haar dood had hem heel sterk aangegrepen en zijn toch reeds zwakke gezondheid doen afnemen. Haar grote goedheid en trouw en haar kameraadschap in het werk voor het

¹⁾ Herman Gorter, Liedjes II, van Dishoeck. Bussum 1930.

socialisme hebben hem in zijn leven veel kracht gegeven. Uit de enkele nagelaten liederen¹⁾, waarin hij haar herdenkt, merkt men hoe zij voor hem de vrouw geweest moet zijn tot wie hij kon terugkeren, wanneer het erg moeilijk was in de strijd, want haar weet hij onwankelbaar in haar trouw en eindeloos zacht en goed voor hem. Zo herdenkt hij haar als kommuniste, die zij aan zij met hem gestreden en hem vaak moedig gemaakt had en als iets heel zachts en liefs in zijn leven. Zó was ze tot hem gekomen:

„En zacht legden hare handen
Zich om mij heen, en zij beschermde mij,
En stille gouden gloeden deed zij branden
Rondom mijn hoofd door liefde's tooverij.
En zij zat zoo vast aan mijnen haard,
Zooals de zon staat voor de rondgaande aard”²⁾.

Voor al de twee slotverzen drukken het gevoel uit, dat zijn herinnering aan haar voedt. Zij was een vaste plek in zijn druk, groot geleefd bestaan, dat soms ver van haar weg voerde. Het is haar stille, zuivere wezen dat hij herdenkt, dat „zij deed naar wat zij dacht”³⁾, méér dan de herdenking van de vrouw en van een grote, hartstochtelijke liefde. Zij heeft zijn gehele persoonlijkheid ook niet omvat⁴⁾, alleen dat deel in hem dat aanhankelijk was en om geborgenheid vroeg, en de waarheid wilde vinden ook in de kleine dagelijkse bedrijvigheid. Daarin heeft hij haar liefgehad, en als strijdmakker. Dat verliest hij bij haar dood. Meer dan vijf en twintig jaar was zij zijn vrouw geweest. Haar sterven maakt in zijn leven een donker gat, doet het wankelen. En een schrille, schrijnende tegenstelling is er voor hem tussen haar sterven en het naderen der revolutie, van de dag waarop zal worden bereikt waarvoor zij in haar leven gestreden had.

En inderdaad komt in de eerste maanden van 1917 de re-

¹⁾ Herman Gorter „In Memoriam” v. Dishoeck, Bussum 1928.

²⁾ blz. 12.

³⁾ blz. 33.

⁴⁾ Henr. Roland Holst „Herman Gorter”, blz. 77.

volutie. Hij herkent haar direkt als het begin, d.w.z. nu zou het er om gaan in deze warrige, moeilijke tijd, waarin het zwaar was te onderscheiden, de socialisties zuivere weg te vinden. Nu zou voor ieder duidelijk worden dat de wereldrevolutie mogelijk was. Nu moest, wat in Rusland begon, overal beginnen, omdat alleen de revolutie als wereldrevolutie kans van slagen had.

Gorter knoopt hierin dus aan bij de opvattingen, die reeds in „Pan” waren neergelegd, en die men politiek uitgewerkt kan vinden in zijn boekje „Het Imperialisme, de wereldoorlog en de sociaal-democratie”. De gedachte dat door het imperialisme het wereldkapitaal tegenover het wereldproletariaat kwam te staan, vervolgt hij steeds. Reeds in hetzelfde jaar 1917 brengt hem dit in strijd met de leiding van de „Sociaal-Democratische Partij” (S.D.P.). Om z.i. taktiese en opportunistiese redenen bestreed deze leiding alleen het imperialisme van de Geallieerden en wenste voor alles de vernietiging van het Duitse imperialisme ¹⁾. Daartegenover stelde Gorter steeds weer de gelijkwaardigheid van alle imperialismen, zowel dat van de Geallieerden als dat van de Entente in hun bedreiging voor het proletariaat. Van Zwitserland uit, belemmerd door het moeilijke verkeer, voert hij dit principiële verzet tegen de S.D.P. leiding, een strijd, die zal duren tot zijn uittreding uit de kommunistiese partij, waarin inmiddels de S.D.P. was veranderd. Een strijd ook die, zoals we zullen zien, door de S.D.P. leiding soms met zeer unfaire middelen persoonlijk tegen Gorter is gestreden.

Gorter geraakt in nauw contact met Russiese revolutionairen, wanneer in Zwitserland een sowjetgezantschap wordt gevestigd. Hij verkeert dagelijks met de gezantschapsleden en maakt zodoende de Russiese gebeurtenissen van dichterbij mee. In die dagen werkt hij aan zijn verschillende brosjures, waarvan hij de inhoud met de Russen bespreekt. Dat is een heerlijke tijd voor hem, zo werkend in een van de brandpunten der revolutionaire bedrijvigheid, strijdend voor zijn beginselen tegen de Hollandse revolutionaire socialistes. Zo voelt hij te leven in een grote, geweldige tijd. Hij komt niet tot dich-

¹⁾ Herman Gorter „Het opportunisme in de Nederlandsche Communistische partij”, 1921.

ten. Jaren lang zal hij geen enkel vers schrijven. Middenin de revolutionaire aksie valt te vechten, te doen, mee te bouwen aan de verwerkeliking der mogelijkheden die nu voor hem liggen. Omtrent Rusland blijft hij direkt op de hoogte, en van Zwitserland uit zendt het gezantschap de berichten over de nieuwe gebeurtenissen, die alle wijzen op een uitbouw van de revolutie, de wereld in. Zo zijn de werkdagen. En de vrije dagen aan het einde en het begin van de week trekt hij de bergen in. Gorter bezat het vermogen om, wanneer hij zich in de natuur begaf, alles achter te laten dat behoorde tot de dagelijkse strijd, alle politieke vraagstukken en werkzaamheden. Hij vergat ze eenvoudig; ze bestonden dan niet voor hem. Dit doet ons enigszins begrijpen hoe het mogelijk werd dat, zozeer als bij hem het geval was, dichter en politicus konden samengaan, en zó krachtig zijn in één persoon. Natuurlijk heeft zijn politieke werkzaamheid, zijn politieke taak krachten opgeëist, die anders zonder twijfel zijn werk als dichter ten goede waren gekomen, maar dat aanvaardde hij, omdat het voor hem zo moest zijn. De Russen verbaasden zich, dat hij zó alles achter zich kon laten. Zij konden het niet, en namen de politiek mee de bergen in, zodat een tocht met hen een mislukking werd.

Nu zijn voor Gorter verlangen en leven enigszins in overeenstemming. Zijn werken heeft direkt reële zin; hij ziet: daar wordt iets gemaakt, gedáán. Men kan zich denken dat hij daar leefde en werkte, ver buiten het rustige, kleine Holland, zoals eens Erasmus werkte in de drukkerijen van Venetië, ook ver van zijn geboorteland Holland, en daar schreef en korrigeerde temidden van het drukke zettterswerk. Voor beiden een tijd van aktief, geestelijk leven, vol praktische bedrijvigheid, waarin de rustige studie en het stille denken tot resultaat komt en gestalte krijgt.

De revolutie is het grote probleem. Onomstotelijk staat voor Gorter vast: zij zal een wereldrevolutie moeten zijn. Nog voordat de Novemberrevolutie van 1917 in Rusland heeft plaats gevonden, begrijpt hij reeds dat deze wereldrevolutie een langdurig proses zal zijn, dat misschien in die jaren zijn begin zal hebben. Het is mede zijn taak, haar voorwaarden en haar mogelijkheden te onderzoeken, en de ideologische voorbereiding

te geven Daaraan werkt hij in Zwitserland, in de jaren 1917 en 1918. Over de revolutie zelf zegt hij: „Wel is het zeer waarschijnlijk dat de strijd zeer, zeer lang duren zal, en dat hij zal bestaan uit een afwisseling van overwinningen, stilstand en nederlagen. Want de krachten der tegenover elkaar staande klassen zijn geweldig, en de hen drijvende krachten zijn geweldig. Maar over zijn duur spreken wij hier niet. En wij noemen den geheelen strijd de Revolutie”¹⁾. En dan formuleert hij duidelijk de hoofdgedachte, die zijn verdere politiek steeds zal blijven beheersen. „De Russische Revolutie is voor West-Europa een voorbeeld, een symbool, een leerares, en een voorloopster. Zij heeft de weg aangetoond. Zij heeft een program opgesteld. De eigenlijke, de werkelijk geheel proletarische Revolutie moet West-Europa zelf maken”²⁾.

Eerst door de Russiese revolutie wordt hem de vorm duidelijk waarin zich de proletarische revolutie zal moeten voltrekken. De revolutie van 1917 had uit haarzelf de raad der soldaten en arbeiders voortgebracht, die de macht overnamen van de bestaande bestuurslichamen. De arbeidersraad is voor hem de oplossing van het probleem der machtsovername én vooral van de socialistiese opbouw. Hij begroet haar als het „lenig en bewegelijk lichaam”, de „eerste socialistische regeering”, waarvan uitgaat „het licht der nieuwe wereld”³⁾.

In „Pan” was het nog de sociaal-demokratiese gedachte van het grijpen naar de macht — en daarmee gepaard gaande het verwaarlozen van wat daarna komt —, die overheerste. Het toekomstbeeld van de Ve Zang vermeldt nergens ook maar in beginsel de bestuursvorm van die tijd, en hoe de arbeiders tesaamen de maatschappij ordenen. In „Pan” blijft deze gedachte geheel op de achtergrond, maar er werken in die overgangsjaren reeds vele nieuwe gedachten, die vaag en onbestemd zijn; maar vast staat voor hem dat de sociaaldemokratie verouderd was. In de arbeidersraad vindt hij nu de ideale vorm om de arbeiders te brengen tot de zelfstandigheid, die in hen nodig zal zijn om niet meer anderen voor hen te laten handelen,

1) Herman Gorter „De wereldrevolutie”, blz. 47.

2) blz. 61.

3) blz. 79.

maar zelf deelnemers te worden aan het maatschappelijke socialistiese leven. In de arbeidersraden vindt hij bevrediging, daar hij immers altijd de eigen aktiviteit van de arbeiders het hoogste had geschat. De arbeidersraad kon het besturende en ordenende lichaam zijn. De Russiese revolutie had hem dit duidelijk gemaakt: een nieuwe weg ligt voor de revolutionaire socialisten open.

Deze vorm van zelfstandige socialistiese aktiviteit, reeds gevonden in de Russiese revolutie van 1905, en nu, in 1917, weer opkomende uit de arbeiders zelf, moet Gorter ongemeen hebben bekoord. Deze man, die reeds tijdens de spoorwegstaking van 1903 de zelfstandigheid der arbeiders verheugd had begroet, omdat hij begreep dat nooit de arbeiders tot macht zouden komen en in staat zouden zijn die macht te behouden, wanneer ze dom bleven en zich slechts lieten leiden, wanneer hun geen aandeel in het werk werd toegekend en zij geen inzicht hadden hoe te handelen; die in de jaren daarna steeds had gepleit voor een beginselvaste partij van overtuigde arbeiders en voor scholing; die zich van de sosiaaldemokratie had afgewend, omdat hij in haar juist tegenovergestelde tendenzen zag zegevieren en toen mede een partij had gesticht die anders gewild, had maar niet goed de vorm daarvoor kon vinden — deze man moest de nieuwe vorm van strijd en van opbouw: de arbeidersraad, wel aangrijpen als de enige weg voor de Europese arbeiders om hun doeleinden te verwerkelijken. De arbeidersraad is voor Gorter de grote les van de Russiese revolutie. Maar het volgende jaar brengt ook een andere ervaring.

In dat jaar stijgt de revolutionaire spanning in Europa. Het begint er op te lijken dat de oorlogsmoede volkeren het Russiese voorbeeld zullen gaan volgen. En daar in Zwitserland wordt alles nauwkeurig geregistreerd en gevolgd. Men voelt er het revolutionaire hart van Europa kloppen. De spanning neemt in het najaar toe, en bereikt haar hoogtepunt in de Novemberdagen, als in Duitsland de revolutie begint. In Zwitserland breekt de algemene staking uit. De regering vindt het Russiese gezantschap gevaarlijk, en het wordt uitgewezen. Zo moeten ze allen vertrekken. De stemming van de overheid

is uiterst zenuwachtig en geprikkeld. Geëscorteerd door soldaten met opgeplante bajonet, worden de Russen, bij wie Gorter zich heeft gevoegd, naar het station gebracht en daar enige dagen onder strenge bewaking gevangen gehouden. Want er rijdt geen trein. Tenslotte wordt het gehele gezelschap in particuliere auto's over de grens gebracht en afgeleverd aan een Duits station. Daar krijgt het een trein naar Moskou.

Onderweg verlaat Gorter deze trein en reist naar Berlijn. De treinen zijn vol terugkerende frontsoldaten. In Berlijn blijft hij de maand Desember en staat er in contact met de revolutionaire leiding, waarvan hij de meeste leden reeds jarenlangkende. Na de Russiese revolutie, beleefd van veraf en toch nabij, maakt hij de Duitse revolutie mee.

Het zijn dan juist kritieke dagen. Duidelijk tekenen zich twee groepen onder de sosalisten af. Enerzijds Kautsky, Gorter's persoonlijke vriend, Haase en Scheideman, anderzijds Liebknecht en Rosa Luxemburg. Het gaat om de voortzetting van de revolutie of de konsolidering van het op die tijd bereikte. Met Liebknecht en Rosa Luxemburg, zijn oude medestanders, vecht Gorter tegen de anderen. Dat zijn voor hem moeilijke, pijnlijke dagen geweest, die voor zijn verdere politieke inzichten en meningen van zeer groot belang zijn geworden. Zonder begrip van wat hij in die Desembermaand te Berlijn heeft meegemaakt, is zijn latere politiek ten opzichte van Lenin en de derde Internationale niet te begrijpen.

Hier gold het niet, zoals in Zwitserland met de Russen, een gedachtewisseling, uitgaande van dezelfde grondgedachte, maar de verdediging van de beginselen der revolutionaire sosaaldemokratie. Gorter zag, dat in Duitsland door de arbeiders het eerste begin van de vorming der arbeiders- en soldatenraden niet werd vervolgd. Onafwendbaar voelde hij aankomen dat de Duitse revolutie zich niet zou doorzetten en mislukken ging. Hij steunt zijn geestverwanten naar zijn vermogen; hij kan slechts bespreken, overtuigen, bezweren bijna, met geheel de doordringende, dwingende betoogtrant die hem eigen was. Maar hij bemerkt: de Duitse arbeiders zullen de revolutie verraden, ze zullen het voorbeeld van de

Russen niet volgen. En hij gaat zoeken naar de oorzaken. Deze Berlijnse tijd wordt daardoor voor z'n verdere politieke ontwikkeling van groot belang.

Terug in Holland treft hem dan in de eerste dagen van 1919 het bericht dat Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht vermoord zijn. Dat slaat hem, die toch reeds lichamelijk zwak is, geheel ter neer. In diepere zin had hij geestverwanten in deze leiders gevonden. Zoals Gorter steeds heeft gewenst een zuivere, principiële voorhoede van de arbeiders in hun strijd voor het socialisme, dat zij zelf moesten maken, zo vond hij in deze beide Duitse arbeidersleiders hetzelfde streven. Want zoals Gorter waren deze mensen altijd zuiver in hun middelen en bedoelingen, strevende naar een kern, een principieel zuivere minderheid, die zij voor elke revolutie noodzakelijk achtten.

Als lid van de Hollandse kommunistiese partij staat Gorter nog altijd in de oppositie, vrijwel alleen, daar ook de redaksie van „de Nieuwe Tijd” zijn zijde niet gekozen had, en zelfs zijn beste vriend, Anton Pannekoek, meende hierin niet met hem te kunnen samenwerken¹⁾. Sinds 1917, toen hij ziek naar Zwitserland vertrok, maakte Gorter geen deel meer uit van de redaksie van de „Nieuwe Tijd”, en ook in de Tribune-redaksie is hij niet meer vertegenwoordigd. Zijn oppositie keert zich vooral tegen de houding van deze redaksie inzake het verdrag van Versailles en tegen haar vele z.i. opportunistiese gedragingen, waarbij zij er steeds op uit is met de andere partijen te concurreren in het streven om de volksgunst te winnen en macht te krijgen²⁾.

Meer en meer wordt dit voor Gorter een doodlopende weg, deze richting in de Hollandse kommunistiese partij. Immers, juist de mislukking van de revolutie in Europa had hem zo smartelijk geleerd dat hier diepe oorzaken lagen, die in hun

¹⁾ Zowel Henr. Roland Holst als Anton Pannekoek vonden de aanvallen van Gorter te fel voor de jonge kommunistiese partij en vreesden er meer nadeel dan voordeel van (Medegedeeld in een vlugschrift van Herman Gorter, gedateerd 4 Nov. 1918).

²⁾ Het opportunisme in de nederlandsche communistische partij, blz. 24.

werking nog versterkt worden door alles wat niet zuiver is van middel en bedoeling. Dat de arbeiders hun revolutionaire leiders verlieten, dat zij zich nog steeds weer toevertrouwden aan leiders die de revolutie niet tot een werkelijke socialistiese omwenteling wilden doorzetten, en de socialistiese opbouw beginnen, — dat had zijn oorzaak in de diepe verworteldheid van de arbeiders in het burgerlike leven van Europa, hun gehele geschiedenis, hun kulturele beïnvloeding, hun opvoeding en groei. „De arbeiders en de arbeidende massa's in het algemeen van West-Europa zijn geestelijk geheel aan de burgerlijke kultuur, de burgerlijke ideeën en daarom ook aan het burgerlijke stelsel van vertegenwoordiging, het parlementarisme, de burgerlijke democratie onderworpen. Veel meer dan de arbeiders in Oost-Europa. Hier, in West-Europa, beheerscht de burgerlijke ideologie het geheele sociale en daardoor ook het politieke leven, zij is hier veel dieper in de harten en de hoofden der arbeiders doorgedrongen. Zijn zijn sinds eeuwen daarin opgegroeid en opgevoed. De arbeiders zijn van deze ideeën geheel en al doortrokken” ¹⁾. Deze geestelike slavernij der arbeiders is één van de grote oorzaken van het voortbestaan van het kapitalisme ²⁾. Het moet er dus bovenal om gaan de arbeiders op te voeden, tot groter hoogte te brengen, hen stuk voor stuk tot revolutionaire strijders te maken „door hen te doen begrijpen (niet alleen in theorie, maar vooral door de praktijk), dat alles op hen aankomt, dat zij van de steun van andere klassen niets, van de leiders slechts weinig, maar van zichzelf alles te verwachten hebben” ³⁾. De massa zal zelf hoger, moediger en begrijpender moeten zijn, wil in Europa de revolutie slagen. Blijft zij dom en opportunisties, dan kan de partij groeien, millioenen leden krijgen en kiezers, dan kunnen de vakverenigingen groot en schijnbaar machtig worden, de leiders knap zijn en grote invloed hebben in parlement en gemeenteraden — als het werkelijk gaat om het socialisme zelf, om de revolutie en de opbouw, dan zal deze hele gigantiese bouw instorten en voos blijken. Zo was voor hem

¹⁾ Open brief aan partijgenoot Lenin, blz. 29.

²⁾ blz. 41.

³⁾ blz. 14.

immers de sociaaldemokratie geworden. En zouden de kommuniste nu zelf deze weg gaan?

Dat moet voorkomen worden. De arbeiders opnieuw hun krachten en gedachten te doen richten op de verovering van de parlementen en vakverenigingen, is verspilling van die krachten en gedachten, en dient de revolutie niet. En als dan ook de kommunistiese partij de verovering van parlement en vakvereniging aanvaard, moet Gorter dit afwijzen en met té meer nadruk het belang van de vorming der arbeidersraden naar voren brengen, als geest- en daadvormende kracht voor desocialist. Immers „de revolutie vereischt nog iets meer dan de massale daad, die een regeeringssysteem omverwerpt, en waarvan wij weten dat zij niet door de leiders wordt opgeroepen, maar alleen kan voortkomen uit den diepen drang der massaas. De revolutie eischt, dat de groote vragen van maatschappelijken wederopbouw ter hand worden genomen, dat moeilijke beslissingen genomen worden, dat het geheele proletariaat tot scheppende actie wordt gebracht, — en dit is slechts mogelijk wanneer eerst een voorhoede, en dan een steeds grootere massa zelve handelt, zichzelve verantwoordelijk voelt, zoekt, propaganda voert, worstelt, probeert, zich bezint, overweegt, waagt en doorzet. Maar dit alles is zwaar en moeilijk; en zoolang dus de arbeidersklasse in de meening verkeert, dat zij een gemakkelijker weg kan gaan door anderen voor zich te laten handelen — die actie voeren van een hooge tribune, besluiten nemen, signalen geven, tot de daad oproepen, wetten maken, — zal zij aarzelen en door de oude denkgewoonten en fouten passief blijven”¹⁾. Innerlijk sterk moet de partij vooral zijn, dát is toch wel de les van de nederlaag, geleden in Duitsland, Hongarije en Tsjecho-Slowakije²⁾. Want in de eerste plaats de geestelijke bereidheid, de wil en het juiste inzicht kunnen het socialisme brengen. De ellende zal de arbeiders de bereidheid niet geven. De crisis zal de mensen niet tot het socialisme brengen. „Dit argument (heeft) in de laatste zes jaren zijn zwakheid bewezen. De nood in Duitschland was vreeselijk in de laatste oorlogsjaren. De

¹⁾ Open brief aan partijgenoot Lenin, blz. 32.

²⁾ blz. 55.

revolutie kwam niet. De nood was ontzettend in 1918 en 1919. De revolutie zegevierde niet. Vreeselijk was en is de crisis in Hongarije, Oostenrijk, de Balkanlanden, Polen. De revolutie kwam niet, zegevierde niet, zelfs niet toen de Russische legers tot vlakbij genaderd waren". „De voorbeelden van Duitschland, Hongarije, Beieren, Oostenrijk, Polen, de Balkanlanden echter bewijzen dat crisis en nood niet genoeg zijn. Er moet nog een andere oorzaak bijkomen, die de revolutie tot stand brengt, en die, wanneer zij niet werkt, de revolutie doet uitblijven of mislukken. *Deze oorzaak is de geest der klasse*"¹⁾. Hoever zijn we hier reeds van „Pan" verwijderd en hoezeer is het tevens de heldere formulering van een altijd geweten waarheid!

Met deze opvattingen schaart Gorter zich in de rijen van de zgn. „linkse" kommunisten, die in de jonge derde Internationale een oppositie vormen, welke vooral in Duitsland en Engeland bestaat, en waartegen Lenin zijn „kinderziekten"-brosjüre schreef. Op het tweede kongres van de derde Internationale, te Moskou, is Gorter als een van de vertegenwoordigers dezer richting aanwezig om haar te verdedigen. Heel in het geheim aanvaardt hij de reis erheen, omdat hij wel begrijpt dat zijn tocht anders door de Russen tegengewerkt zal worden. Plotseling duikt hij in Moskou op met enkele Duitse geestverwanten, na een avontuurlijke tocht. Dit verblijf in November 1920 te Moskou, is van groot belang voor hem geweest, vooral door het contact met Lenin. Na de dagelijkse kongreszittingen gebeurt het meermalen, dat gedurende de nacht de diskussies tussen Lenin en hem worden voortgezet. Lenin nodigt hem dan na afloop van de vergaderingen uit, en dan wordt in Lenin's werkkamer in het Kremlin tot diep in de nacht van gedachten gewisseld. Men kan zich denken hoe Gorter later op deze samenkomsten heeft teruggezien als heerlike dagen van zijn leven. Hier ging het tussen tegenstanders en nochtans verbondenen in één-zelfde strijd om de grote dingen van het socialisme, en de uitwisseling van gedachten met een zo sterke geest als Lenin schonk hem uitermate bevrediging.

¹⁾ blz. 68.

De terugtocht naar Holland wordt weer heel in 't geheim ondernomen. Gorter probeert eerst in de kleding van een arts van het rode leger over de grens te komen, maar hij wordt herkend en verliest koffer en pas. Daarna is de tocht zonder pas nog moeiliker. Als verstekelingen (evenals op de heenreis) reizen Gorter en enkele Duitse partijgenoten dan naar Stettin, blootgesteld aan sneeuwstormen, de warmte van de machinekamer onder hen tot enige verwarming. In Stettin aangekomen, worden zij onmiddellijk gevangen genomen, en Gorter wordt niet eerder vrijgelaten, voordat een goede Berlijnse vriend hem komt legitimeren. Uitgeput en ziek keert hij in Holland terug, maar tevreden. Hij heeft het bevredigende gevoel met lichaam en geest voor de zaak van de revolutie te hebben gewerkt, al behield hij ook van deze tocht het begin van zijn latere maagziekte.

In antwoord op de „kinderziekten“-brochure van Lenin schrijft Gorter zijn „Open brief aan partijgenoot Lenin“, waarin hij zijn bezwaren tegen de politiek van de „rechtse“ kommunisten uiteenzet. Meer en meer verwijderd hij zich van de derde Internationale. Het gelukt hem niet op het kongres van 1921 de „linkse“ richting te vertegenwoordigen ¹⁾. Na dit kongres treedt hij uit de derde Internationale en verlaat de Hollandse kommunistiese partij. De strijd was zeer heftig geweest, en evenals reeds eerder in zijn strijd met Troelstra, moet men hier konstateren dat Gorter ook wegens deze principiële oppositie op vaak onwaardige wijze door de leiding van de kommunistiese partij is bestreden. Men kwalificeerde hem soms zonder meer als zenuwziek, zelfs persoonlijk tegenover Lenin ²⁾. Een dergelijke handelwijze heeft deze man, die zelf geheel ongeschikt was om onfaire middelen te gebruiken, omdat dat zozeer indruiste tegen zijn gehele sportieve, zuivere wezen, heel erg gegriefd. Hij sprak er weinig over, maar men kan denken hoe zwaar deze bejegening door strijdgenoten voor hem te dragen was.

Gorter zet zijn politieke werkzaamheid voort in de Holland-

¹⁾ Henr. Roland Holst „Herman Gorter“, blz. 80/81.

²⁾ „Het opportunisme in de Nederlandsche communistische partij“, blz. 27.

se en Duitse kommunistiese arbeiders partij (K.A.P.), die voor hem de zuivere, beginselvaste voorhoede vormen, welke hij zoekt, en waarin hij het prinsipe van de arbeidersraden nagestreefd ziet. Verrijkt door de ervaring van de periode 1917—1919, beseft hij dat nu pas het eigenlike werk begint en de eigenlike strijd. De grote tekorten van de west-Europese arbeidersbeweging zijn hem geopenbaard; de oorzaken daarvan weg te nemen, zodanig dat tevens sosialisties opbouwend werk wordt verricht, is de taak die hij voor zich ziet, waaraan hij zich gaat wijden. De grondslag voor dit werk is de arbeidersraad, de organisatie van de arbeiders naar de bedrijven, niet meer, als in de vakverenigingen, naar beroepen. Dat is de vorm, waardoor elke arbeider zijn taak krijgt, omdat het hem vertrouwde, bekende gebied, dat hij door zijn werk beheerst, tot de grondslag, de cel van het maatschappelik leven wordt gemaakt. Alle arbeidersraden zullen verenigd moeten zijn in een arbeidersbond, die dus de vakvereniging vervangt, en slechts verantwoordelike en aktieve arbeiders omvat. De politiek goed geschoolde arbeiders worden bovendien verenigd in de politieke partij, die nauw verbonden is met de arbeidersbond. Het doel is niet de diktatuur van een partij, als in Rusland, maar van de klasse, het proletariaat zelf.

Tot hier heeft de snelle, na-oorlogse politieke ontwikkeling Gorter gevoerd; op deze wijze komt nu alles, wat reeds zo lang in hem als politicus aanwezig was, naar voren. Het is onjuist te spreken van politieke vereenzaming en van een „tragiese” ontwikkelingsgang. Het ging immers voor Gorter allereerst om de zuiverheid van de beginselen en bedoelingen. Niet allereerst om het bezit van de massa. Voor hem moest het winnen van de overtuiging de massa zelf tot leider maken, en was het zich schikken naar de massa door de leiders uit den boze. Natuurlik legt Gorter in deze wisselwerking het aksent sterk op het eerste. In zoverre was het vertrouwen en de liefde van Gorter voor de arbeiders onbegrensd groot. Een politiek eenzame is hij nooit geweest, ook al kreeg hij geen mogelijkheden in zijn tijd. In de werkzame en strijdende groep van de K.A.P., en later in die van de Internationale kommunisten, vond hij trouwe medestanders. Hij heeft steeds voor het sosialisme kunnen

werken en is nooit tot onmacht gedoemd geweest, tenzij lichamelik in deze laatste jaren.

2. DE NEDERLAAG

Het leed om de nederlaag was diep en groot. Want niet alleen het staan middenin de strijd en het beleven van de grote verandering, het opkomen en tegen elkander botsen der nieuwe krachten ontnemt de dichter de stille bezinning en de stem der poëzie in hem, maar dieper nog, veel wanhoop, veel „grijze, bruine wanhoop”, die „het hart vermoordde”¹⁾, dat de geliefde één ogenblik voelde naderen, wist komen en toen weer, na rakelings langs hem heengegaan te zijn, zag wegtrekken, verdwijnen, en meende: voor eeuwig. Het leed daarom was lange tijd zo diep en schrijnend, dat zijn hart als gestorven was, en de poëzie in hem dood scheen.

Ruim zes jaren heeft Gorter geen poëzie gemaakt, en hij heeft daaronder geleden. Het zet zich soms als een idee fixe in hem vast dat hij niet meer zal dichten, wanneer hij vóór zijn zestigste verjaardag geen verzen meer schrijft. Daarom neemt hij ander werk ter hand.

Reeds lang had hij het plan om wat hij begonnen was in zijn beknopte en korte werk „Kritiek op de litteraire beweging van 1880”, verder uit te werken en te verdiepen. Het vraagstuk van de verhouding tussen literatuur en maatschappij, kunstenaar en samenleving, blijft hem aldoor boeien, omdat het in hemzelf bestond. En nu lichamelike zwakte hem vaker tot rust en stil zitten noopt, en zijn leven minder onrustig wordt, omdat een politieke, dagelijkse arbeid, die hem overal doet rondzwerven, ontbreekt, komt voor Gorter de gelegenheid om zijn letterkundige beschouwingen, zo lang geleden begonnen, rijper, wijder uit te werken.

In de herfst van 1923 begint hij daarmee, en gedurende de volgende jaren vormt het vrijwel zijn voornaamste arbeid. Het is zijn doel om uit de ziel van de kunstenaar en uit zijn tijd de kunst te beschouwen. Daardoor moest hij zich allereerst een goed beeld kunnen vormen van de samenleving in

¹⁾ Liedjes III, blz. 17.

de loop der eeuwen. Zo wordt dit werk een grote en veelomvattende studie. Hij volgt de lijn die loopt over zijn grote, geliefde dichters, die hij alle herleest en doorwerkt. Hij begint een brede studie over de „Divina Commedia”, herleest Chaucer, Shakespeare en Milton, en gaat zelfs Spaans leren om Calderon te kunnen lezen. Deze literatuurstudie begint hij bij de Grieken en wil hij eindigen in zijn tijd. Zijn dood heeft er een ontijdig einde aan gemaakt.

Het is zijn streven om, voor het eerst in Nederland, de literatuurgeschiedenis te grondvesten op een histories-materialistische basis. Door het histories-materialisme immers had hij de grote dichters, wier werken hem lief waren, eerst zo goed en helder leren begrijpen, bezat hij een vaak geheel nieuwe kijk op de dichters en hun tijd, die sterk afweek van het gangbare oordeel, zodat deze literatuurgeschiedenis van Gorter een geheel eigen plaats zal innemen.

De wanhoop om de nederlaag blijft niet. Een nieuwe idee was immers verrezen, een nieuwe zuivere mogelijkheid zag hij: de arbeidersraad. Daardoor zal het socialisme de vreselijke nederlaag te boven komen. Hoe dieper hij zich in deze gedachte en haar uitwerking begeeft, hoe sterker de nieuwe zekerheid in hem wordt, hoe dieper zijn geloof. Zoals hij vroeger, schrijvende „Een Klein Heldendicht” en zijn socialistische verzen, had geloofd in de sterke vakbonden, de grote, machtige arbeidersorganisaties, en tussen hen het licht van het gouden meisje zag gaan, zo gelooft hij nu in de arbeidersraad; daarin klinkt weer op de stem van zijn geliefde.

Zo ontwaakt weer de poëzie. In de herfst van 1924 schrijft hij, na zovele jaren zonder poëtische arbeid, zijn eerste gedichten na de revolutie ¹⁾.

In de heldere, herfstige maannacht staat hij, en worden de vele gedachten tot een klaar beeld verenigd. Zijn trouwe, vaste liefde voor de eenheid van mensheid keert terug, geliefde en eigen zelf in het beeld van de eenheid des heelals. Onwrikbaar blijkt zijn liefde gebleven; opnieuw, in de eenzaamheid en in de stilte zegt hij haar uit. Zoveel ouder voelt

¹⁾ Ze zijn te vinden op blz. 59—62 Liedjes III.

hij zich geworden; reeds neigt zijn leven naar het einde. Zijn lichaam is vaak zwak en ziek, maar toch ook nog vol taaie kracht; zijn geest is groot en diep en zoveel wijzer door het korte geluk en daarna ervaren leed. Heel ver is de geliefde, maar rechtop en groot is de liefde voor haar in zijn hart. Er is geen weemoed, geen zachte droefheid om het nimmer zullen vinden en altijd moeten verlangen. Er is alleen de rust en de liefde en haar zekerheid, groot en vast als het beeld van maan en sterren boven hem met hun wisselende, overglijdende lichtglanzen.

Hij ziet terug. Want hij is nu in zijn ouderdom, en dangaan de gedachten naar het verleden. Men maakt de balans op: er is zoveel goeds in het genieten der zachte herinneringen. Maar Gorter zou zichzelf niet zijn, wanneer hij alleen terug gekeken had. Het verlangen, dat niet aflaat, drijft hem nog altijd voort; vóór hem blijft het licht stralen.

Zo overdenkt hij allereerst nog eenmaal de jaren dat de verwachting zijn leven en werken beheerste, en dan de komst van de nederlaag. Daar kan hij nu over spreken, want hij werkt aan de komende overwinning.

„Maar stil, zooals het avondlicht
Voor den nacht,
Zoo is de Revolutie toch gezwicht,
Voor de overmacht.
En zacht is toen de gouden Geest
Der nieuwe Menschheid, uit haar leest
Heengegaan. —” ¹⁾

Zacht had hij haar horen komen, terwijl hij diep in de duinen lag op zijn bed ²⁾. Hij zag haar, als hij zich „stortte in de morgen” en ging door duinen en bos ³⁾. Overal zag hij haar; groot was de tijd geworden en flauw maakte hem de gedachte, hoe de poëzie zal zijn als zij er is ⁴⁾. Hij had gezien hoe de wereld zich gereed maakte om haar te ontvangen, hoe de arbeiders hadden afgeworpen de banden die hen gevangen hielden, en haar ver weg hadden doen zijn, hoe zij haar komst voor-

¹⁾ Liedjes III, blz. 3.

²⁾ blz. 6.

³⁾ blz. 7.

⁴⁾ blz. 9.

bereidden over de gehele wereld. Hij had de zoete hoop gevoed om ook in „de taal van het wonderschoon Holland”¹⁾ haar taal te horen, klinken en hij herdenkt nog met een stille glans, een zacht ontroerde stem het geluk van die grote verwachting. Dat was in de jaren 1916, 1917, 1918 geweest. En dan herleeft voor hem ook de angst, de nood om haar verdwijnen, haar verlies, toen in Duitsland, in Hongarije, in Tsjecho-Slowakije, in Oostenrijk de revolutie verloren ging, en de Russiese revolutie daardoor op defensieve banen werd gedrongen. Hij herdenkt met wie hij streed: Liebknecht, Rosa Luxemburg, Lenin, aan hem voorbij trekken de honderdduizenden namelozen, de massa's der arbeiders, die sinds 1917 hun leven gaven voor het kommuniste²⁾. En opnieuw beseft hij hoe diep de nederlaag is, voor hem voor altijd. Daarom keren in de derde bundel „Liedjes” twee, reeds in 1910 geschreven gedichten weer terug:

„Nooit zal ik zien
De schoonheid van een vrouw.
Nooit zal ik mij koestrend in haar schoot.
Nooit zal ik zien,
Wat ik in droom aanschouw,
Een menschheid puur van goud.
Eerder vat mij de kou
Van den eeuwigen dood”³⁾.

Het blééf een droom, deze gouden mensheid, die we reeds aantreffen in „Een Klein Heldendicht”, in „Pan”, als de dichter spreekt met de wijze Dietzgen. En hier komt voor het eerst in Gorter's verzen de gedachte aan de dood, die in deze sterke, levende, genietende mens nooit eerder was. Dan volgen de kleine, diepe verzen:

„Was dit 't misschien
Waardoor ik, jong, wist dat ik moest verlangen
Voor eeuwig,
En derven?

¹⁾ blz. 7.

²⁾ blz. 12—16.

³⁾ blz. 21.

Wist ik dat ik zou zien
Nooit wat ik zou verlangen,
En, sneeuwig,
Sterven?"¹⁾

Zij verbinden „Mei” met zijn laatste verzen. Mei wordt afgewezen: het is bijna het symbool van Gorter's leven.

Er zal geen vervulling meer komen, er is geen hoop meer, alleen een eindeloos liefhebben, een eeuwig wachten op wat hem zo na is. De smart daarom wordt door hem nog eenmaal in zijn verzen van 1924 doorleefd, al is ze reeds verzonken, tot de wijde rust geworden, die zijn laatste levensjaren kenmerkt.

Dat is de herdenking: maar ook de nieuw-gewonnen gedachten vragen hun uitdrukking in de poëzie. Want sinds 1917 is de histories- en dialekties materialist Gorter sterk gegroeid, en gaat zijn wereldbeschouwing geheel nieuwe aspecten vertonen. Nog op hoge leeftijd is de groei van zijn geest intens en sterk. Zijn hevig leven in de revolutie smeedde veel in hem om, dat hij voor altijd meende vast te staan.

Een sterke en dichterlike geest als Gorter, die vanaf het einde der 19e eeuw geleefd had in een toekomstverwachting omtrent de vestiging van het socialisme; die deze vestiging nog binnen de eigen levenstijd liet plaats vinden, moet het bijna geweest zijn als een vernietiging van zijn gehele levensinstelling toen, op het moment dat hij dit doel bereikt dacht, het plotseling verder af bleek dan ooit. Alleen het bezit van een levens- en wereldbeschouwing, waarin het relatieve en evolutionaire zo'n grote plaats innamen, en zijn grote liefde, die zijn leven geworden was, maakten dat er niet iets onherstelbaars voor hem afknapte, dat hij niet plotseling voor een ondoordringbare duisternis stond, een hoge, blinde muur, maar dat hij allengs de lijnen der ontwikkeling verder zag lopen, hoe nieuw ook en anders dan hij ooit had gedacht.

Het leven van de beide krachtige dichterlike geesten, die in Holland de waarheid vonden in de socialistiese levens- en

¹⁾ Liedjes, blz. 22.

wereldbeschouwing, Herman Gorter en Henriette Roland Holst, wordt door de revolutietijd van 1918, wat hun politieke en wijsgerige opvattingen betreft, vrij scherp in twee delen gescheiden, hoewel een geheel overzicht de doorlopende lijnen moet doen zien, waardoor echter meer de principiële verschillende inhoud van die nieuwe inzichten wordt verhelderd dan de vernieuwing zelf. Deze ligt in de wereldgebeurtenissen dier jaren, die hun levens-uitzicht plotseling veranderden, en daarmee hun inzicht in de ontwikkeling der mensheid en het verloop en de voorwaarden van de socialistiese strijd.

Hoe zeer beide dichters ook uiteenlopen, zij hebben beiden de erkenning gemeen, dat aan de faktor van de bepaalde, maar zelf werkzame menselijke geest, de individuele gezindheid, een veel groter waarde moest worden toegekend, omdat zij hadden beleefd hoe sterk de geestelijke verkleefdheid aan oude gedachten en instellingen de maatschappelijke vernieuwing tegenhield. Van die erkenning uit, vatten beiden hun nieuwe socialistiese arbeid op.

Gorter's theoreties inzicht wijzigt zich. We zagen reeds hoe hij de opvatting: de grote nood dat de mensen tot socialisten zou maken, dit mechaniese argument, heeft prijsgegeven. De omstandigheid, dat de revolutie werd ingezet en zich handhaafde in een land, dat in het geheel niet op een hoge trap van kapitalistiese ontwikkeling stond, doet hem dieper beseffen dat natuur en maatschappij oneindig groter zijn dan de theorie omvatten kan. Marx is tenslotte geen profeet of waarzegger, maar een groot ekonoom uit het midden van de 19e eeuw. Ongekende nieuwe omstandigheden vragen nieuwe inzichten en opvattingen.

Voor Gorter komen eerst nu zijn wijsgerige en politieke inzichten geheel tot overeenstemming. Dat is de winst van die jaren, die aan zijn leven de grote rust-in-zekerheid geeft, waaraan zijn laatste dichterlike werk het diepe, wijde en bereikte ontleent. Het onevenwichtige dat „Pan” kenmerkt, is overwonnen. In zijn latere verzen zal enkel nog blijven het vaak zo stugge, harde, dat alle gedichten van Gorter eigen is, die geschreven zijn in een tijd dat nieuwe waarheden voor het eerst poëties worden uitgedrukt, en die daarin soms zo sterk doen

denken aan de verzen van de vroege Hollandse renaissance-dichters.

Reeds in „Pan” was het inzicht in de natuurlijke en geestelijke groei, die gaat van het een-voudige tot het grote samengestelde, onderling tegenstrijdige en toch éne. Reeds in „Pan” ook de gedachte over het ontstaan van de geest uit de samenbotsing der elementen, als nieuw element uit de chaos geschapen, dat het ordenende bewuste zal worden, het menselijke orgaan tot erkenning van het algemene in het bijzondere (Dietzgen). De groei uit het kleine enkelvoudige, van onderen op, wordt er beschreven, maar deze gedachte wordt niet doorgetrokken voor de ontwikkeling van de socialistiese maatschappij uit de kapitalistiese. We zagen immers dat Gorter's gedachten op dit punt nog geheel waren gevormd door de toenmalige sociaaldemokratiese opvatting van de strijd om de macht door de grote bonden der vakarbeiders, de politieke en ekonomiese strijd, die de machtsovername ten gevolge zou hebben, en het begin van de socialistiese samenleving mogelijk maken. M.a.w., hij gebruikte hier middelen tot ontwikkeling naar het socialisme, waarvan zeker niet de enkelvoudige delen, i.c. de arbeiders, kleine socialistiese kernen waren, voor zover dit reeds mogelijk was, en daarnaar getracht werd. Gorter voelde dit. Hij kende de vakverenigingen en de partij in dit opzicht voldoende. Vandaar zijn voortdurend streven, reeds binnen de sociaaldemokratie, naar een kleine, beginselvaste partij van overtuigde, bewuste socialistes; vandaar later zijn medewerking aan de S.D.P., waarvan hij hoopte dat zij zo'n partij zou worden; vandaar zijn strijd tegen de leiding der S.D.P. In „Pan” moet de dichter daarom eerst (1912) de arbeiders geheel bewust socialisties veronderstellen, en later (1916) steeds weer de nadruk leggen op de strijdbereidheid, de vaste wil, de diepe overtuiging der arbeiders, als om voor zichzelf te rechtvaardigen zijn geloof in dergelijke middelen, dat hij toch eigenlijk reeds aan het verliezen was.

De Duitse en Russiese revolutie maakten aan die tweespalt een einde. De eerste toonde hem welke middelen geheel en al onbruikbaar waren en tot de nederlaag moesten voeren, de tweede schiep een vorm van strijd en van socialistiese, opbou-

wende samenwerking, die nieuw was, en geheel paste bij zijn wijsgerig levensinzicht: de arbeidersraad.

Zoals het heelal ontstond uit het kleine, onzichtbare, nietige, maar levenskrachtige, zoals de mens opgekomen was uit de kleine cel, die de kern bevatte, zo zou het socialisme alleen kunnen opkomen uit de arbeiders, zijn kern, zodra zij wetend waren en liefde droegen door hun socialistiese overtuiging. Dus niet meer de grote vakbonden en politieke partijen zouden voor west-Europa het socialisme brengen, maar de samenwerkende groepen der naar hun arbeid — hun bedrijf — georganiseerde arbeiders, waardoor elk enkelvoud zijn functie kon begrijpen en zich zodoende bewust worden van het geheel. Op deze wijze werd voor Gorter de arbeid eerst werkelijk socialisties georganiseerd, een fijn, ineengeraderd samenstel van glanzend, bewuste deeltjes, zoals heelal en mens een uiterst fijn vertakt geheel waren van zovele in elkaar grijpende, op elkaar reagerende, elkander beïnvloedende, tegen elkaar botsende en uiteindelijk een geheel opleverende delen.

Terwijl in „Pan” Gorter’s beeld van het heelal vooral is de grote afwisseling der tegenstellingen¹⁾, samen vormende een eenheid, en ditzelfde zich dus ook openbaart in de botsing der maatschappelijke krachten, die toch samen de maatschappij maken, zodat in „Pan” het strijdende, botsende, in z’n tegendeel omslaande, de boventoon voert, is zijn heelalbeeld nu veel meer dat van een grote massa energieën, die elkaar bepalen, van elkaar afhankelijk zijn, en waarvan elk haar waarde en macht verkrijgt door de ander. En zo is ook de verhouding van de maatschappelijke krachten voor hem geworden. Naast de strijd, in „Pan” op de voorgrond, komt het zich ontvouwende, doorzettende beginsel, de ontkieming, de wezenlike waarde der strijdende elementen sterk in Gorter naar voren. Niet de botsing tussen kapitaal en arbeid staat nu alleen in het middelpunt, maar tevens de organiese arbeid, het socialisme als wereldorganisme. Daarvan moeten de arbeiders doordrongen worden, tot dit bewustzijn moeten

¹⁾ Zie „Pan” 1916, blz. 124.

zij worden gewekt om zo heden en toekomst te verbinden, de socialistiese toekomst mogelijk te maken, die met de vroegere socialistiese middelen van de politieke en ekonomiese strijd bleek niet te kunnen worden bereikt.

Met deze opvattingen verwijdt Gorter zich ver van de bestaande, grote politieke partijen, ook van de kommunistiese partij, in zoverre deze naar zijn mening afweek van de oorspronkelijke sovjets, en meer en meer naar voor hem oude middelen ging teruggrijpen, en zelfs als het voornaamste beschouwde de vakvereniging en de parlementaire politieke partij. Hierin ligt immers zijn konflikt met Lenin.

Zozeer hadden de gebeurtenissen na de wereldoorlog hem, naar zijn oordeel, in het gelijk gesteld, wat betreft zijn voortdurende streven naar het absoluut zuivere politieke, dat nu niets hem meer weerhouden kan dit door te zetten, al ging het ook tegen alle partijen in. Zij rechtvaardigen het voor hem ten volle, dat hij zich nu eerst, na ruim twintig jaren van politieke werkzaamheid, met al zijn kracht keert tegen elke neiging tot compromis en opportunisme, elke onzuiverheid van bedoeling en middel, en ook, dat hij beslissend breekt met de partijen, die compromis en opportunisme niet totaal uitgebannen hebben. Hij had diep doorleefd dat immers daarin de oorzaak van de vreselike nederlaag lag, en besepte dat elke hervatting of zelfs het ertegen strijden binnen het verband dier partijen, nieuwe nederlagen tengevolge zou hebben. Vanzelfsprekend geraakte hij daardoor buiten de grote socialistiese politieke stromingen van zijn tijd. Maar daardoor wordt hij eerst geheel zichzelf, komt zijn wezen geheel tot ontvouwing: de politicus Gorter, die eiste de volle, eerlike konsekwentie van denken en doen, die altijd rechtuit ging in de politiek, het gebied waar men dit vaak het minst doet. Want hoe men ook oordeelt over Gorter's politieke inzichten en strevingen, men zal erkennen de absolute eerlikheid van zijn handelen. Nu eerst begrijpt men wat een enorme geestes- en levenskracht het hem gekost moet hebben, meer dan twintig jaren vooraan en zich geheel gevende, te werken in de socialistiese politieke partijen. Hij was niet iemand die zich walgend van de politiek afwendde om eigen zuiverheid te bewaren, hoezeer hij

ook, en vooral in de revolutietijd, soms gewalgd heeft van de handelingen der dragers dier politiek. Juist omdat hij de politiek een van de hoogste menselijke goederen achtte, deed hij dit werk, en was het zijn geluk.

Door de nederlaag der revolutie werd wat hem reëel en machtig geschenen had, waardeloos en zwak, wat illusie en „idealities” gescholden werd, de enig mogelijke, reële kans. En het deed er daarom voor deze man niet toe, die om het beginsel en de konsekwentie alles verlaten kon, vriendschap, veel liefde en veel kameraden, dat hij de grote partijen de rug toekeren moest, want ze waren voor hem niet werkelijk groot meer, maar gingen een doodlopende weg. Met even grote opoffering van zijn krachten wijdde hij zich aan het werk in de kleine groep zijner geestverwanten, in Nederland en Duitsland. En het zou een op zich zelf belangwekkend werk zijn, de meningen en inzichten van Gorter te toetsen aan de politieke toestanden en gebeurtenissen van het ogenblik.

Hoeveel wijder en van fijner structuur is zijn wereldbeeld geworden, en hoe wijs zijn hart. De ontwikkeling, die wij reeds in de histories- en dialekties materialist Gorter zagen, krijgt haar schone ontplooiing. Het inzicht in de aktiviteit van de menselijke geest wordt meer en meer verdiept tot de overtuiging van de waarde van het individu in de strijd voor het socialisme ¹⁾. Daarop legt hij zeer de nadruk. Het psychologische speelt in zijn denken een groter rol. Met vreugde begroet hij de relativiteitstheorie van Einstein, en ziet daarin „een voorbereiding voor de wereldbeschouwing der communistische maatschappij” ²⁾. Nu door Einstein was bewezen dat de laatste absolute begrippen tot relatieve begrippen gemaakt moesten worden, is daarmee zijn wereldbeeld volkomen geworden, het beeld van de samenwerking aller krachten in onderlinge afhankelijkheid, geen enkel absoluut machtig en overheersend, zelf vrij en bepalende de ander, maar alle in samenwerking vormend het geheel, de eenheid. „Wie ziet niet in deze nieuwe

¹⁾ Zie derde druk, „Het Historisch Materialisme” Hfdst. VI, C. 1920.

²⁾ Aanvullingen op „Het Historisch Materialisme” in het nagelaten werk van Gorter gevonden; uitgegeven Mei 1929.

wereldbeschouwing, die nu hare ontwikkeling begint, die de laatste oude, absolute grootten verwerpt, en aan elk deel van de wereld en aan ieder ding zijn eigen waarde aan tijd, ruimte, massa en energie toekent.... wie ziet niet in deze nieuwe wetenschap het begin van de wereldbeschouwing van de communistische maatschappij? Deze maatschappij, waarin geen absolute macht meer bestaat, geen heerschers, geen staat, geen God, geen meester, waarin allen, ieder naar zijn krachten, samenwerken aan één enkel ding, de lichamelijke en geestelijke productie, en waarin de arbeid het eenige is wat geldt, en waarin ieder arbeidt naar zijn kunnen, en ontvangt naar zijn behoeften?"¹⁾

De moderne psychologie en natuurwetenschap komen Marx en Darwin aanvullen. Een levendige geestelijke ontwikkeling kenmerkt Gorter's laatste jaren. Zijn poëzie getuigt ervan.

*

De verzen, in de laatste dagen van het jaar 1924 geschreven, zijn het begin geworden van een hernieuwde poëtische werkzaamheid. Daaraan danken wij twee werken, die nog eenmaal in hun verschil en eenheid de merkwaardige spanning in Herman Gorter weerspiegelen tussen een altijd zoeken, opnieuw beginnen, en de rust van de waarheid gevonden te hebben. Het zijn „de Arbeidersraad” (1925) en „Sonnetten” (1927).

Evenals de spinozistische verzen van 1892—1893, de Balderfragmenten, de grote, rijmloze socialistiese gedichten van omstreeks 1900, „Een Klein Heldendicht”, en veel in de tweede vorm van „Pan”, is „de Arbeidersraad” een werk, dat geschreven werd toen een nieuwe geestelijke ontwikkeling nog geen afronding had gevonden, nog volop aan de gang was. Deze bundel heeft nog de hardheid van de dagen vol strijd, de klank van zijn proza der voorbije zeven jaren. Het werk is dikwels stug, als alle filosofiese poëzie van Gorter. De impressie, levensvoorwaarde voor zijn poëzie, ontbreekt er uiteraard vaak. De minnaar, de natuurgenieter, de hartstochtelijk levende en de dichter

¹⁾ Aanvullingen op „Het Historisch Materialisme”.

gingen in Gorter beter samen dan de denker en de dichter, hoe ongescheiden deze kanten van zijn wezen ook zijn. Sinds Desember 1892 („Spinoza's Leer") weten we dat, en in 1925 is het nog altijd zo.

De ogenblikken van grote innerlike volkomenheid en harmonie, opperste rust in de waarheid, zijn zelden in het leven van een strijdende, zoekende mens. Op die momenten ontstaan zijn beste, zuiverste gedichten. Daarvan is de oogst klein. Men leze Gorter's keur van 1916 ¹⁾. Maar geen van beide zijden zijner poëzie is weg te nemen, apart te stellen. Het gehele overzicht van zijn levenswerk, door hoog en laag, zuiverste poëzie en stugge, moeilijke, strompelende verzen, toont een boeiend, groot, geweldig werk, alleen daarom reeds omdat een man er waarlik leeft en strijdt, die de poëzie bezit, sterk als zelden in Nederland een dichter bezeten heeft.

Tot de groep van gedichten, gegroeid uit de zekerheid door het bezit van de waarheid — de groep van „Mei", enkele der „Verzen" en der sonnetten van 1891, de socialistiese sonnetten uit het begin der eeuw, de eerste vorm van „Pan" — behoort zijn laatste werk „Sonnetten", zijn laatste, zekere, vaste belijdenis van trouw aan de idee, zijn laatste liefde-liederen.

Toen hij beginselen aanhing waardoor verleden, heden en toekomst der maatschappij sterk verbonden werden en zijn volle belangstelling trokken, bracht dit in zijn persoonlijk leven veranderingen waardoor ook daar de gedachte aan verleden, heden en toekomst steeds levendig in hem blijft. Deze drievoudigheid is aldoor in zijn besef aanwezig. Zijn leven kende immers zo scherp gescheiden een verleden, en een heden dat op de toekomst zich richtte. De gedachte daaraan laat hem nooit los. Zijn levensgang was ook zo merkwaardig. Er is altijd verwondering in hem, als hij denkt: daar kom ik vandaan, hier sta ik nu. En evenals hij teruggekeken had, en zijn plaats bepaald toen hij aan „Pan" begon, zo onderzoekt hij

¹⁾ A. Verwey, („Herman Gorter, Van Mei tot Pan" De Beweging, Des. 1916), noemt de strenge keur uit de socialistiese verzen zelfs „verbijsterend". Inderdaad verwerpt Gorter veel goede verzen. Maar „goed" betekende voor hem allereerst „zuiver" van gevoel. Dat bepaalde zijn zelfkritiek.

nogmaals, in 1925, zijn beginselen, voordat hij aan „de arbeidersraad” begint. Daarom opent de bundel met een afdeling „Mijn leermeesters”. Als zodanig eert hij Kloos, van Deyssel, Marx, Spinoza, Dietzgen, de arbeiders, Shelley, Homerus, Aeschylus, Dante en Shakespeare ¹⁾). We weten waarom. Van hen had hij geleerd hoe een dichter moest zijn: bezetene van de idee, kenner der realiteit, en zó de maker van het schitterende, idealistische beeld zijner werkelijkheid. Daarom bouwde Gorter zijn leven lang aan zijn wereldbeschouwing.

Het tweede en grootste deel heet dan ook „Wereldbeschouwing”. Het is wonderlik op te merken, hoe ook hier de ontwikkeling van eenheid — veelheid — eenheid doorlopen is, en er dus sprake kan zijn van een terugkeer, maar rijper, wijzer, tot het uitgangspunt, het sluiten van de sirkel. Zoals men de laatste bundel van Henriette Roland Holst ²⁾ ter opmerkelijke vergelijking kan leggen naast haar „Sonnetten en verzen in terzinen geschreven”, zo kan men dit tweede gedeelte van „de Arbeidersraad” leggen naast de verzen van 1891 en de Balderfragmenten, om overeenkomst en groei te constateren. In 1891 is er het ineenvloeien van de dingen der natuur, Balder, die oplost daarin, de natuurvormen die geen grenzen hebben, maar in elkaar overgaan. Dit wordt meer aan gevoeld dan helder en diep doorschouwd. Dan, later, de grote verzen over natuur en mensheid ³⁾, ontwikkeling uit elkaar, door onderlinge tegenstelling komen tot grotere eenheid, tot hogere ontwikkeling, afgrenzing, veelheid binnen de bewust geweten eenheid. Na Spinoza Hegel. En nu tenslotte weer het ineenvloeien, de nieuwe, grote heervalvisie:

„Oneindig is het volk der wereld! — Elk
Is bovendien onuitputlijke kelk
Van heerlijkheid. — En elk is bovendien
Een deel van een geheel, niet af te zien
Van heerlijkheid. — Elk planeet is een deel
Van een ontzaglijk heerlijker geheel,

¹⁾ Enkele van deze gedichten publiceerde hij reeds in „de Nieuwe Tijd” van 1913.

²⁾ „Tusschen Tijd en Eeuwigheid”, 1934.

³⁾ „Verzen” 1903.

Het prachtig uitgewogen zonnestelsel,
Dat zelf weer is een deel van een vertelsel
Nog grooter. Zoo misschien eindeloos voort!
Of misschien toch met eene grens omboord?
Wij weten 't niet. — En zoo is ieder ding
Samengesteld uit diepre siddering
Van andre dingen, en die zijn weer ster
Naast ster, en ster in ster, eindeloos ver.
Of is ook daar een grens?"¹⁾

Men bemerkt het wijde en onbegrensde, soms nog maar aarzelend aanvaard. Om deze groei is dit tweede deel waardevol. Toch openbaart zich juist hier sterk het genoemde tekort van Gorter's filosofiese poëzie, te meer, omdat veel nog maar zo kort geleden verworven was. De invloed van Einstein's werk vooral is nieuw. Gorters wijsgerige ontwikkeling, waarop zich de idee van de arbeidersraad dieper grondvest dan enkel in politiek en ekonomie, is in volle gang. Daarom laten deze verzen poëties onbevredigd.

Het derde deel, „De arbeidersraad”, sluit zo noodzakelijk aan. Het bevat gedichten, welke visioenen en gedachten uitdrukken, die in de stilte opkomen in de dichter.

„Ik zit in donkre kamer in den nacht,
En houd stil bij mijn roode haardvuur wacht,
Dat in den zwaar staalgepantserden kachel
Als sluimerend ligt, met even een gewaggel.

Het kijkt vuurrood door de grauwestalen tralie,
Zooals een schuldige over de balie,
Het zware duister van de lucht voedt 't vuur,
Dat ademhaalt stil-, ja onhoorbaar-puur.

Geen geluid komt er door den nacht daarbuiten,
't Doodstille binne' en buiten scheidt de ruite,
Alleen hierbinnen waakt 't zwartroode vuur,
Een hart, binnen des donkers zware muur.
Zoo wordt de arbeid in der wereld zaal
Nu weer gedrukt door 't donker kapitaal”²⁾

¹⁾ „De Arbeidersraad”, blz. 78.

²⁾ blz. 93.

Ook in politiek opzicht valt elke overheersing, absoluutheid en groter macht. Het leidersbeginsel wordt geheel verworpen. Er zullen geen leiders en geleiden meer zijn, maar slechts in onderlinge samenwerking zelfstandig handelenden, die inzicht hebben en kennis, omdat het uitgangspunt van hun werk de dagelijkse werkring is. Vernietiging van het oude door opbouw van het nieuwe is het beginsel, en niet meer alleen vernietiging van het oude. Het politiek en ekonomies radensysteem is ook vloeibaar en ineengeraderd, eenvoudig en klaar, afspiegeling van het heelal in de maatschappij. Daardoor alleen zal de socialistiese geest komen:

„All' Arbeiders, elk, worde' door de raden
Een deel van het opbouwende geheel,
Zich bevrijdende, naar lichaam en geest". 1)

Om de dichter is het nog donker; alleen is hij bij zijn haardvuur. Maar het vuur doofde niet, zijn liefde bleef, zijn geloof, en daaruit ontstond voor de zoekende, strijdende een nieuwe overtuiging, zoals de nieuwe morgen, die hij ziet aanbreken 2). Dat is de nieuwe moed. In de morgen ontwaakt zijn oude, taaie kracht. Zodat hij zijn werk besluit:

„En stil treed ik mijn kamer weder binnen
Om 't groote werk der Raden te beginnen" 3).

In Zwitserland voltooide hij „de Arbeidersraad". Daarmee had hij een werk gemaakt, dat het begin moest zijn van nieuwe, grote verbeeldingen van de socialistiese strijd, zoals hij die zag. „De Arbeidersraad" is nog maar de afzet tot de sprong daarheen, een kriegsraad houden met zichzelf, het zich gereedmaken voor de tocht. De dichter gebruikt daarvoor dan ook het beeld van de bergbeklimmer, die, klaar voor de tocht, z'n materiaal onderzoekt 4). Inderdaad heeft Gorter

1) blz. 124.

2) blz. 129.

3) blz. 131.

4) Zie de gedichten op blz. 4 en blz. 29.

dan ook het plan gehad om een groot kommunisties gedicht te maken, maar daarvoor was hem de tijd niet meer geschonken; slechts enkele aantekeningen en fragmenten zijn nog bewaard gebleven.

Want het sosialisme blijft de bron van zijn poëzie. Zijn onomstotelike zekerheid en zijn groot geloof zegt hij voor het laatst uit in zijn „Sonnetten”, geschreven in de zomer van 1927 ¹⁾. Aan het eind van zijn leven, dat zoveel stiller en schouwender geworden is, getuigt hij van zijn diepe liefde voor het sosialisme, eenvoudig, wetende zijn geliefde ver en eenzaam en „onttogen aan het Nu”.

Alles valt weg bij de gedachte de liefde te bezitten voor de mensheid en het heelal, de grote omvattende liefde, het geluk van zijn leven. Hij kijkt over alles, dat hem van haar scheidt, naar zijn verre geliefde. Weg zijn de kleine dagelijkse politieke dingen, eigen dagelijks leven en het ontstaan der noodwendige kleinheden, die hem zo vaak gevangen hielden. Nog eenmaal wil hij oog in oog met zijn geliefde staan, rechtop en zuiver, in zijn eindeloos vertrouwen, minnaar en idealist. Er ontstaan in hem een rij van sonnetten, waarin voor het laatst zijn liefde voor de idee en voor de vrouw samenvallen, en die inzetten met het prachtige lied:

„Wanneer ik mijn Vrouw in mijn armen heb,
Zie ik in van haar oog den diepen wel.
Het klaar blauw water om een donkren del,
Waaraan ik mijn oog vol van haar oog schep.

En uit dier diepte klaren vloed en eb, —
Al naar haars harts donker, geheim bestel —
Verrijzen bloemen, kleurig en hoog, hel,
Waardoor haar zonlicht zilv'ren lach zich repp’.

Maar uit de diepte komt, van uit den wel,
Een nieuwe wel, — eindeloos, wel uit wel,
Als vanuit wiel van water dieper wiel, —

¹⁾ „30 Juni—13 September 1927”, staat achterin de bundel.

En overstroomt mij gansch, haren Geliefde.
Dat is de inhoud van haar ziel,
Dat is haar wezen zelf, dat is haar Liefde" ¹⁾).

De verzen van deze bundel ademen een volstrekt geloof, een gaaf idealisme, dat door teleurstellingen en de zwaarste tegenslagen niet geschonden werd maar verdiept. Hier is geen klacht meer dat het levensdoel niet werd bereikt en het lied niet heeft geklonken, dat hij had gedroomd te zullen zingen. Er is enkel het geluk de liefde te hebben gekend, al zal hij ook sterven voordat hij scherp genoeg het schone gelaat van zijn geliefde heeft gezien. Het is niet erg meer dat zijn leven zal eindigen in een tijd van nederlaag en nieuwe kneveling van de arbeiders door het kapitaal. Eenvoudig zegt de dichter alleen:

„Dwars door opstanden en oorlog,
Dwars door de luchten vol bloed,
Zie ik stralen en hoor ik nog
Klank der Nieuwe Menschheid, haar gloed" ²⁾).

Dat was in 1927, zeker van toon, zeker van schrift, want deze sonnetten zijn ineens duidelijk, flink neergeschreven, krachtig, zoals ze kwamen in hem. Niets had zijn geloof gebroken dat eens, hier of elders, na ondergangen en verwoestingen, de mensheid nieuw en bewust zal oprijzen uit haar onbewustheid en waan; geloof, geboren uit weten en vertrouwen in de menselijke ziel. Dat is het heerlike in deze dichter: hij blijft geloven, levend, steeds nieuw en dieper. Al zijn wereld en mensheid niet nieuw geworden, al leeft nog zoveel weer op in de mens dat hij reeds lang overwonnen dacht, al schijnt het doel verder dan ooit. Want de liefde voor de eenheid, eens ontstaan in de mens, kan niet meer ondergaan. Zij vernieuwt hem, langzaam: „de oude mensch sterft van de menschen heen" ³⁾. In haar is de ziel heerlijk en stralend. Voor

¹⁾ „Sonnetten" blz. 24.

²⁾ blz. 22.

³⁾ bl.z 50.

het eerst treedt in Gorter's werk hier de gedachte naar voren aan het sterfelijk lijfelike, het eeuwige van de ziel, die de grootste waarde heeft ¹⁾. Eindelijk is een zekere eenzijdigheid van zijn zinnelijk natuurgenieten opgeheven.

*

In deze volle, grote liefde voor het socialisme zal Gorter sterven, na dertig jaren voor haar te hebben geleefd en gewerkt, dertig jaren van zijn veertig-jarige dichtersarbeid. Dat zij hem toch opnieuw, na die donkere, moeilijke tijd, die zo kort achter hem lag, de poëzie gegeven heeft, is zijn laatste geluk. Hij beleeft het temidden van de natuur die hem lief was: Holland en de Alpen. Want in 1926 bezoekt hij per fiets de plaatsen, waaraan zovele goede jeugdherinneringen zijn verbonden, de Friese dorpen, waar hij in de vakansie met zijn vriendjes was, en die hij nu, zoveel later, nog bijna onveranderd terugvindt. En wanneer dan in de zomer van 1927, na een tijd van vlottend, intens werken, het begin van een hartaandoening zich bij hem openbaart, gaat hij naar Zwitserland en trekt de bergen weer in, maakt vele dagen flinke, grote tochten. Maar een genezing volgt niet. De aanvallen komen weer, als hij de terugreis aanvaardt. Ernstiger ziek gaat hij naar Holland, naar huis. En zo, op reis tussen de bergen en de zee, sterft hij de 15e September 1927 te Brussel. Hij heeft het land niet bereikt.

¹⁾ Zie blz. 27 en 29.

AANTEKENINGEN

Aant. I. Juist die plaatsen zijn in de tweede druk van 1897 sterk veranderd. De meeste veranderingen zijn verkortingen. Zo snijdt hij van het prachtige lied „Mijn liefste was dood”, de vier-en-veertig laatste verzen af, waarin hij de uitgezonden „roode liederenmonden” de ziel van zijn geliefde voor hem laat roepen, vurig, ópbrandend, in een visioen van rood op rood, dat eindelijk zwak, vermoeid, machteloos wegzakt.

Zo heeft het bekende gedicht „Mij brandt dit eene groot verdriet” in 1890 een-en-vijftig voorafgaande verzen (blz. 38). In dit weggelaten gedeelte vertelt hij hoe hij de zon aanroept om hulp bij 't zoeken van z'n geliefde, en hoe de zon een lied zingt om haar terug te winnen. Zij keert echter niet. Dan horen we weer 't motief:

„Mijn liefste is dood, ik ben gegaan
alle werelden door....”,

en beginnen de slotstrofen, die bewaard bleven in de latere drukken.

Van het gedicht op blz. 94:

„Samen te loopen tusschen breede zeeën”

is in 1916 alleen de eerste, krachtige strofe bewaard. In de weggelaten acht strofen (54 verzen) is de gedachte en de sensatie niet te volgen en op te nemen, de stemming onbegrijpelijk, verdwijnend. Men vermoedt, voelt iets, wordt telkens bewogen door de woordmuziek, maar 't blijft alles vaag en onbevredigend. Het verkorten is hier dan ook verbeteren geweest.

Kleine veranderingen ondergingen de gedichten op blz. 32, 97, 101, 102 en 114. In 1897 komt het gedicht op blz. 32 helemaal niet voor, in 1916 opnieuw, dan echter alleen de drie verzen van de aanhef ervan.

Aant. II. De fragmenten staan in hun oorspronkelijke vorm in jrg. 1890—1891 van de Nieuwe Gids, I, blz. 98 vlg. Daar vinden we acht fragmenten. „De School der Poëzie”, 1897, heeft er zes. Tussen het IVe en Ve fragment van 1897 staat in de Nieuwe Gids een gedicht van twee-en-twintig verzen, dat begint „De kamer warm ritselig...”. Na het VIe fragment van '97 staat in de Nieuwe Gids een gedicht van vijftig verzen, beginnend „De ruiten beduisterd in de flauw-groene weilanden”, een gedicht van mensen, de geliefde en de dichter zelf in een kamer, 's avonds bij de maaltijd. Maar uit de zes fragmenten, afgedrukt in de uitgave van '97 zijn reeds vele verzen van 1890 weggelaten. Uit I 65 verzen, over het samenzijn met de geliefde op het strand; uit II 8 verzen over het denken aan de geliefde; uit V 19 verzen. Tenslotte bevat de definitieve tekst van 1916 de zes fragmenten van '97, nog verder verkort. De verwijderde verzen bevatten hoofdzakelijk gewaarwordingen door zijn betrekkingen tot de mensen en de vrouw. Zo vallen uit I 29 verzen weg, die beschrijven mensen op het strand, zijn denken aan de geliefde; uit V 29 verzen (van de 39); uit VI 27 verzen (van de 42) die alle beschrijven het samenzijn met de geliefde aan zee en in het bos. Zo blijven in de lezing van 1916 alleen over de optekeningen van de sensaties van een mens in het bos en aan zee. Alle persoonlijke betrekkingen tot de mensen zijn weggelaten.

Aant. III. Het sonnet op blz. 167: Sp. Eth. II, st. XIII, gevolgtr. op blz. 59 en aant. op blz. 59.

Het sonnet op blz. 168: Sp. Eth., st. XIV en XVI.

„	„	„	„	169:	„	„	blz. 67.
„	„	„	„	170:	„	„	„ 67/68, aant.
„	„	„	„	171:	„	„	st. XIX.
„	„	„	„	172:	„	„	„ XX en XXIII.

Het sonnet op blz. 173:	Sp. Eth.,	st. XXIV, XXVI,	gevolgtr.
			en bewijs op blz. 74/75.
„ „ „ „ 174:	„ „	st. XXVII, XXVIII en	XXIX.
„ „ „ „ 175:	„ „	gevolgtr. blz. 76 en aant.	
„ „ „ „ 176:	„ „	st. XXXIX, gevolgtr. blz.	81 en gevolgtr. blz. 82.
„ „ „ „ 177:	„ „	aant. op blz. 85.	
„ „ „ „ 178:	„ „	st. XLI, XLII, XLIII.	
„ „ „ „ 179:	„ „	aant. op blz. 87 en 88.	

Aant. IV. Wat deze sociale deugden voor hem als dichter inhouden, zegt hij heel duidelijk in wat men een reeks van raadgevingen zou kunnen noemen aan jonge socialistiese kunstenaars.

„De dichter kan door *de waarheid te zeggen* zijn klasse van nut zijn. Doordat juist voelen en waar denken de voorwaarde voor goed afbeelden is, is de dichter van nature tot zoeken en overwegen en bewust worden van waarheid geneigd. Hij kan daardoor iets zoo precies vertellen, hij kan zoo naïef en eenvoudig in één verhaal, in één voorstelling, in één gedicht concentreeren, klaar en als een diamant helder, wat in de werkelijkheid verward en door duizend bijzonderheden troebel is. Zoo kan hij aan een klasse haar kracht, haar doel, haar wezen laten zien. Hij kan dat zoo kleurig en geurrijk, als in de lucht en het licht voorstellen, dat elk, ook de in-bewustheid-onwetendste, voelt: ja, zoo is het en niet anders. Dat doet hij door den *waarheidsdrang*, een deel van de onbewuste sociale drift.

Ook *trouw en eerlijk* kan de kunstenaar zich, in zijn bepaalde wezen, als kunstenaar, toonen door trouw en eerlijk, vanaf het oogenblik, dat hij, uit zijn onbewustheid vaak, partij heeft gekozen voor een klasse, af te beelden wat het schoonste, beste, heerlijkste van die klasse is. Door daar niet van af te wijken, nooit in oogenblikken van zwakte, haar te verraden door terug te keeren of over te loopen tot wat hij in zijn binnenste voelt dat minder is, dat de slechte uitingen van andere klassen zijn. Door altijd verder in haar te dringen, haar te

bestudeeren, haar van alle kanten te naderen, haar goeds en slechts te vinden, haar sterkte te bevorderen en haar zwakte te verminderen, haar zwakheid te bekampen, — in zijn beelden dit alles, — daardoor zal hij haar trouw en eerlijk dienen. Door haar vijanden, die hij in zijn waarheidsdrang en met zijn naïeven blik klaar ziet, afbreuk te doen waar hij kan, — in zijn klinkende voorstellingen, — zal hij zijn maatschappij, zijn klasse trouw zijn.

Dat zal ook zijn *discipline* wezen: Van die taak nooit af te wijken. Daarvoor 's morgens vroeg op te staan, den ganschen dag aan haar te denken en hoe hij haar maar het schoonst afbeelden kan, 's nachts weinig te slapen en dikwijls wakker te liggen met nagedachte aan haar verheerlijking en nieuw besluit daartoe.

Zijn *eerzucht* zal wezen om over zijn beelden die hij maakte, geprezen te worden door haar. Door zijn makkers als het kan, door lateren misschien.

Zijn *dapperheid* zal hij toonen door nooit te vreezen: geen blaam, geen hoon, geen vergetelheid, geen pijn, geen verdriet. Geen scherp-kwetsend misverstaan. En door altijd de waarheid te zeggen.

Zijn *zelfopoffering* zal hij bewijzen, op zijne wijze, volgens zijn wezen, door zijn leven te geven om maar te slagen in dat eéne: het geven van een groot schoon beeld van zijn klasse, zijn maatschappij.

Al die dingen goed te doen dat zal zijn *plicht* en zijn *geweten* zijn. *Berouw* en *schaamte* zullen hem, in zijn wezen, alleen daar overvallen of bereiken, als hij voelt dáárin niet goed geweest te zijn.

Dit beeld te geven, dat zal in hem de *arbeid* zijn dien hij zich toedeelt, voor dien arbeid zal hij zijn heele lichaam geschikt maken, dat zal *de arbeidsverdeeling* zijn die hij in de maatschappij voor zich wenscht. Zijn *kenvermogen* en zijn *beweging* zal hij daarop richten: zijn *waarneming*, zijn *denken* en zijn *herinnering* zal hij daarop zien te spannen, te vullen en te scherpen, zijn *lijfsbewegingen* zal hij zóó inrichten, zoo veel hem mogelijk is, dat dit terecht komt. Om zich zelf zóó te behouden zal hij zijn *strijd om het bestaan* trachten te voeren.

En dit alles, gedrongen door de onbewuste sociale drift: om maar den strijd om het bestaan zijner maatschappij, den klasstrijd van zijn klasse, de ontwikkeling der menschheid, op zijne wijze, het edelst en het best, te helpen voeren.

Zoo daarin, als ik nog even direct-propagandistisch mag *blijven* spreken, zoo dáárin iemand ten opzichte der arbeiders slagen kon, dan zou hij al iets groots en opperst-prachtigs in die richting, in het sociale deel van het onbewuste hebben gedaan.

Maar oneindig heerlijk, zoo groot als de grootste zou iemand zijn, als hij dát kon óók nog met dien grooten liefdedrang en die sterke uiting van zich-zelf-te-zijn, die wij, mét de krachtigste sociale drift, zien in die allergrootsten.

Dat is de hoogte waarheen wij, al kunnen wij ze niet bereiken toch altijd streven moeten" (de Nieuwe Tijd, Des.-afl. 1908, blz. 866/867). Ziehier het levensplan van de socialistiese dichter Herman Gorter.

Aant. V. De bundel van 1903 bevat 89 gedichten, in vier afdelingen verdeeld. De eerste afdeling bevat zeventien vrij grote rijmloze gedichten, waarin Gorter beschrijft de groei van het socialisme, de wording van de arbeidersmacht. Van deze zeventien heeft hij in 1916 slechts twee gedichten opgenomen n.l. „de arbeidersklasse danst een grote reidans" en „O dichters, ziet gij niet dat hier de bron", dat hij echter bij de gedichten van de oorspronkelijke derde afdeling plaatst.

De tweede afdeling loopt van het 18e tot het 60ste gedicht en is dus verreweg de grootste afdeling van de bundel. Zij omvat de liederen, waarin Gorter zijn „persoonlijke gewaarwording bij het leeren van het socialisme" beschrijft, eigen gevoelswereld dus weergeeft. Om deze reden plaatst hij die afdeling in de herdruk van 1905 dan ook in het tweede deel „Overgang van Individualisme naar Socialisme", zodat het derde deel van 1905 „Socialistische Verzen" in hoofdzaak bestaat uit de 1e 3e en 4e afdeling van 1903.

Van de 43 gedichten der oorspronkelijke tweede afdeling heeft hij er in 1916 23 opgenomen, dus het grootste deel van de tweede bundel van 1916 bestaat uit liederen van deze afdeling.

Uit de derde afdeling van 1903 heeft hij van de 15 gedichten er maar twee opgenomen in 1916, waaronder het „Aan Henriette Roland Holst”. Deze afdeling bevat de liederen van de strijd der arbeiders, hun kracht, hun worsteling.

Tenslotte bevat de vierde afdeling de liederen van de toekomst, 14 gedichten. In de herdruk van 1905 blijkt deze afdeling acht gedichten meer te tellen.

Aant. VI. Wie nu nog eens naleest wat van beide zijden over de betwiste vragen geschreven is, die kan de indruk niet meer kwijtraken dat Troelstra soms niet ingaat op belangrijke argumenten van Gorter, en bij gebrek aan een rechtvaardiging van zijn houding z'n macht als partijleider en hoofdredakteur aanwendde om zich te handhaven. Inzake de gronduitgifte aan de kleine boeren pleit Troelstra ervoor dat de gemeente dit recht in handen zal krijgen, want „krijgt de gemeenteraad de beschikking over den grond, dan zullen de arbeiders veel belang krijgen bij het deelnemen aan de gemeentelijke verkiezingen”. Gorter stelt daartegenover: „Alsof de verkiezingen ons doel waren en niet wat er na de verkiezingen wordt gedaan. Wordt de grond na de verkiezingen aan „zelfstandigen” gegeven, dan maar liever thuis gebleven, sociaaldemokraten!” Troelstra antwoordt hierop alleen: „Ja, dat weet ik óók wel (n.l. dat de verkiezingen geen doel zijn); maar wat heeft dit nu met mijne redeneering te maken!” En gaat dus Gorter's principiële bezwaar voorbij, dat men de kiezers lokt door een mogelijkheid zelfstandige boer te worden, waarmee de sosiaaldemokratie niet gebaat was.

Erger is echter Troelstra's houding bij de tweede spoorwegstaking van 1903. Hoewel het „Comité van Verweer” de mogelijkheid van een gekombineerde staking als laatste wapen nog in handen had gehouden, zich er niet tegen had uitgesproken, ried Troelstra als hoofdredakteur van „Het Volk” tezelfdertijd aan de gekombineerde staking op te geven, en brak dus de eensgezindheid, verzwakte de aksie. Dit is hem door Gorter verweten, die zich terecht op de grondslag stelt: „Evenmin als een lid of een bestuur eener vakvereeniging bij besloten dreigende staking openlijk in een courant mag zetten:

ik raad het af, evenmin mag Troelstra dit; zijn hoofdredacteurschap doet hier niets toe, hij is hierin gelijk aan elk lid van de S.D.A.P., aan elk lid eener vakvereeniging". De verdediging van Troelstra, die te vinden is op blz. 273 vlg. van het tweede deel van zijn gedenkschriften, is allerminst overtuigend.

Met deze indruk stemt overeen het oordeel van Henr. Roland Holst over Troelstra's houding tegenover Gorter. „Wetenschappelijk stonden de discussies in die jaren op hoog peil, en zij hadden aan de bewustwording der partijgenooten slechts ten goede kunnen komen, zoo Troelstra niet al te vaak demagogische kunstgrepen had gebruikt of op het laatste oogenblik door een of andere opzienbarende truc de heen- en weer vloeiende middenstof aan zijn kant had pogen te krijgen". (H. Roland Holst: Herman Gorter, blz. 45).

Aant. VII. Hieronder volgen de verschillende veranderingen, die in de opeenvolgende drukken van „Een Klein Heldendicht" te konstateren zijn. De nummering der verzen is die van 1916.

	1906	1908	1916
Ie. ZANG			
Heeft een opdracht „Aan de nagedachtenis van Karl Marx. En een inleiding: „Hoe de Vrijheid wordt, de Slavernij verbleekt begin ik te zingen met wachtende kinderstem".		zelfde opdracht en inleiding	geschrapt
Tussen v. 6 en 7: Hij was teer en zwart want zijn moeder had hem opgevoed in 't katholiek geloof.		idem	geschrapt
Tussen v. 19 en 20 heeft 1906 22 verzen waarin geschilderd wordt hoe Willem zich voelt als lopende tussen twee afgronden, Hij aarzelt wat te kiezen: tussen moeder en kerk en de eenheid met de kameraden.		geschrapt	geschrapt

Tussen v. 25 en 26: „.... met kerk en liefde van vrouw en kinderen en moeder. 't Leek te liggen vlak als een landschapje, en hij dwaalde er door rustig en dik en heerlijk, want de jeugd bedriegt zoo”.

geschrapd geschrapd

Na.... van v. 28: „en hij zwoegde er hol en hongrig met stijf gespannen spiere' en zenuwen langs met zijn kameraden, maar de top zag hij niet, maar wist goed dat hij er was”.

geschrapd geschrapd

v. 29: zat

ging ging

Tussen v. 57 en 58, 91 verzen; Maria en Willem komen samen en Willem openbaart haar z'n twijfel. Zij zegt hem dat de eenheid der arbeiders boven alles gaat. En hij besluit mee te staken.

geschrapd geschrapd

v. 75: toch

toch nog

IIe ZANG

Na v. 147: „De een was: ik kan toch zijn vast en groot, ik kan groote vrouw worden. Er is kracht in mij als van een mensch. De ander was: ik moet stil bij moeder blijven”.

idem geschrapd

Na het slot van de tweede zang staan hier nog 22 verzen; waarin de versterkende kracht van de nacht beschreven wordt en Maria's besluit mee te doen.

idem geschrapd

IIIe ZANG

Na v. 245: „Willem kende hem wel, zijn hart ging open want hij had hem lief, zooals een vriend een kameraad bemint, vaster bestaat geen liefde op de aarde”.

idem geschrap

Na v. 288: „en hij voelde zich daartusschen geworpen, tusschen zijn kameraden, zoo zooals een niets-waardige, maar die door andere eerst een waardige wordt en zuiver klaar”.

idem geschrap

IVe ZANG

Na v. 355 volgt hier een strofe van 7 verzen waarin Willem's gevoelens worden beschreven bij 't lezen over het maatschappelijk onrecht.

idem geschrap

Na vers 433 volgen hier 19 verzen over Willem en Maria samen thuis.

idem geschrap

v. 500 —————

De eenheid van hem en alle arbeiders idem

Ve ZANG

Na v. 512: „Maar hij trok snel zijn wit halfhemdje aan, en wiesch zich. En hij stapte in zijn kleeren”.

idem geschrap

v. 523 leering-avond

idem leerling-avond
(drukfout?)

Na v. 825: Bebel, de lieveling dier arbeiders.	geschrap	geschrap
v. 826: Vaillant verrees	Zijn vriend verrees	idem
v. 828: heeft	had	idem
v. 872: Bebel	mijn vriend	idem
VIE ZANG		
v. 957: verre	roode	idem
VIIIe ZANG		
v. 1023: Ada	Anna	Anna
VIIIe ZANG		
v. 1226: stooten	stietten	idem
Na v. 1258: „... En als zij uitkeek zag zij de lieve gezichten der mannen met hunne knevels en baarden, de helle gezichten der vrouwen toonden zich bloot”.	idem	geschrap
v. 1260: den arbeid	idem	de menschen
Na v. 1274: „Laten wij stil voort werken en toch praten, onder ons werken socialisten zijn”.	idem	geschrap
v. 1367: in haar grooter, het bloed van haar hart sloeg.	In haar grooter, de verontwaardiging, liefde, vlamde, het bloed van haar hart sloeg.	idem
v. 1461: lijken (moet drukfout) zijn)	kijken	idem

IXe ZANG

Na v. 1479 staan hier 11 verzen
waarin Willem's gevoelens worden idem geschraapt
beschreven, zoals tevoren die van
Maria

Alle veranderingen, die voeren tot de definitieve tekst van 1916 hebben gemeen dat zij het gedicht eenvoudiger maken; versoering en abstrahering bereikt de dichter ermee. Behalve de kleine verbeteringen in de beeldspraak laat hij de milieuschilderingen en het dagelijkse en persoonlijke in het leven van Marie en Willem en van hun samenzijn weg. Zie in dit verband de opmerking van Henr. Roland Holst „Eenige jaren na de voltooiing stond hij tegenover bepaalde gedeelten daarvan reeds zeer kritisch: die gedeelten leken hem een kleinburgerlijk karakter te dragen, dat aan Schiller deed denken” („Herman Gorter”, blz. 130).

WERKEN VAN EN OVER HERMAN GORTER

(Aanvulling en wijziging van de bibliografie, door P. H. Muller gepubliceerd in „Opwaartsche Wegen, IV, blz. 94—96; vertalingen door Herman Gorter zijn weggelaten, evenals polemische artikels over zijn persoon en werk. Bij de samenstelling van deze lijst werd dankbaar gebruik gemaakt van de gegevens der universiteitsbibliotheek van Amsterdam, en voor de posthume werken van de gegevens, mij welwillend door de N.V. Uitg. Mij. C. A. J. van Dishoeck verstrekt).

BOEKEN EN BROSJURES VAN HERMAN GORTER

De Interpretatione Aeschyli Metaphorarum, diss. uitg. Brill, Leiden 1889.

Mei, een gedicht. Uitg. W. Versluys, 1889; 2e dr. 1893, 3e dr. 1900, 4e dr. 1905, 5e dr. 1916, 6e dr. 1921 (bij C. A. J. v. Dishoeck), 7e dr. 1928 (schooluitgave).

Verzen, Uitg. W. Versluys, 1890; 2e dr. 1897, getiteld „De School der Poëzie” en bovendien bevattende het merendeel der verzen, geschreven tussen 1890—1897; 3e dr. 1905, waarin grotendeels opgenomen de bundel „Verzen” van 1903, en bestaande uit 3 dln.: sensitivistische poëzie — overgang van Individualisme naar Socialisme — Socialistische verzen; 4e dr. 1916, definitieve zelfkeur uit zijn poëzie, getiteld „Verzen”, 2 dln.; het tweede deel bevat „Een Klein Heldendicht” in gewijzigde vorm; 5e dr. 1925, getiteld „De School der Poëzie” en uitg. bij C. A. J. v. Dishoeck.

Sociaal-Democratie en Anarchisme, uitg. Brochurenhandel der S.D.A.P., 1905, 2e dr. z. jaartal.

Een Klein Heldendicht, uitg. W. Versluys, 1906. „Tweede gewijzigde druk met vier reproducties naar muurschilde-

- ringen van Richard Roland Holst" 1908; 3e dr. 1916 (zie 4e dr. van „Verzen”).
- De Grondslagen der Sociaal-Democratie*, uitg. Broch.handel der S.D.A.P., 1906; 2e dr. 1912 (uitg. van de S.D.P.); 3e gewijzigde en vermeerderde druk. 1920, getiteld „De grondslagen van het Communisme”, verschenen in de serie „Het Communisme” bij Bos, A'dam.
- Klassemoraal*, een antwoord aan Jhr. De Savornin Loman en Mr. P. J. Troelstra, leden der Tweede Kamer; 2e dr. 1920 in de serie „Het Communisme” bij Bos, A'dam.
- Sociaal-Democratie en Revisionisme*, 1909.
- Pan*, een gedicht, uitg. W. Versluys, 1912. „Tweede zeer veel vermeerderde druk”, 1916.
- Het Imperialisme, de Wereldoorlog en de Sociaal-Democratie*, 1915. 4e dr. 1920 in de serie „Het Communisme”.
- De Wereldrevolutie*, 1918, 3e dr. 1920 in de serie „Het Communisme”.
- Het Historisch Materialisme*, voor arbeiders verklaard, derde gewijzigde en vermeerderde druk, 1920, in de serie „Het Communisme”.
- Open brief aan partijgenoot Lenin* (uit het Duitsch vertaald door X.), uitg. Bos, A'dam, 1920.
- Het Opportunisme in de Nederlandsche Communistische Partij*, uitg. Bos, A'dam, 1921; overdruk van het artikel „De eenheid v. h. int. proletariaat”, de Nieuwe Tijd, 1920, blz. 208.
- De organisatie voor den klassenstrijd van het proletariaat*, uitg. voor de K.A.P. in Nederland, 1922.
- Verzen*, 2 dln., uitg. v. Dishoeck, 1928.
- In Memoriam*, uitg. van Dishoeck, 1928.
- Liedjes aan de geest der muziek der nieuwe menschheid*, 3 dln., uitg. v. Dishoeck, 1930.
- De Arbeidersraad*, uitg. van Dishoeck, 1931.
- Sonnetten*, uitg. van Dishoeck, 1934.

ARTIEKELEN VAN HERMAN GORTER, verschenen in „de Nieuwe Tijd”.

2^e jrg. „Kritiek op de litteraire beweging van 1880 in Holland”, blz. 208 en 369.

- 3^e jrg. „Kritiek op de litteraire beweging van 1880 in Holland”, blz. 168 en 603.
- 4^e jrg. „Kritiek op de litteraire beweging van 1880 in Holland”, blz. 251.
- „ Verzen, blz. 697 en 769.
- „ „Het Historisch Materialisme”, blz. 565 en 619.
- 5^e jrg. „Het Historisch Materialisme”, blz. 150.
- „ Verzen, blz. 191 en 317.
- 6^e jrg. „Troelstra tegen Kautsky”, blz. 251.
- „ „De Algemeene werkstaking in België”, blz. 482.
- 8^e jrg. „Over Poëzie”, blz. 33.
- „ „De politiek toestand”, blz. 243.
- „ „5—10 April”, blz. 307.
- „ „Prof. Treub's boek over Marx”, blz. 479.
- „ Vers ,blz. 763.
- 9^e jrg. „Marx en het determinisme,” blz. 52.
- „ „Over Literatuur” (varia), blz. 148.
- „ Verzen, blz. 454.
- „ „Het Internationale Congres”, blz. 581.
- 10^e jrg. „De politieke toestand”, blz. 245.
- „ „Onze houding bij de herstemmingen”, blz. 496.
- „ „De Duitsche Partijdag te Jena”, blz. 629.
- „ Gedichten, blz. 286, 465, 773.
- 11^e jrg. Verzen, blz. 93, 165.
- „ „Het Revisionisme in de praktijk”, blz. 666.
- „ „De Propaganda” (een gedicht), blz. 813. (Zie eerste gedicht in Liedjes, dl. II).
- 13^e jrg. „Kritiek op de litteraire beweging van 1880 in Holland”, blz. 253, 339, 401, 674, 853.
- 14^e jrg. „Kritiek op de litteraire beweging van 1880 in Holland”, blz. 15, 95, 218.
- 18^e jrg. „Over Kunst” (verzen), blz. 1.
- 21^e jrg. „Tegen het pseudo-Marxisme”, blz. 3, 66, 184.
- 22^e jrg. „Leidraad bij het lezen van Pan”, blz. 169.
- 24^e jrg. „De buitenlandsche politiek der Communistische partij”, blz. 377.
- 25^e jrg. „De eenheid van het internationale proletariaat, blz. 208.

25^e jrg. „Open brief aan partijgenoot Lenin”, blz. 641, 727, 769.

26^e jrg. „De lessen van de Maartbeweging”, blz. 369.

„ „De Internationale van Moskou”, blz. 507.

WERKEN OVER HERMAN GORTER

Algemeen

Dr. J. ten Brink, *Gesch. der N. Nedl. Lett. i. d. 19e eeuw*, 3, blz. 461.

C. S. Adama van Scheltema, *De grondslagen eener nieuwe poëzie*, blz. 20—22.

Dr. J. Prinsen, *Handboek tot de Nedl. Letterk. Gesch.*, blz. 688 (2e druk).

H. Robbers, *De Nederl. Litt. na '80*, blz. 10, 15, 18, 19, 22, 26, 34, 37, 41, 71, 72, 82, 83.

Isr. Querido, *De Ploeg*, 3e jrg., blz. 321—328.

—, *Geschreven portretten*, blz. 109.

—, *Over Litteratuur*, blz. 105.

J. Greshof en J. de Vries, *Nedl. Letterkunde*, blz. 197, 204, 206, 207, 219, 232—234.

H. Middendorp, *De Beweging van '80*, blz. 46—59.

A. Greebe, *De Delver*, I, blz. 28—31, blz. 44—47.

Herman v. d. Berg, *Nieuwe Tucht, Studiën, Vrije Bladen*, Aug.-Sept. 1928.

F. C. Dominicus, *De letterkundige waarde van de revolutionaire poëzie van Herman Gorter, Vragen van den dag*, 1928.

Lansberg, *De dierenwereld in onze moderne lyriek*, *Chr. Letterk. Studiën*.

Henriette Roland Holst, *Herman Gorter*. (Querido, 1933).

Bij Gorter's zestigste verjaardag:

De Maasbode, 25 Nov., Av., 1924.

Het Handelsblad, 24 Nov., Av., 1924.

Nwe Rott. Courant, 22 Nov. Av., 1924. *Letterk. bijblad. Artikelen van W. Kloos en K. v. d. Woestijne.*

Amsterd. Weekblad, 22 Nov., 1924; artikel van Dr. J. Prinsen.

Elsevier's Geïll. Maandblad, I, 67, 1925; artikel van Herman Robbers.

In Memoriam-artiekel:

In Memoriam Herman Gorter (door Henr. Roland Holst, A. Roland Holst, Dirk Coster en Anthonie Donker, uitg. Boosten & Stols, 1928).

Nwe Rott. Courant, 16 Sept. '27, Ocht. en Av.; 17 Sept. Av. (art. H. v. Booven).

Het Handelsblad, 16 Sept. '27, Ocht. en Av.; 17 Sept. (art. H. v. Booven).

De Maasbode, 16 Sept. '27, Av.

De Telegraaf, 16 Sept. '27, Ocht.; 19 Sept. Av.

Amsterd. Weekblad, 24 Sept. '27; (art. Dr. J. Prinsen).

Nwe Rott. Courant, 24 Sept. '27; Letterk. bijblad, art. van Alb. Verwey.

De Stem, 7e jrg., 774—784 (art. Dirk Coster).

De Gulden Winckel, 1927, 214, 215.

De Gids, 1927, IV, 138—134 (art. A. Roland Holst).

Groot-Nederland, 1927, II, 329—332 (art. Frans Coenen).

Elsevier's Geïll. Mndbl., 1927, II, 283 (art. Herman Robbers).

De Nieuwe Gids, 1927, II, 369—370 (art. Dr. Aeg. Timmerman); blz. 447 (gedicht door Hein Boeken); 448—450 (art. Frans Erens).

De Stem, 7e jrg., 817—827 (art. van J. Welders).

Boekzaal, 1927, 331.

Opwaartsche Wegen, V, 289—290.

Boekenschouw, XXI, 245—250 (art. E. Rovina).

De Socialistische Gids, 1927, 793—804 (art. J. F. Ankersmit).

De Gulden Winckel, 1927, 238 (art. M. Roelants).

De Vrije Bladen, V, 273—275 (art. Anth. Donker).

Dietsche Warande, 1927, 709—712 (art. A. F. Brunklaus).

Nu, 1927, 97—104 (art. Is. Querido).

Over Mei:

van Hall, de Gids, 1889 II, blz. 185.

Fr. van Eeden, Studies, 2e reeks.

W. Kloos, Nieuwere Litt. Gesch. II, blz. 121.

- R. A. Hugenholtz, Gorter's Mei, 1904.
 I. P. de Vooy, De Beweging, Nov. 1905.
 G. A. Nauta, „De windhengst in Gorter's Mei”, De Navorscher, 1909.
 Jac. Thomson, Stemmen des Tijds, IV, blz. 201—219.
 A. Verwey, Inleiding tot de N. Nedl. Dichtkunst, blz. 96—105.
 Herman Robbers, De Nedl. Litt. na '80, blz. 35.
 Frans Coenen, Studiën van de Tachtiger Beweging, blz. 211—216.
 G. Dekker, Die Invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeu. (A'dam, diss., 1926).
 Anthonie Donker, De episode van de vernieuwing onzer poëzie (Utr., diss. 1929).
 P. N. van Eyck, Leiding, 1e jrg., 15 Sept. 1930.
 G. Stuiveling, Versbouw en Ritme in de tijd van '80, blz. 184—195. (Gron. diss., 1934).

Over Verzen:

- van Hall, de Gids, 1890 IV, blz. 583.
 W. Kloos, Nieuwere Litt. Gesch. II, blz. 155; III, blz. 29; V, blz. 143.
 L. v. Deyszel, Beschouwingen en Kritieken, blz. 53, 3e druk.
 K. v. d. Woestijne, Vlaanderen, jrg. 1904.
 C. Scharren, de Krachten der Toekomst II, blz. 73.
 I. P. de Vooy, De Beweging, Nov. 1905.
 J. C. de Moor, Stemmen des Tijds, 7e jrg., II, blz. 1—25.
 Frans Coenen, Studiën van de Tachtiger Beweging, blz. 88—100.
 G. Stuiveling, Versbouw en Ritme in de tijd van '80, blz. 196 vlg.

Over „Kritiek op de Litteraire Beweging van 1880 in Holland”.

- M. H. van Campen, Over Litteratuur, blz. 99.
 W. v. Ravesteijn, Herman Gorter, de dichter van Pan, blz. 39—144.

Over Een Klein Heldendicht

- W. Kloos, Litt. Kroniek van de N. Gids, Maart 1906.
 K. v. d. Woestijne, Vlaanderen 1906, blz. 437.

A. W. Stellwagen, *De Kroniek*, 22 Des. 1907.
C. Scharthen, *de Krachten der Toekomst II*, blz. 73.

Over Pan

W. van Ravesteijn, Herman Gorter, de dichter van Pan, een heroïsch en tragisch leven. (1928, Brusse).
Henr. Roland Holst, *De Nieuwe Tijd*, Junie 1912, blz. 423.
F. E. Posthumus Meyes, *Onze Eeuw*, 1913, blz. 47—76.
Amsterd. Weckblad, 25 Aug. 1912; 22 Sept. 1912.
Het Nieuws van den Dag, 28 Nov. 1912 en 23 Nov. 1916.
Groot-Nederland, Febr. 1914.
Nwe Rott. Courant, 21 Febr. 1913.
Het Handelsblad, 9 Jan. 1913 en 24 Maart 1917.
Het Vaderland, 9 Nov. 1912.
De Tijdspiegel, Sept. 1912.
Carel Scharthen, *De roeping der kunst*, hfdst.: *Onze dichtkunst*; 1913.
W. Kloos, *Litt. Kroniek*, Des. 1916, de *Nieuwe Gids*.
J. C. de Moor, *Stemmen des Tijds*, 7e jrg. II, blz. 1—25.
A. Verwey, *De Beweging*, Des. 1916.

Over Verzen I en II (1928):

R. Herreman, *De Gulden Winckel*, 1928, blz. 243.
Maurits Uyldert, *Letterk. Kroniek*, *Alg. Handelsblad*, 14 Julie 1928.
Jan Engelman, *De Nieuwe Eeuw*, 14 Maart 1929.
Henri Borel, *Het Vaderland*, 17 Junie 1928.
J. F. Werumeus Buning, *De Telegraaf*, 17 Nov. 1928.
De Voorwaarts, 21 Junie 1928.
De Nieuwe Cultuur, 16 Junie, 1928.

Over Liedjes I, II en III (1930)

De Vlaamsche Gids, Julie 1930.
Victor E. van Vriesland, *Nwe Rott. Courant*, 8 Junie en 15 Junie 1930.
Anthonie Donker, *De Gulden Winckel*, 1930, blz. 137. (herdrukt in „*De Schichtige Pegasus*”).

Over De Arbeidersraad (1931):

Henri Borel, Het Vaderland, 7 Junie 1931.

J. Slauerhoff, Nwe Arnhemsche Courant, 20 Junie 1931.

J. C. Bloem, De Gulden Winckel, 1931, blz. 168.

Maurits Uyldert, Alg. Handelsblad, 29 Okt. 1932.

STELLINGEN

I

De opvatting dat in Herman Gorter sinds „Verzen” 1890 de poëzie is „doodgegaan” (zie o.a. Dr. J. Prinsen, Handb. tot de Gesch. v. d. Nedl. Letterk., blz. 690) moet als onjuist worden verworpen.

II

De juiste verhouding tussen individu en gemeenschap, in Herman Gorter aanwezig (zie b.v. „Verzen” 1916, II, blz. 24) verbiedt een tegenstelling te maken tussen zijn streven naar „gemeenschapskunst” en zijn individualisme.

III

Dat het leven van Herman Gorter tragies en eenzaam geëindigd zou zijn is een legende.

IV

De neo-romantiese beschouwing van Bredero's leven (zie J. B. Schepers, „de Nieuwe Gids”, 1913, I, 574; 1914, II, 66; 1917, II, 413; afl. v. Mei, Junie en Julie 1932; en Dr. J. Prinsen's uitgave van de Sp. Brab.) voert tot onjuiste konklusies omtrent Bredero en zijn werk.

V

Ten onrechte meent Verwijs (uitg. de Sp. Brab.) dat het verplaatsen der handeling in dit stuk naar twintig jaar vroeger ertoe meegewerkt kan hebben „ruwheid aan taal en zeden op het tooneel mede te deelen.”

VI

In de waardering van Gandhi en de vrijheidsbeweging in India, schieten de Engelse historici Chirol en Holderness ernstig te kort.

VII

De geweldloosheid, als beginsel in de politieke en maatschappelijke strijd o.a. toegepast in India, is niet uitsluitend bepaald door de Oosterse filosofie en religie.

VIII

In zijn boek over „The Digger Movement” houdt L. H. Berens te weinig het histories bepaalde van zijn onderwerp in het oog.

IX

Bugge's verandering van „austan” in „norðan”, in *Völuspá* 51,1, wordt door W. Krogmann („Mudspelli auf Island”) niet op goede gronden bestreden.

X

De opvatting van Gimlê (*Völuspá* 64,4) als „tegen vuur beschermde plaats”, die door W. Krogmann („Mudspelli auf Island”), in navolging van Finnur Jonsson wordt verdedigd, is onaanvaardbaar.

XI

Het transcriberen kan bij de behandeling van de klankleer in het middelbaar onderwijs zeer worden beperkt of geheel vervallen.

XII

Het zoveel mogelijk zelfstandig werken in de „taaltuin” door de leerlingen kan klassikaal niet ten volle tot z'n recht komen.

